

**Kutilství:
drobná
mozaika
svépo-
mocné
tvorby**

Petr Gibas a kol.

Kutilství:

**drobná mozaika
svépomocné tvorby**

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Petr Gibas a kol.

Poděkování patří radě institucí, kde se kutí a které nám otevřely své dveře, stejně jako těm, jež nám pomohly s výzkumem, a lidem z nich. Jmenovitě si poděkování zaslouží zejména

Galerie výtvarného umění v Chebu
Turistické infocentrum Cheb
Základní škola Cheb
Městská knihovna v Chebu
Chebské radniční listy
Územní sdružení Českého zahrádkářského svazu Cheb
a Základní organizace ČZS č. 25 U Jodoka
Klub důchodců při MÚ v Chebu
Domov pro seniory „Spáleniště“ v Chebu
Junák – český skaut, středisko Dakota Cheb
Středisko volného času „Domeček“ Chomutov
Oblastní muzeum v Chomutově
a Retromuzeum Cheb

Především však děkujeme všem kutilkám a kutilům za ochotu, vstřícnost a otevřenost, s jakou nám představili své kutilské aktivity a projekty a nechali nás nahlédnout do světa kutilského tvoření.

Jména všech kutilů a kutilek jsme pro zachování anonymity změnili, stejně tak jsme anonymizovali i konkrétní místa zmiňovaná v textu či v popisících fotografiích.

Recenzoval: Michal Tošner, Ph. D.

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2019
Text © autorský kolektiv, 2019
Photography © autorský kolektiv, Tomáš Princ, 2019

ISBN 978-80-7330-357-0 (print)
ISBN 978-80-7330-358-7 (online)

Tato publikace vznikla v rámci projektu NAKI II *Kutilství a jeho význam pro českou národní a kulturní identitu: současný stav, socio-kulturní a historicko-politické souvislosti, typologie a využití potenciálu pro místní rozvoj*, financovaného Ministerstvem kultury ČR (č. projektu DG18P02OVV022).

Obsah

5	Úvodem o kutilství Kniha jako mozaika Petr Gibas
9	Kutilství je, když... O svépomocných výrobních aktivitách v cizině i u nás, dříve a dnes (a v této knize) Petr Gibas, Karel Šima, Hana Daňková
22	Zn. „Domácí kutil vítán“ Kutilové a seznamovací inzeráty v Rudém právu (1975–1983) Tomáš Hoření Samec
25	„Tak se také pochlubím výrobkem...“ Kutilství a nové sociální sítě Tomáš Hoření Samec
29	Od lidové kultury ke kutilství Kontinuity a diskontinuity „lidové“ výroby na Chebsku Jiří Woitsch
42	„Já jsem prostě jiná...“ Receptář čtyřikrát ne úplně jinak Blanka Nyklová
45	Jak se věci mají dělat Knižní příručky pro kutily období státního socialismu Karel Šima
49	„Dobré rady každému“ Materiály, praktiky a motivace v „kutilských časopisech“ Karolína Pauknerová
65	Mezi živobytím a kratochvílí Kutilství v podmínkách extrémní chudoby a marginalizace Petr Vašát
67	Od kutilství k „tvořílkům“ Svépomocná autorská tvorba „ručně a srdcem“ Veronika Aresta, Petr Gibas
71	„Všechno vlastníma rukama“ Z terénních poznámek z výzkumu v jednom autokempu na severu Čech Tereza Hodúlová
80	„Nikdy jsem nevěděl, jak na to, prostě jsem zkoušel“ Kutilství jako tvorba Hana Daňková, Tereza Hodúlová
95	Drobné příběhy kutilství
116	Summary
120	Résumé
124	Použitá literatura

Jak něco umím, chci to naučit
i ostatní, aby si uměli něco vyrobit
a aby mohli obdarovat někoho,
koho mají rádi. (Kutilka, 50 let)

Do toho výrobku dáte
kus sebe a to je nejvíc, co
můžete dát. (Kutilka, 40 let)

Úvodem o kutilství

Knih jako mozaika

***kutit [ned., expr.]* dělat drobné práce, zabývat se podomácku výrobou něčeho, opravami ap.: kutit celý den (na autě)**

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (1978 / 2003)

Jak naznačuje výše uvedený citát, kutilství není úplně jednoduché přímo a přesně definovat, protože do něj mohou patřit nejrůznější činnosti. „Dělat drobné práce“, ale i „zabývat se podomácku výrobou“ může mít mnoho podob. Všichni máme nějakou představu o tom, co kutilství zahrnuje. Ale v okamžiku, kdy bychom měli vymezit jeho hranice, říci, co do kutilství spadá a proč, a hlavně co do něj už nepatří, asi bychom narazili na řadu problémů a nejasností. I když se kutění stalo nedílnou součástí života mnoha z nás a i historicky zabíralo velkou část volného času obyvatel Československa, problematika kutilství je u nás doposud velmi málo zmapovaná.

Kniha, kterou držíte v ruce, tak představuje v českém kontextu svého druhu první komplexnější pokus vymezit, co je kutilství, a nabídnout vzhled do mnohovrstevnaté a různorodé činnosti, které se věnují dnešní kutilové a kutilky. Jejím cílem je tedy promluvit o kutilství v co největší šíři, podchytit bohatost činností a praktik, motivací a inspirací, historických souvislostí i současných snah s ním spojených a tím ukázat nejen to, co už všichni o kutilství tak nějak „víme“, ale zároveň poodkrýt i něco z toho, co je nám právě kvůli našemu předporozumění skryto.

Jednou ze silných a obecně sdílených představ o kutilství je, že se jedná o spíše mužskou záležitost. To koneckonců naznačuje i výše citovaná definice ze Slovníku spisovné češtiny, jež uvádí příklad s kutěním na autě, kterému se samozřejmě věnují převážně muži. Zároveň se pro lidi, kteří kutí, používá v češtině téměř výhradně slovo „kutil“. Ačkoli lze ženskou verzi snadno vytvořit přechýlením, o „kutilkách“ najdeme zmínku jen výjimečně. Jak nicméně ukazuje tato kniha, kutění se věnují staří i mladí, muži i ženy a kutilství zajímavým způsobem překračuje řadu dichotomií, sfér naší každodenní existence, které máme tendenci vnímat jako od sebe oddělené, ať už jde o práci a volný čas, výrobu a spotřebu, nebo právě sféry mužského a ženského. Kutilství jako sada činností a praktik pak v některých ohledech nabourává tyto dichotomie a stereotypy s nimi spojené, jako jsou i ty o rozdílech mezi muži a ženami – koneckonců, jak se ukazuje napříč celou knihou, i ženy kutí, ač jejich kutění může někdy probíhat jinak. Právě i proto, že chceme o kutilství promlouvat co nejvěrněji a naznačit jeho šíři, zajímavost i provázanost s každodenními životy lidí, se v této knize dočtete o kutilech i kutilkách, o tom, co dělají, jak a proč.

Kutilství je pro svou bohatost a určitou míru nejednoznačnosti, jež má za následek právě i výše zmíněné problémy s definicí, zajímavé po

odborné stránce, jak ukazuje následující kapitola. Ze stejných důvodů je však zajímavé i samo o sobě, jako fenomén i jako neuvěřitelně různorodé pole činností a praktik a s nimi spojených představ, názorů, kulturních obrazů, které se historicky proměňují a rozvíjí. Tuto zajímavost a bohatost chce tato kniha zachytit a představit. To samozřejmě není možné provést vyčerpávajícím způsobem. Proto kniha, kterou držíte v ruce, má formu mozaiky tvořené rozmanitými texty, které jako různě barevné a tvarované kamínky představují jednotlivé fenomény spjaté s kutilstvím a spolu dohromady tvoří obrázek toho, co současné kutilství zahrnuje a jak vypadá.

V knize najdete krátké výroky, které jsme vybrali z rozhovorů, jež jsme vedli v rámci terénního výzkumu s řadou kutilů a kutilek. Výroky samotné jsou určitou mozaikou pohledů na nejrůznější témata, která jsou pro jejich autory a autorky důležitá. Kutilové a kutilky tak prostřednictvím výroků promlouvají o vztahu kutilství a vlastního života i o kutilství ve smyslu konání, vyjadřují se k morálce, vlastní inspiraci, ke zdrojům materiálu, finanční stránce kutilství i ke kutilství jako tvoření. Z rozhovorů a terénního výzkumu pocházejí i krátké kutilské příběhy, které najdete na konci knihy.

Jednotlivým dílčím tématům se věnují samostatné kapitoly, jichž jsou v knize dva druhy, kratší sondy a delší studie. Kratší kapitolky představují vzhled do zajímavých oblastí týkajících se kutilství. Byla s kutilstvím v minulosti spojena společenská prestiž? Jakým způsobem se dala uplatnit při seznamování? A jak je tomu nyní? Kde se vzal televizní Receptář a proč je tak populární? Jak a proč se o kutilství psalo v kutilských příručkách? Najdeme kutilství i v prostředí extrémní chudoby, u bezdomovců? Co se s kutilstvím děje pod vlivem rozmachu svépomocné autorské tvorby prodávané prostřednictvím internetových nákupních galerií jako Fler, ve výstavních prodejnách typu Cvrk a na nejrůznějších trzích rukodělných výrobků jako třeba Dyzajn market? A jak se vlastně kutilství v terénu zkoumá, když se připravuje kniha, jako je tato? Na tyto otázky najdete odpověď právě v sondách – kratších kapitolách.

Nad rámec výroků, příběhů a kratších sond kniha obsahuje čtyři delší kapitoly, jež se detailněji a více do hloubky zabývají některými konkrétními otázkami spojenými s kutilstvím. Co je a co už není kutilství, kde se vzalo a proč a jak se zkoumá? Jaký je rozdíl mezi kutilstvím a dřívějšími, historickými formami domácího „vyrábění“, jako jsou řemesla, domácí, domácká a lidová umělecká výroba? Jak se o kutilství píše v kutilských časopisech a jaký dopad na časopisy i kutění (nejen) v nich měl pád socialismu v roce 1989? A v neposlední řadě, jak vypadá dnešní kutilství, kdo kutí, jak a proč, a jaký vlastně je současný svět kutilské tvorby? Tyto otázky do hloubky rozebírají čtyři studie, které tvoří páteř celé knihy a jakési jádro mozaiky o kutilství v ní předestřené.

Kniha, kterou držíte v ruce, vznikla na základě výzkumu v terénu a rešerše nejrůznějších zdrojů jako součást přípravy výstavy *Kutilství*

dnes: Současná podoba svépomocné tvorby, uspořádané v Retromuzeu Cheb na podzim roku 2019. Z toho důvodu jsme se v terénním výzkumu současného kutilství zaměřili zejména na Chebsko a Karlovarský a Ústecký kraj. Konkrétní materiál představený a diskutovaný v jednotlivých kapitolách tak pocházel převážně, nikoli však výhradně odsud. To však neznamená, že co kniha říká o kutilství, nemá obecnější platnost. Jednotlivé výroky, příběhy, fotografie a ukázky kutilské praxe spolu se sondami do dalších sfér poskytují mnohvrstevnatý obrázek současného kutilství a umožňují začít utvářet aktuální porozumění tomuto proměnlivému, avšak stále přítomnému fenoménu.

Doufáme, že Vám tato kniha nabídne zajímavý pohled na svět kutilské tvorby a že mozaika, kterou jsme zde pro Vás poskládali, poodkryje něco hlubšího a obecnějšího o každodenní lidské tvořivosti.

Kutilství je, když...

**O svépomocných
výrobních aktivitách
v cizině i u nás, dříve
a dnes (a v této knize)**

... vlastními silami zkrášlovat své příbytky, chaty a chalupy. A když doplní řemeslnou zručnost fantazií, zákonitě se dostaví onen příjemný pocit spokojenosti z dobře vykonaného díla.

Udělej / urob si sám (2006, č. 6, editorial)

Na otázku, kdo je kutil (nebo kutilka) a čemu se věnuje, když kutí, bychom mohli náznakem odpovědět výše uvedeným citátem z jednoho z nejpoužívanějších a nejdéle vycházejících kutilských časopisů s příhodným názvem *Udělej si sám*. Kutilem či kutilkou se občas stane každý z nás, když se sám pustí... do čeho vlastně? Co je kutilství, co do něj patří a co už ne? Proč vlastně lidé kutí a kde se vlastně kutilství vzalo? A je kutilství čistě „naše“, česká zvláštnost, nebo jej v různých podobách a obměnách můžeme najít i v zahraničí? Na tyto a další otázky má odpovědět tato kniha, a přinejmenším v náznaku se pokusíme některé z odpovědí nastínit už v této úvodní kapitole. Nejprve se podíváme na kutilství obecně a představíme jednu z možných definic. Následně si zmapujeme historii kutilství, abychom se mohli podívat na jeho současnou podobu u nás i v zahraničí, ukážeme si jeho specifika z pohledu společenské vědy – proč je předmětem bádání a co zajímavého se na něm dá vyzkoumat. Na závěr si důkladněji představíme kapitoly, které tvoří zbytek této knihy, a co mají za cíl nám o kutilství sdělit.

Je zřejmé, že kutilství může zahrnovat nejrůznější aktivity, které mohou vykonávat v různých situacích různí lidé s různou mírou znalostí a zkušeností. Co však všechny tyto aktivity spojuje, je skutečnost, že je provádíme tzv. svépomocí, tedy vlastní silou, vlastními prostředky bez cizí, zejména oficiální účasti a pomoci. Pro kutění je zároveň stejně důležité a typické i to, že jde o aktivity, které děláme tzv. „rukama“ a při kterých buď něco nového vzniká, nebo něco opravujeme, předěláváme, abychom to mohli dále využít buď my, nebo někdo z našich blízkých či známých. Všimněme si – a v průběhu knihy se tento moment objeví mnohokrát –, že lidé nekutí, aby vydělali peníze, tak říkajíc „na kšeft“. To nutně neznamená, že kutilství nemůže být součástí směny (ve formě darů či protislužeb) a vzájemné výpomoci. Jen to znamená, že primární není zisk. Kutilství se tak odehrává spíše ve volném čase a v soukromí – doma, na chatě či chalupě, v dílně nebo na zahradě. Očividně se nám zde rýsuje možná definice toho, co všechno kutilství může být.

Aniž bychom museli zacházet do podrobností, těch je koneckonců zbytek této knihy plný, můžeme říci, že kutilství představuje sadu – možná lépe řečeno komplex – svépomocných manuálních výrobních aktivit, drobných prací a oprav prováděných (povětšinou) ve volném čase. Takovýto soubor převážně volnočasových aktivit je zároveň

výrazně odlišný od historických forem domácího „vyrábění“, tedy řemesel, domácí, domácí či lidové umělecké výroby, a to hned z několika důvodů, z nichž jedním z nejdůležitějších je právě motiv zisku.¹ Do kutilství, jak jej v této knize představujeme a jak mu rozumí současní kutilové a kutilky i autoři, kteří se kutilství věnovali nebo se jím zabývali v minulosti, nepočítáme profesionální a poloprofesionální rukodělnou výrobu ani výrobu za účelem zisku, obživy a prodeje na trhu.

Kutilové a kutilky kutí z nejrůznějších důvodů, které si také představíme později v této knize,² ale jejich činnost vždy zahrnuje vytváření, úpravy a opravy dekorativních a užitných předmětů každodenní potřeby a spotřeby a nejrůznější úpravy soukromého, poloveřejného a někdy i veřejného prostoru. Ač je kutilství činnost svépomocná, na konkrétním kutění se samozřejmě mohou podílet nejen jednotlivci, ale i širší kolektivy – rodina a známí, sousedé, ale i zájmové skupiny, jako třeba zahrádkáři, modeláři, skauti a další. Co kutilové a kutilky, ať již sami, nebo s dalšími, vytvářejí, co mají k dispozici a z jakých důvodů a v rámci jakých možností pracují, se samozřejmě proměňuje s tím, jak se proměňuje společnost (a ekonomika). Jinak vypadalo kutilství za normalizace a jinak vypadá dnes.³ Obraťme proto pozornost k tomu, kde se kutilství vzalo, jak se u nás i v zahraničí rozvíjelo, a představme si jeho stručnou historii.

Kde se vzalo kutilství?

S nástupem industrializace v 19. století se začal rychle a významně proměňovat svět každodenního lidského života. Oproti tradiční venkovské pospolitosti, kde se lidé živilí převážně v rámci malých rodinných hospodářství společnou prací nebo řemeslnou výrobou v rámci cechovních společenství, nástup průmyslové výroby přinesl oddělení sféry pracovního času a prostoru od života v domácnosti.⁴ Početně rostoucí dělnická třída nacházela jen málo volného času mimo mechanickou práci v továrně, zatímco bohatnoucí buržoazní vrstvy věnovaly volný čas vysoké kultuře a reprezentaci. Sféra domácnosti byla doménou

- 1 Viz přehled v kapitole *Od lidové kultury ke kutilství. Kontinuity a diskontinuity „lidové“ výroby na Chebsku*.
- 2 Rovinou obrazu a utváření těchto motivací v médiích se zabývá kapitola *„Dobré rady každému“*. *Materiály, praktiky a motivace v „kutilských časopisech“*, jak o těchto motivacích přemýšlejí a vyprávějí samotní kutilové a kutilky, představuje kapitola *„Nikdy jsem nevěděl jak na to, prostě jsem zkoušel“*. *Kutilství jako tvorba*.
- 3 Jak ukazuje závěrečná kapitola této knihy, *„Nikdy jsem nevěděl jak na to, prostě jsem zkoušel“*. *Kutilství jako tvorba*, v současnosti nalezneme řadu kontinuit a paralel se socialistickým kutilstvím, není tedy možné říci, že dnes by vše kolem kutilství bylo úplně jinak než dříve.
- 4 Pro konkrétní příklad viz představení podoby a proměn rukodělné výroby na Chebsku s nástupem industrializace v kapitole *Od lidové kultury ke kutilství. Kontinuity a diskontinuity „lidové“ výroby na Chebsku*.

Během 20. století se začalo toto školní kutilství stále více orientovat na všestrannou přípravu člověka na pracovní život (v sovětské pedagogice tzv. polytechnické vzdělávání)¹⁰ a svépomocné aktivity se stávaly předmětem zájmu sociologie volného času. Jak na západ, tak na východ od železné opony si sociologové kladli otázku, co se děje se společnostmi, když výrazně narůstá množství volného času. Marxistická sociologie nejprve v Československu předpokládala, že osvobození velkých časových úseků od práce povede nejen k osvobození socialistického člověka, ale především k rozvoji jeho tvůrčího a inovativního potenciálu, a tím ke zvýšení produktivity jeho pracovní činnosti. Přitom práce spojené s tzv. malým domácím hospodářstvím, tedy praktické domácí činnosti, které Lenin označil za „práci barbarsky neproduktivní, malichernou, unavující, otupující a ubíjející“, měly v podstatě vymizet s nárůstem a zkvalitněním státem poskytovaných služeb. Rozšiřování standardní dovolené a konečně zavedení pětidenního pracovního týdne v roce 1968 doprovázela celá řada sociologických výzkumů, které měly tyto předpoklady experimentálně ověřit.¹¹

Výzkumy však ukázaly, že je tomu úplně jinak. Část lidí znásobila své pracovní aktivity mimo zaměstnání (až 5 % ekonomicky aktivních obyvatel) nechvalně známými fuškami, v tzv. časovém rozpočtu celkově významně narostl volný čas trávený u televize. Kutilské aktivity byly vnímány jako negativní důsledek nedostatečného rozvoje služeb. Sociologové přitom od přelomu 60. a 70. let sledovali jejich masivní nárůst. Např. podle jednoho výzkumu se výrazně obrátil zájem od chat (většinou montovaných) k chalupám, které vyžadovaly dodatečné úpravy. V 70. letech se tak pozornost sociologů zaměřila na výzkum životního způsobu jako komplexního souboru činností a hodnot, který určuje, čím se člověk zabývá ve svém volném čase.¹² Cílem socialistické společnosti mělo být mnohostranné trávení volného času, jehož součástí měly být jak manuální aktivity, tak vzdělávání a kultura.¹³ Státně socialistickému zřízení k tomu sloužily nejen osvětové a kulturní organizace a přímý dohled nad zájmovými organizacemi v rámci Národní fronty, ale také soubor státních nakladatelství, která vydávala knihy i časopisy zaměřené na trávení volného času a zvláště kutilské aktivity nejrůznějšího typu. Na tomto poli se vedle oficiálního ideologického

10 V našem školství tento přístup vedl například k zavedení praktické výchovy, tzv. školních dílen.

11 Např. Pácl 1975, který na str. 106 uvádí i výše zmíněný Leninův citát.

12 Filipcová, Linhart a Vítečková 1983.

13 Velká očekávání, která byla spojována se zkrácováním pracovní doby právě na přelomu 60. a 70. let, zahrnovala i představy o tom, že nastane „růst zájmu o vzdělání, zvýšení politické a společenské angažovanosti, zmenšení životního shonu a napjatosti časových režimů, zejména žen, zastavení stagnace v zájmové umělecké činnosti i zvýšení zájmu o náročnější formy kulturního a sportovního života vůbec“. Tato očekávání se však nenaplnila. „Převážná část uvolněného časového fondu byla využita odlišně od původního očekávání: ke zvýšení životního standardu pracujících, k upevnění hygienických i úklidových norem v domácnostech, k rozmachu cestování, chalupaření a chataření (zejména v městských lokalitách) a především ke sledování hromadných sdělovacích prostředků, zvláště pak televize.“ (Filipcová, Linhart a Vítečková 1983, s. 242)

rámce prosazovalo daleko nejvíce expertní vědění z technických, zemědělských a umělecko-průmyslových oborů.¹⁴ Přehlédneme-li tak dědictví odborného zájmu o kutilství až do 90. let 20. století, nalézáme jak humanistické poselství všestranného rozvoje člověka a jeho tvůrčího potenciálu, tak pragmatický zájem na usměrňování lidských činností v zájmu fungování celku společnosti, rozkročený mezi ideologický rámec politických režimů a zdánlivě nepolitické expertní kruhy.

Proč je kutilství (a DIY) zajímavé?

Kutilství, jak jej nacházíme u nás, představuje historicky vzniklou specifickou variantu svépomocných aktivit, v zahraniční produkci označovaných pojmem „do-it-yourself“ (DIY), tedy *udělejte-si-sami/y* (dále jen DIY). Tyto aktivity se – a to nejen v poslední době, jak jsme viděli výše – bouřlivě rozvíjejí. S rozvojem tržní ekonomiky, u nás spojené s obdobím transformace po pádu státního socialismu, a proměnou kapitalismu v posledních desetiletích stoupá i akademický zájem o činnosti, které směřují, alespoň zdánlivě, mimo trh a tržní vztahy. Svěpomoc v různých podobách včetně nejrůznějších DIY praktik se tak stává tématem řady výzkumů po celém světě a slouží jako jeden ze způsobů, jak lépe porozumět současné společnosti a jejím proměnám v období pozdního kapitalismu. Kutilství jako svébytnou českou variantu DIY je možné k těmto výzkumům a jejich výsledkům vztáhnout a naznačit zde tak možné paralely i rozdíly.

Kutilství, a obecně DIY, nabourává některé zažité dichotomie tím, že prostupuje různé sféry lidského života, které máme tendenci vnímat jako od sebe oddělené. Kutilství, jak jsme viděli výše, zahrnuje manuální výrobu, která se nicméně povětšinou odehrává ve volném čase a mimo pracovní prostředí. Kutilství tak přesahuje rozdělení sfér práce a volného času. Zároveň tím také přesahuje dichotomii výroby (produkce) a spotřeby (konzumpce). Z tohoto důvodu se DIY postupně stává tématem výzkumu tzv. „prozumpce“, tedy aktivit, kdy lidé vyrábějí (produkují) zboží a někdy i služby, jež následně sami spotřebovávají (konzumují). Kutilové patří k těm, kdo vyrábějí věci raději pro sebe než pro trh, a proto představují typické „prozumenty“, tedy různorodou skupinu lidí, kteří „přesunují výrobu z oblasti trhu a vracejí ji zpět do sociální sféry domova a domácnosti“.¹⁵

14 K tomu stručně viz kapitulu *Jak se věci mají dělat. Knižní příručky pro kutily období státního socialismu*, k časopisům a jejich proměně v průběhu socialismu a po jeho pádu viz kapitulu „Dobré rady každému“. *Materiály, praktiky a motivace v „kutilských časopisech“*.

15 „Prozumpce“, resp. anglické *prosumption*, vytvořil kombinací slova *production* (produkce) a *consumption* (spotřeba) Alvin Toffler v roce 1980 při popisu proměn postindustriální společnosti. Pro diskusi srov. Kosnik 2018, s. 128, případně Wolf a McQuitty 2011.

Současní kutilové se mohou prezentovat na nejrůznějších kutilských akcích včetně festivalů digitálního i analogového, tradičního i technického kutilství. Zde momentka z pražského Maker Fair 2018 (foto: autorský tým).

Jak si všímá řada výzkumů, tím, že kutilové spoluutváří sféru „prozumpce“, zároveň překračují dichotomii zákazníka a tvůrce (výrobce). Tu samozřejmě překračujeme čas od času všichni, například prostřednictvím péče o statky, které jsme pořídili na trhu, jako je vybavení domácnosti, které udržujeme funkční, upravujeme a opravujeme.¹⁶ Kromě domácnosti a její údržby zasahuje sféra prozumpce i oblast svépomocné výroby a designu, která zahrnuje aktivity tvorby a výroby, jež vyžadují různou míru času, snahy a schopností, a která přináší jiné než funkční či ekonomické výhody. Výzkumy, včetně toho našeho, představovaného v této knize, ukazují, že lidé se věnují nejrůznějším tvůrčím „projektům“

16 Jak ukazují například Gregson, Metcalfe a Crewe 2009, spotřební zboží není (v okamžiku, kdy jej kupujeme) jednou provždy hotové, ale má svůj sociální i materiální život, v jehož průběhu se mění a vyvíjí (opotřebovává se, je opravováno). Spotřebitelé používají celou řadu praktik ve formě oprav a údržby, které ve své podstatě mají zastavit čas – a zahladit stopy využívání (spotřeby).

nikoli pro peníze či z důvodů symbolických – jako je otázka statusu –, ale také a zejména proto, že manuální výroba, tvorba věcí, je hluboce napojena na vlastní sebepojetí a utváření vlastního „já“.¹⁷

To neznamená, že by ekonomická situace nepromlouvala do toho, zda, proč a co lidé svépomocně tvoří a dělají – jak ve smyslu kutilství, tak i v širokém slova smyslu DIY. V postsocialistickém prostoru představuje kutilství v souvislosti s ekonomickou transformací, jejíž dopady jsou nerovnoměrné a jež zanechala část populace v překerní životní (a ekonomické) situaci, jednu ze strategií kompenzujících ekonomický nedostatek. Zároveň však ale – zejména v případě mužů, od nichž se očekává více než od žen ekonomické zajištění domácnosti prostřednictvím práce v zaměstnání – aktivity typu DIY mohou nabízet možnost ustavit a udržet si produktivní autonomii, kterou lidé (muži) ztratili s proměnou pracovního trhu.¹⁸ To nicméně neznamená, že „kutění“ je nesené čistě ekonomickou nutností. Kutilství překračuje dichotomie i v tom, že kromě ekonomického rozměru ještě vždy zasahuje do sociální sféry i do sféry sebepojetí a propojuje je.¹⁹ Jak ukazuje Morris na příkladu ruských dělníků z jednoho malého města, kteří se věnují svépomocné výrobě mořských akvárií, jež následně zkrášlují jejich domovy, svépomocná tvorba „je vždy také způsob, jak předvést své praktické dovednosti, podporovat vzájemnou výpomoc, výměnu informací a znalostí“.²⁰

S prohlubujícím se vlivem trhu na oblast DIY a potažmo kutilství se rozvíjí i výzkum v oblasti marketingu, který nejen mapuje celý fenomén, ale zároveň poukazuje na možné tržní využití výše zmíněné nejednoznačnosti kutilství jako aktivity s různými motivacemi, která překračuje hranice trhu, práce a volného času, produkce a spotřeby, ekonomiky a identity.²¹ Nejen výzkum v oblasti tržního chování pak poukazuje na vztah kutilství a genderu, který je opět nejednoznačný a komplikovaný. Ať už jde o samotnou praxi kutění, nebo třeba o to, kdo může mít znalosti a schopnosti něco vyrábět svépomocí či poradit zákazníkovi, představy o mužství a ženství výrazným způsobem promlouvají do obecně sdílených představ o kutilství, potažmo celé oblasti DIY.²²

Z tohoto stručného výčtu je zřejmé, že kutilství v širším slova smyslu – svépomoc, DIY – se těší čím dál většímu odbornému zájmu, a to nejen z důvodů tematické zajímavosti a bohatosti, ale zejména proto, že

17 Jackson 2010, s. 22.

18 Morris 2012, s. 87.

19 Viz též Makovicky 2018.

20 Morris 2012, s. 93. V českém prostředí podobné téma odhalila i výstava o „fuškaření“ v podniku Tatra Kopřivnice „Vyrobeno v Tatře, ale Tatrovka to není“ a zabývá se jím i stejnojmenná výstavní publikace (Michalička a Vidomusová 2018).

21 Příkladem budiž přehledová studie Wolfa a McQuittyho 2011.

22 Kromě výše zmíněného příkladu se svépomocně vyráběnými akvárií (Morris 2012) a historické analýzy vzniku DIY v USA (Gelber 1997) viz např. Cox 2016, Morrisson 2012 či Platt 2019.

umožňuje nahlédnout řadu důležitých společenských otázek z nové perspektivy. I v českém prostředí se objevují studie, které se zejména svépomocí, když už ne kutilství jako takovému, věnují, ať už jde o práce zabývající se svépomocí v hudebních subkulturách,²³ alternativních komunitách zdravého (a ekologického) životního stylu,²⁴ nebo třeba v oblasti komodifikace péče o domácnost.²⁵ Kutilství jako takovému se však, s výjimkou historicky orientovaných studií, okrajově se dotýkajících tématu,²⁶ zatím nikdo soustavněji nevěnoval.

Kutilství a výzkum (pro tuto knihu)

Tato kniha tak prvotně zaplňuje mezeru zájmu o fenomén kutilství v českém (odborném) prostředí. Delší kapitoly včetně této, kratší sondy, kutilské příběhy i výroky samotných kutilů a kutilek se skládají do mozaiky a představují kutilství jako mnohvrstevnatou svépomocnou aktivitu tvoření, přetváření a utváření. Kniha i obraz, který tato o kutilství vykresluje, jsou výsledkem výzkumu, který probíhal (především) v Chebu a okolí v letech 2018 a zejména 2019. Vzhledem k šíři a bohatosti aktivit, jež utvářejí kutilství, je velmi obtížné, ne-li nemožné kutilství vyčerpávajícím způsobem zmapovat. Proto jsme se ve výzkumu zaměřili na obsah kutilství prostřednictvím sběru a analýzy kutilských příběhů. Zvolili jsme tedy kvalitativní přístup, kdy se práce výzkumníka podobá činnosti detektiva.²⁷ Výzkumník pátrá, pozoruje, analyzuje. Tak probíhal i náš terénní výzkum. Zpočátku jsme se soustředili na prozkoumání, identifikování a klasifikování materiálních projevů kutilství, zejména těch viditelných z veřejného prostoru ulice. V praxi to jednoduše znamenalo procházet se a pozorně se dívat kolem sebe, do oken, přes ploty. Důraz jsme kladli na veřejně přístupné objekty ve viditelných prostorech (okenní výzdoby, venkovní dekorace, soukromé a komunitní zahrady, zahrádkářské osady, svépomocí budované stavby – rodinné domy, chaty a podobně). Dále jsme se snažili zmapovat výskyt a formy kutilství i v jednotlivých místních institucích (školy, ústavy, spolky apod.). Jednotlivé projevy kutilství jsme vždy fotograficky dokumentovali, a pokud to situace umožnila, pátrali jsme po jejich příbězích, zároveň tedy i po jejich tvůrcích. S místními kutily a kutilkami, které jsme takto

23 Almer 2016, Hroch 2019.

24 Kolářová 2019.

25 Kapitola Péče o „rozbitou“ domácnost: zavolejte si hodinového manžela, když se Vám do toho nechce v Souralová a kolektiv 2017.

26 Viz např. Otáhal 2009 nebo Schindler-Wisten 2017, s. 150–153. Jednu z výjimek představuje kniha Vyrobeno v Tatře, ale tatrovka to není (Michalička a Vidomusová 2018), která se věnuje tzv. „fuškaření“, tedy neoficiální výrobě v továrně ve druhé polovině 20. století, a která vznikla ke stejnojmenné výstavě, založené na sběru artefaktů vyrobených v rámci těchto „fušek“.

27 Hendl 2005, s. 50.

objevili,²⁸ jsme provedli několik desítek rozhovorů. S některými jsme se setkali vícekrát, vedli jsme dlouhé a zajímavé debaty o jejich pohledu na kutilství, o konkrétních příbězích jejich kutilských artefaktů, o minulosti i současnosti jejich „kutění“. Rozhovory jsme prováděli u kutilů doma, na jejich zahradách, v dílnách, mnozí s námi i díky tomu otevřeně sdíleli zákulisí výroby artefaktů, motivace a inspirace vedoucí k jejich vzniku, vzpomínky k nim vztažené.²⁹

Samozřejmě že celému výzkumu předcházela rešerše – jak odborné literatury, tak i informací a nejrůznějších materiálů týkajících se kutilství v minulosti i dnes, ať už v souvislosti s lidovou výrobou na Chebsku,³⁰ nebo obecně. A tak jsme se probírali kutilskými příručkami,³¹ pročítali jsme kutilské časopisy³² i dobové noviny,³³ sledovali starší i novější díly Receptáře,³⁴ stali se součástí kutilských facebookových skupin,³⁵ ale také mluvili s lidmi, kteří možná nejsou typickými kutily, ale přesto se věnují něčemu, co přinejmenším kutilství připomíná,³⁶ pokud jim i přes zdánlivou jinakost není.³⁷

Cílem tohoto snažení bylo zachytit různé ohledy kutilství se zvláštním zřetelem na jeho subjektivní významy. Široký záběr, ale zejména terénní výzkum a získané kutilské příběhy tak umožňují zprostředkovat žitou podstatu kutilství, a to nejen z hlediska vnější funkce a užití jednotlivých „ukutěných“ předmětů, ale také z hlediska zvnitřněných významů, motivací k jejich vzniku, procesu výroby, volby užívaných praktik, materiálů a nástrojů, ze kterých byly vytvořeny, a zkušeností, jež kutilskou praxi provázejí. V kapitole „*Nikdy jsem nevěděl jak na to, prostě jsem zkoušel*“. *Kutilství jako tvorba* shrnujeme výsledky našeho výzkumu a ukazujeme, že kutilské artefakty nejsou pouhými předměty či nástroji, které usnadňují každodenní život a dělají jej pohodlným, ale že ztělesňují určitý cíl, manifestují zkušenost a formují identity jejich výrobců a uživatelů.³⁸

28 Naši výzkumní partneři a partnerky byli vybíráni na základě účelového výběru, v některých případech za pomoci metody sněhové koule. Ta se v našem případě osvědčila, jelikož kutil je většinou člověk, o kterém jeho okolí prostě ví. Povědomí o našem výzkumu jsme se snažili rozšířit i pomocí informačních letáků, které vyzývaly ke spolupráci a především k zapůjčení výrobků na výstavu o kutilství. Letáky jsme distribuovali do veřejných institucí i dalších míst v Chebu (informační centrum, muzeum, knihovna, kavárny, železářství, antikvariát apod.) a na sociálních sítích.

29 Jak náš výzkum probíhal, na jednom konkrétním příkladu v krátkosti popisuje kapitola „*Všechno vlastním rukama*“. Z *terénních poznámek z výzkumu v jednom autokempu na severu Čech*.

30 Viz kapitolu *Od lidové kultury ke kutilství. Kontinuity a diskontinuity „lidové“ výroby na Chebsku*.

31 Viz kapitolu *Jak se věci mají dělat. Knižní příručky pro kutily období státního socialismu*.

32 Viz kapitolu „*Dobré rady každému*“. *Materiály, praktiky a motivace v „kutilských časopisech*“.

33 Viz kapitolu *Zn. „Domácí kutil vítán“*. *Kutilové a seznamovací inzeráty v Rudém právu (1975–1983)*.

34 Viz kapitolu „*Já jsem prostě jiná...*“. *Receptář čtyřikrát ne úplně jinak*.

35 Viz kapitolu „*Tak se také pochlubím výrobkem...*“. *Kutilství a nové sociální sítě*.

36 Viz kapitolu *Od kutilství k „tvorilkům“*. *Svépomocná autorská tvorba „ručně a srdcem*“.

37 Viz kapitolu *Mezi živobytím a kratochvílí*. *Kutilství v podmínkách extrémní chudoby a marginalizace*.

38 Csikszentmihalyi a Halton 1981, s. 2.

Kutilové a kutilky skrze vynalézání a výrobu nereflektují pouze svou manuální zručnost nebo estetické cítění, ale někdy i nepřímou vyjadřují svůj společenský postoj a životní styl a zároveň v manuální činnosti samotné spatřují a prožívají smysl, který překračuje jednotlivé vyráběné, upravované a opravované předměty. Pomocí odkrývání významů věcí a jejich příběhů proto můžeme lépe pochopit nejen lidi, kteří kutí, ale i situace a společnost, ve které tito lidé žijí, a to, jaký jí i svému životu dávají smysl, a zároveň začít nahlížet a oceňovat bohatství a šíři každodenní lidské kreativity.

Z výzkumu: po domácku vyrobený skleník v chatové osadě na břehu přehrady v západních Čechách (foto: autorský tým).

Tvořil jsem proto, že jsem mohl. Rodiče mi dali příležitost věnovat se tomu, co mě baví. (Kutil, 35 let)

Já jsem se musel už narodit s kladivem v ruce. (Kutil, 40 let)

Zn. „Domáci kutil vítán“

Kutilové a seznamovací inzeráty v Rudém právu (1975–1983)

Kutilství je společenský a kulturní fenomén přesahující hranice dílen, chat, chalup a zahrádek. V různých podobách se dostává i na stránky novin a jedním ze žánrů, který na přelomu 70. a 80. let 20. století obsahoval odkazy na kutilství, byly kupříkladu i inzeráty v rubrice „Seznámení“ deníku Rudé právo.

Hl. hodného muže

*Pro trvalý rodinný život 32/172 SŠ s 11letou dcerou.
Byt mám. Zn. „Domáci kutil vítán – 19722-V.“
(Rudé právo ze dne 24. 10. 1978)*

Abychom zjistili, jestli mohlo být kutilství na přelomu 70. a 80. let tak říkajíc „sexy“ a jestli být kutilem mohlo pomoci najít partnerku (či partnera), podívali jsme se blíže právě na Rudé právo, deník, který byl ústředním tiskovým orgánem Komunistické strany Československa a zároveň vycházel v nejvyšším nákladu více než 2 milionů výtisků. Můžeme tedy předpokládat, že byl pravděpodobně i nejčtenějším nebo nejvíce sledovaným československým deníkem. Zároveň i pro ty, kteří by jinak obsah deníku nesledovali z ideologických důvodů, mohla být rubrika „seznámení“ přitažlivá a jimi sledovaná. Při rešerši v Národní knihovně ČR jsme v Rudém právu našli mezi lety 1945 a 1983 celkem 549 zmínek slovního tvaru „kutil“. Z toho třetina, konkrétně 184 zmínek, byla použita právě v seznamovacích inzerátech. Detailnější analýza 53 inzerátů z přelomu 70. a 80. let poskytuje zajímavé informace o tom, jak zásadně kutilství souvisí s genderem – představou o správném mužství a ženství –, jak je spojováno s rodinným životem, ale i s určitou aktivitou a čínorodostí a mimo jiné i jak v daném období fungovalo jako nástroj získání prestiže.

43/166 Inv. Důchodce

*Pracující, abst. štíhlé postavy, dobrý řemeslník a kutil,
s 1. záv., milující přírodu, hledá seznámení s hodnou,
štíhlejší ženou do 35 let. Dítě není překážkou. Nejr.
z Východočeského kraje. Zn. „Z města i vesnice – 25753-V.“
(Rudé právo ze dne 22. 10. 1979, s. 4)*

Jak je vidět i na uvedených příkladech, v inzerátech se kutil více či méně vysloveně ukazuje jako domácí a rodinně založený, přitom však zároveň aktivní muž, který se svými (kutilskými) schopnostmi může chlubit. Být kutilem je v inzerátech něco tak trochu „extra“, a v případě, že muž je tímto „extra“, je zároveň dobré být i tím tak trochu „obyčejným chlapíkem od rodiny“.

25/160 Rozvedená

*s dítětem, hledá charakter. a intelig. muže přiměř. věku,
SŠ, abst., nekuř., který by nás měl opravdu rád a chtěl*

žít v klidném a spokojeném manželství. Dom. kutil vítán.
Okr. CR, HK, PA. Zn. „Jaro ve třech – 9804-V.“
(Rudé právo ze dne 18. 2. 1982, s. 4)

Mezi původci námi sledovaných inzerátů bylo zhruba stejně mužů hledajících své protějšky jako žen. Kutilství je však ve všech inzerátech bez výjimky spojováno s muži. Není to však tak, že by se jen muži chlubili tím, že jsou šikovní kutilové, nebo že by naopak jen ženy toužily po rodinných a aktivních partnerech. Obě roviny se v inzerátech střídají. Když se podíváme na věk inzerujících, nalezneme poměrně široký rozptyl od dvacátníků po šedesátníky: tedy nabídka ani poptávka po kutilech nebyly v tehdejší době omezené na jednu generaci. A podobně i co se týče vzdělání – kutilové i jejich potenciální partnerky jsou vysokoškoláci a vysokoškolačky, s maturitou i bez maturity, ale i z dělnických profesí.

Pohledná 40/160

Veselé povahy, hledá pohledného muže, abst.
domácího kutila, s domkem. Dítě není překážkou.
Zn. „Láska a pohoda – 19884-V.“
(Rudé právo ze dne 30. 10. 1978, s. 4)

Ukázka seznamovacích inzerátů v Rudém právu,
výběr z let 1979–1982 (foto: autorský tým).

„Tak se také pochlubím výrobkem...“

Kutilství a nové sociální sítě

Kutilství v minulosti proniklo na stránky knih, novin i jiných tištěných médií, našlo svůj prostor v televizních pořadech a proniklo i do současných komunikačních kanálů: na internet a do sociálních médií. Na pravděpodobně nejrozšířenější online sociální síti Facebook můžeme najít celou řadu skupin, které se kutilstvím v různých formách zabývají. Na začátku května 2019 bylo možné stát se členem kupříkladu těchto tří skupin: „KUTILOVÉ DOMÁČÍ – nápady, inspirace, domácí kutilství“ (67 198 členů), „Stavíme svépomocí – rady, tipy a triky“ (54 313 členů) a „Rady pro kutily“ (4 960 členů). Už z počtu členů je vidět, že jsou to skupiny početné, a většina příspěvků získává často desítky komentářů a reakcí (tzv. like a dalších). Často se jedná o relativně krátké komentáře typu pochvaly, jak je výrobek či dílo hezké, což může být i analyticky zajímavé. Podíváme-li se na skupiny blíže, uvidíme, že od dob Rudého práva (a inzerátů v rubrice „Seznámení“¹) či prvního Receptáře (viz dále v knize)² se mnohé změnilo. Zároveň však i dnes může kutilství sloužit jako známka prestiže a prostředek, jak si udělat dobrou „image“.

Protože jednou ze zmiňovaných (a námi sledovaných) skupin byla skupina „Stavíme svépomocí...“, mnoho prezentovaných výtvorů bylo stavebního a stavitelského rázu: nové schodiště, podlaha, zateplení a podobně. V některých případech příspěvky ukazovaly „zfušované“ původní dílo a pak opravu, kterou uživatel (uživatelka) udělal (udělala). Podobně jako o čtyřicet let dříve u seznamovacích inzerátů je přispěvatelem – kutilem (či stavitelem) – nejčastěji muž. Nicméně komentujícími (a členy a členkami skupiny) jsou muži i ženy bez zjevné nerovnováhy v počtech reagujících.

Kromě stavebních akcí se ve skupinách opakovala některá kutilská témata, respektive materiály a výrobky: nože, elektronika a dřevo. Prezentují se výrobky užité i čistě dekorativní. Oblíbená je recyklace výrobků, jejich znovuvyužití, někdy s určitým humorným či odlehčeným podtónem. Co je ovšem podstatné, že uživatelé prezentují svá díla s účelem „pochlubit se“.

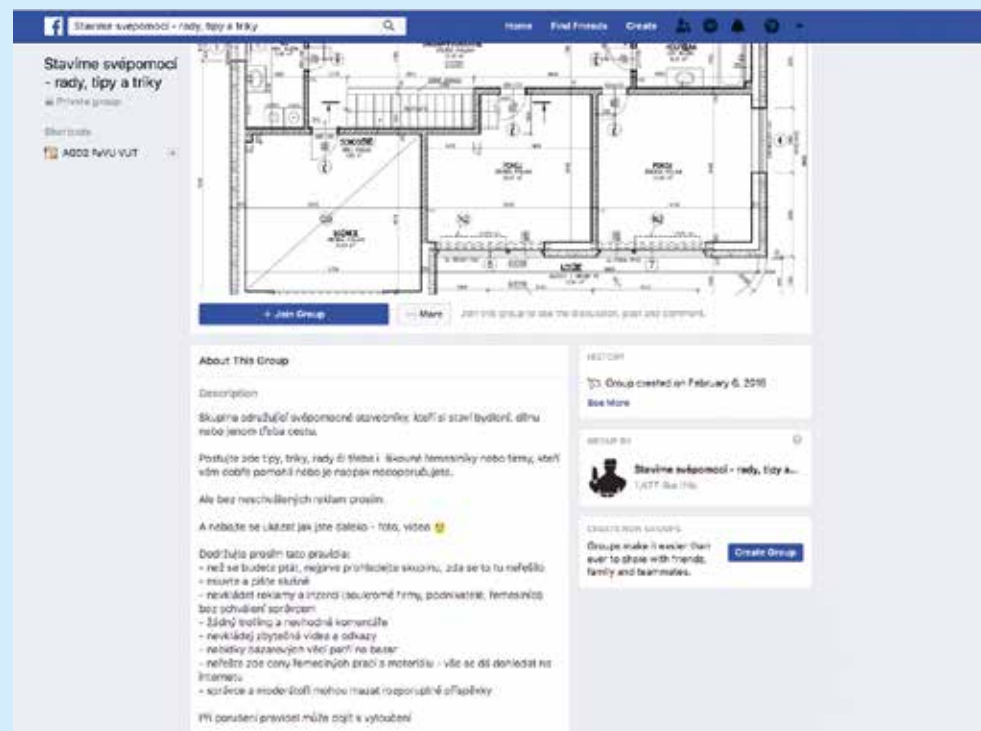
Právě chlubení se kvalitně ukutěným výrobkem společně s žádostí o pomoc či radu a také krátkými videi ukazujícími nejčastěji zahraniční (opět často humornou) zkušenost s kutilstvím představuje nejběžnější příspěvek v těchto skupinách. V komentářích jsou pak uživatelé až překvapivě pozitivní a nevulgární, srovnáme-li je s diskusemi pod novinovými články nebo v jiných skupinách. Obecně se zdá, že kutilství je vůbec v zásadě nepolitické téma na sociálních sítích. Prezentace i diskuse bývají oproštěny od jakékoliv ideologie či hodnotových sporů. To je poměrně zajímavá skutečnost s ohledem na to, že aktuální

1 Viz předchozí kapitolu.
2 Viz kapitolu „Já jsem prostě jiná...“. Receptář čtyřikrát ne úplně jinak.

zahraniční výzkumy spojují s tématem kutilství a DIY kultury i právě určitý politický – emancipační – potenciál.³

V českých facebookových skupinách však zůstává leitmotivem právě ono chlubení se, které může být díky komentářům interaktivní: autor nemusí být oceněn jen úzkým okruhem přátel či rodiny, ale všemi dalšími členy dané skupiny. Může být ale také kritizován, nebo alespoň popichován jinými členy. Prostředí kutilských skupin tak představuje zároveň i prostředí boje o pozornost a pochvalu druhých. Zdá se, že i v době sociálních sítí si člověk – nejčastěji tedy muž – skrze kutilství stále může získávat prestiž a budovat reputaci.

Úvodní stránka jedné z kutilských skupin na Facebooku, zde konkrétně „Stavíme svépomocí – rady, tipy a triky“ (foto: autorský tým).

3 Viz přehled v úvodní kapitole *Kutilství je, když... O svépomocných výrobních aktivitách v cizině i u nás, dříve a dnes (a v této knize)*.

My bychom si to mohli koupit,
ale co bychom potom dělali?
My potřebujeme něco dělat.
(Kutil a kutilka, 80 let)

Od lidové kultury ke kutilství

**Kontinuity a diskontinuity
„lidové“ výroby na
Chebsku**

Pak si v tom obchodě často
řeknu: vyplatí se ti to koupit,
když si to můžeš ušít sama?
(Kutilka, 40 let)

Kutilství, tak jak se jím zabýváme v této knize, je jevem relativně novým a jeho definice jsou u nás i v cizině stále dosti nejasné a postupně upřesňované.¹ Na mysli tedy musí vytanout otázka, zda náhodou neobjevujeme Ameriku a zda něco jako kutilství neexistovalo i v minulosti, ať již jinde v Evropě, v českých zemích nebo přímo na Chebsku. Odpověď je zdánlivě velice jednoduchá: Rukodělná práce či výroba a zhotovování nejrůznějších praktických výrobků denní potřeby, dekorativních předmětů i malých „uměleckých děl“ jsou velice staré, mnohá řemesla jsou raně středověkého nebo ještě dávnějšího původu a skutečně masový rozvoj všemožného domácího „vyrábění“ můžeme datovat do 18. a 19. století. Tyto rukodělné činnosti se již nicméně více jak sto let těší i badatelské pozornosti. Jsou zpravidla nazývány termíny řemeslo, domácí výroba, domácká výroba, případně i lidová umělecká výroba a jsou poměrně jednoznačně popsány a definovány. Díky tak dlouhému odbornému zájmu a postupnému rozšiřování a zpřesňování terminologického i interpretačního aparátu mají tyto starší způsoby provádění a organizace rukodělné výroby jasně vymezené definiční pole, jsou vztahovány k přesně vymezenému časoprostoru se specifickými ekonomickými, kulturními a sociálními poměry a vazbami, a to převážně k tzv. tradiční kultuře venkova, která byla ve střední Evropě postupně nivelizována, až v první polovině 20. století zcela zanikla.

Již v této chvíli se nám tedy naše jednoduchá odpověď zamotává a spíše než jednoznačné souvislosti mezi „starým a novým světem“ rukodělné práce musíme hledat poměrně subtilní kontinuity a diskontinuity. Ty si v této kapitole představíme jak na úrovni spíše obecných definic, tak s ohledem na konkrétní rukodělné výroby – v určitém smyslu zdánlivě či opravdu blízké kutilství –, které se v minulosti na Chebsku vyskytovaly. A protože, jak bylo naznačeno, s kutilstvím (možná) souvisí především některé projevy tzv. tradiční či lidové kultury, budeme k tématu přistupovat převážně z pozic etnologických a historických. To se samozřejmě týká i vymezení oblasti našeho zájmu, tedy Chebska v době od raného novověku po současnost.

Chebsko jako svébytný (turistický) region

Chebsko, v jazyce německých obyvatel Egerland, můžeme pro naše potřeby vymezit jako historický region s dlouho poměrně volnými státoprávními vazbami k Čechám, který začal být v 18. a 19. století považován za jednu z nejsvráznějších tzv. národopisných oblastí střední Evropy.² Původně velmi řídko osídlená oblast, ležící na hranici

1 Viz shrnutí v úvodní kapitole *Kutilství je, když... O svépomocných výrobních aktivitách v cizině i u nás, dříve a dnes (a v této knize).*

2 Schreiner a kol. 1988, s. 7–21, 123–130.

Patrový (věžovitý) roubený špýchar s hrázděným štítem (Kopanina, č.p. 16), stavba typická pro tzv. lidovou architekturu na Chebsku (zdroj: Archiv EÚ AV ČR, inv. č. K 1598, kolorovaná perokresba Josef. V. Scheybal, 1965).

Žena v chebském tradičním oděvu („kroji“) při předění lnu. Stylizované foto z 20. let 20. století (zdroj: reprodukce z publikace *Unser Egerland im Bilde*. Eger: Unser Egerland, 1928, s. 61).

Herdleho

Lichtblöcher, Eger

ekonomických i politických zájmů českých panovníků na straně jedné a panovníků franských, bavorských a římskoněmeckých na straně druhé, byla od 11. století intenzivně kolonizována německy mluvícími osadníky. K těsnějšímu přičlenění Chebska k českému středověkému státu došlo roku 1322, jeho neoddelitelnost od Koruny české ovšem pevně zakotvil až Karel IV. v letech 1348 a 1355. I přes tyto formální právní akty si Chebsko po mnoho dalších staletí udržovalo četná specifika ve správě a jistou formu samostatnosti a i jeho rozsah prodělal ještě mnoho změn a úprav.³

Část Chebska ležící na území dnešní České republiky představuje zhruba polovinu původního středověkého regionu, kulturní či etnografické hranice Chebska však samozřejmě minulé i současné správní rozčlenění oblasti ne vždy respektovaly a respektují. Z etnografického hlediska⁴ je možno hranice Chebska na českém území vymezit lokalitami Tři Sekery, Mariánské Lázně, Lázně Kynžvart, dále pak severozápadním úpatím Slavkovského lesa a obcemi Kostelní Bříza, Loket, Vřesová, Krajková, Luby, Skalná a Skalka. Jádro oblasti se z hlediska kulturních, ale i jazykových specifik nacházelo v okolí Chebu a Františkových Lázní.

K ustálení charakteristických forem místní tradiční kultury došlo na sklonku 18. století a její nejvýraznější projevy byly spjaty s lidovou architekturou, nábytkem, oděvem (převládající černobílá barevnost byla u ženského oděvu neobvykle doplňována bohatou barevnou výšivkou), lidovým uměním (hrnčířství, výroba kameninových lahví, podmalby na skle), obyčejovou kulturou a folklorem, a to včetně velmi specifického dialektu.⁵ Symbolem Chebska byla zejména architektura, hlavně typické čtyřstranné dvory s patry či polopatry, navýšenými roubeným věncem a věžovitými špýchary s bohatým, barevně zdůrazňovaným tzv. chebským hrázděním.⁶ V českých zemích bylo poměrně ojedinělé i zdejší luxusní vybavení interiérů, které ovšem nalzáme především u nejbohatších vrstev venkovské společnosti. Z duchovní, respektive sociální kultury stojí za zmínku tzv. chebská svatba, jeden z prvních fenoménů tradiční kultury, který začal být již v 19. století předváděn jako „folklor na jevišti“ například hostům ve Františkových Lázních. Ikonickými symboly lidové kultury Chebska, opakovaně zdůrazňovanými ve vědeckém bádání i publicistice, se tak stala především výzdoba a uspořádání rolnické usedlosti, oděvní kultura, vybrané obyčeje, výtvarný a hudebně-taneční projev a v neposlední řadě i nářečí. Zdůraznit je ale třeba i to, že některé jiné aspekty zdejší lidové kultury (například celková podoba sídelní krajiny), které se nijak neliší od okolních regionů, byly zcela ignorovány.

3 Kubů 2006.

4 Jeřábek a kol. 2004, s. 14–16, Tyllner a kol. 2015, s. 25–27, Schreiner a kol. 1988.

5 Schreiner a kol. 1988, s. 24–83.

6 Schreiner a kol. 1988, s. 130–194, Vařeka a Pražák 1971, Vařeka 1974.

Nepochybná svébytnost až exotičnost (a odlišnost od okolních českojazyčných oblastí) venkovské lidové kultury Chebska vzbudila ve druhé polovině 18. a v 19. století pozornost nejen místních vlastivědců, historiků a statistiků,⁷ ale i přespolních dobových intelektuálů, často lázeňských hostů v Karlových Varech, Lázních Kynžvart, Františkových a Mariánských Lázních. Tento zájem zpětně mimořádně posiloval regionální identitu místních obyvatel a Chebsko, právě v této době ztrácející v důsledku centralizace správy habsburského soustátí poslední zbytky „starých práv“, se od druhé poloviny 19. století stalo výkladní skříní tradiční kultury německého obyvatelstva na území Čech (podobně jako Chodsko na straně české). Na Chebsku se dokonce můžeme setkat s mnoha případy v celoevropském kontextu velmi raného využívání tzv. lidové kultury při promyšlené propagaci oblasti v rodícím se „turistickém průmyslu“. Iniciativu tímto směrem, byť vedenou spíše kulturními či vědeckými, a nikoliv ekonomickými zájmy, vyvíjel například Johann W. Goethe, který podnítil rozsáhlé výzkumy lidové kultury Chebska historika a vlastivědce Josepha Sebastiana Grünera.⁸

O mnoho jasnější, „komerční“ využití chebské lidové kultury můžeme vidět v organizovaných výletech lázeňských hostů do rázovitých vesnic s dochovanými hrázděnými usedlostmi, v prodeji suvenýrů inspirovaných místním lidovým uměním, ve zmíněném předvádění chebských svateb, nošení tradičních oděvů (krojů) obsluhou v místních hospodách nebo fotografování tzv. chebských typů lázeňskými hosty. Propojení odborného zájmu o lidovou kulturu s její systematickou propagací, uchováváním, nebo dokonce vědomým udržováním již postupně zanikajících projevů života na předindustriálním venkově tak poskytovalo místnímu obyvatelstvu i vítaný zdroj příjmů. V průsečíku všech těchto procesů vznikl i jeden z nejvýznamnějších regionálních vlastivědných, respektive národopisných spolků *Verein für Egerländer Volkskunde*, založený Aloisem Johnem roku 1897 v Chebu. Činnost národopisného spolku⁹ i celé řady dalších profesionálních i amatérských zájemců o lidovou kulturu, což je potřeba obzvláště zdůraznit, se přitom neomezovala pouze na část Chebska ležící v tehdejší Předlitavsku, ale na Chebsko jako celek. To bylo samozřejmě zcela logické z hledisek odborných a kulturně-historických, ovšem vznik až extrémní regionální identity a pocitu „kmenové jednoty“ německy hovořících obyvatel Chebska, která byla velmi rychle kontaminována velkoněmeckými idejemi,¹⁰ nevěstil dalšímu osudu Chebska nic dobrého.

Část historického Chebska náležející habsburské monarchii se oproti očekávání zdejších obyvatel stala v roce 1918 součástí nově vzniklého Československa, což se neobešlo bez četných kontroverzí i vojenského

7 Pröckl 1845.

8 Grüner 1901.

9 John 1903, 1907.

10 Heinrich 1928.

zásahu armády rodícího se státu. Pocit nespravedlnosti spáchané na obyvatelích regionu s jedinečnou a místními dobře uvědomovanou „německou“ kulturou tak bohužel později mimo jiné vedl k extrémní podpoře Henleinovy Sudetoněmecké vlastenecké fronty (později strany), založené roku 1933 právě v Chebu, a masovému příklonu obyvatel Chebska k nacismu.¹¹ Vypálení synagogy a poškození židovského hřbitova v Chebu, již přiřčenému k Říši, během takzvané Křišťálové noci z 9. na 10. listopadu 1938 bylo tou nejtemnější předzvěstí věcí příštích, které ukončilo až osvobození či pro některé, bohužel, „osvobození“ Chebu americkou armádou na konci dubna 1945.¹² Další dění, což je obzvláště podstatné i z hlediska našeho tématu a sledování možných kulturních kontinuit, se už příliš nelišilo od jiných německojazyčných regionů Československa.¹³ Výjimkou byla pouze absence vyložených excesů ve fázi tzv. divokého odsunu Němců, způsobená tím, že Cheb i jeho okolí spadaly do americké okupační zóny. Organizovaný odsun Němců z Chebska proběhl z velké části v roce 1946, během roku 1947 bylo transferováno již jen malé množství osob. V řeči suchých statistických dat, která se však vztahují k okresu Cheb, jenž se nekryje s kulturními hranicemi Chebska, jsou čísla více než neúprosná: Dle sčítání lidu žilo v roce 1938 na Chebsku 78 732 osob německé národnosti, v září 1945 pak 75 189 Němců. Na konci roku 1947 bylo evidováno již jen 875 německých tzv. specialistů, kteří byli z odsunu dočasně či trvale vyjmuti, a 264 osob se statusem antifašistů.¹⁴

Paralelně s odsunem Němců samozřejmě probíhalo dosídlování území pestrou směsí novodobých kolonistů z českých zemí, ale i mnoha českojazyčných enkláv v zahraničí, například v Rumunsku či na Ukrajině.¹⁵ Vzhledem k tomu, že na Chebsku – i na rozdíl od mnoha jiných tzv. sudetských oblastí – byla výměna obyvatelstva takřka absolutní, zdejší lidová kultura včetně všech tradičních projevů rukodělné práce téměř bezzbytku zanikla během cca dvou let. Její materiální pozůstatky v podobě cenných, ale „mrtvých“ movitých artefaktů se samozřejmě nacházejí v řadě paměťových institucí v Čechách i zahraničí, přímo v terénu však byly památky lidové kultury (ať už movité, tak zejména nemovitosti) v období 1945–1989 téměř úplně zničeny nebo vážně poškozeny.¹⁶ V komunitách vysídlených obyvatel i na území historického Chebska ležícího na německé straně hranice lze nicméně i v současnosti zaznamenat silné regionální povědomí, manifestované například nošením chebských tradičních oděvů. Zpřetrhání původních ekonomických vazeb nicméně zapříčinilo, že tradice zdejší rukodělné výroby se v autentické podobě nezachovala ani v komunitách vysídlených.

11 Beran a kol. 2004.
12 Chmelíková 2005.
13 Staněk 1991.
14 Toms 1985, s. 33.
15 Votroubková 1999, 2000, Nosková 1979.
16 Boháč a Salamanczuk 2007.

Kutilství a chebská rukodělná výroba

Jakéže výroby se vlastně nezachovaly a jak je můžeme obecně i se vztahem k Chebsku samotnému vymezit? Rukodělnou výrobou míníme jakoukoliv činnost směřující k vytváření produktů určených pro vlastní potřebu nebo pro trh (tedy, pozor, i kutilství). Abychom se však v nepřehledném množství výrobních činností vůbec dokázali zorientovat, musíme si je rozčlenit do několika větších skupin, v našem případě takových, které reflektují především míru profesionality té které výroby a její postavení v dobovém ekonomickém systému.¹⁷ Na takto definovanou „klasičtější“ řemeslnou výrobu, vázanou od 14. do 19. století na městské cechy, však můžeme v našem pátrání po kutilských kontinuitách rovnou zapomenout. V minulosti, stejně jako v současnosti jde o profesionální výrobu, která je pro nositele příslušných znalostí a dovedností hlavním zdrojem obživy a řídí se nejrůznějšími typy reglementací – od středověkých cechovních řádů po soudobou živnostenskou legislativu. Řemeslníkem se nebylo a není možné stát bez formálního vzdělání, povolání nelze vykonávat bez mnohdy složitého technologického vybavení, či dokonce specializovaného výrobního provozu (dílny, hutě) a výroba se odehrávala a stále odehrává pod dohledem příslušných orgánů – státních, samosprávných atd.

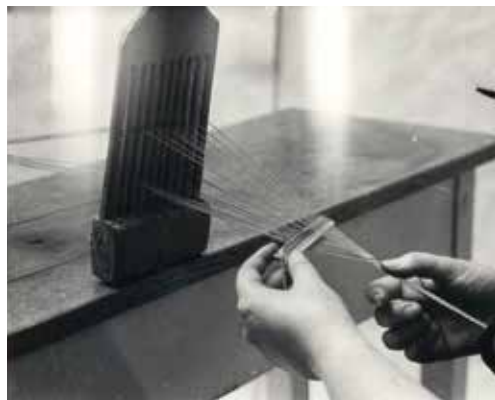
V tradiční kultuře Chebska měla i takto vymezená řemesla samozřejmě své místo a některé výroby a artefakty se dokonce staly symboly zdejšího regionu, musíme je ale chápat jako součást artefaktové kultury, nikoliv například sociálních vazeb. Šlo totiž o (v rurálním prostředí užívanou) produkci školených městských řemeslníků pouze svými produkty odpovídajících na estetické a další potřeby venkovského prostředí, nikoliv o výrobky skutečně vázané na venkovské nositele tradiční kultury a zdejších praktických výrobních dovedností.

Zde máme na mysli především tzv. chebskou lidovou keramiku,¹⁸ charakteristickou zejména mísami a talíři s modrým dekorem (fantaskní architektura, florální a figurální motivy). Hrnčířské užitkové zboží s bílou či světlou engobou ale bylo podkladem i pro vícebarevnou malbu. Místním specifíkem, stojícím ovšem na pomezí s domáckou a později manufakturní a tovární výrobou, bylo zhotovování kameninových lahvic na minerální vodu a džbánů s plastickou výzdobou. Jak jinak, šlo o produkci vázanou na rozvoj zdejšího lázeňství. Výrobkem školených řemeslníků byl – etnografickým bádáním opět nesmírně zpopularizovaný – i „lidový“ chebský nábytek, na kterém se uplatňovala ornamentální i figurální malba – například obrázky světců, zejména Madony z Chlumu Svaté Maří. Za typické kusy chebského lidového nábytku se považují též křesla s podkovovitým sedákem a opěradlem s příčkami (balustry) v podobě vyřezávaných polychromovaných postaviček vesničanů

17 Woitsch 2004.
18 Scheufler 1981, Schreiner a kol. 1988, s. 241–272.

Jednoduchý prýmkařský nástroj – stávek na tkaní tkanic z Chebska (zdroj: Fotoarchiv EÚ AV ČR, inv. č. P 1098, foto: Ludvík Baran, 1955).

Mísa z tzv. chebské keramiky (hrncina, bílé nástřepí, modrý dekor, průměr 37,5 cm) datovaná do roku 1812 (zdroj: Fotoarchiv EÚ AV ČR, inv. č. P 27842, foto: Stanislav Šulc, 1960).

Domácký výrobce houslí v Lubech na počátku 20. století (zdroj: reprodukce z publikace Unser Egerland im Bilde. Eger: Unser Egerland, 1928, s. 48, foto: Fritz Borst).

v místních krajích.¹⁹ Na pomezí profesionálního řemesla, sériové výroby domácké až manufakturní, konečně stojí i chebská podmalba na skle prováděná tzv. grisaillovou technikou, kdy byl téměř celý obrázek proveden v odstínech šedé barvy doplněné dvěma až třemi dalšími barvami. Produkce chebských podmaleb byla omezena krátkým časovým obdobím druhé poloviny 19. století, kdy zde ovšem působilo hned několik malířských dílen.²⁰

V Chebu samotném i v některých dalších obcích Chebska samozřejmě po staletí nalézáme desítky dalších „běžných“ řemesel a s ohledem na ekonomický i obchodní význam Chebu též řemesla méně obvyklá, produkující luxusní zboží. Jak však již bylo uvedeno, tyto profesionální výroby – krom některých zcela univerzálních principů (například rukodělnost) – nemůžeme s kutilstvím 20. století spojovat ani v nejmenším. To však neznamená, že esteticky působivé a luxusní artefakty profesionálního řemesla vyskytující se ve venkovském prostředí nemohou být pro dnešní kutily jednou z možných inspirací, kterou se svými výrobky snaží napodobit.

Stejně problematickou sférou pro hledání estetických, technologických, či dokonce ekonomických kontinuit mezi raným novověkem, 19. stoletím a rozvojem kutilství ve druhé polovině 20. století až do současnosti se jeví tzv. domácká výroba, která se i na Chebsku v minulosti hojně rozvíjela. Domáckou výrobou se obvykle rozumí námezdná specializovaná výroba, která bývá organizována podnikatelem či překupníkem, který se v 18. a 19. století označoval jako gestor nebo faktor. Byla a někdy stále je vykonávána z obživných důvodů a odehrává se v náležitě upravených domácích prostorách výrobce. Označuje se též jako rozptýlená manufaktura nebo protoindustrie, a to zejména proto, že většina domáckých výrobců vlastně dodávala pouhé polotovary následně zpracovávané a kompletované v provozech manufakturního nebo továrního typu.

Asi nejnámějšími domáckými výrobci byli u nás v minulosti venkovští tkalci nebo mačkáři korálků. Na Chebsku a zejména v přilehlých podhorských a horských oblastech Krušnohoří, Slavkovského a Českého lesa se domácká výroba intenzivně rozvíjela od druhé poloviny 19. století hned v několika oborech, které máme hojně doloženy jak z venkovského, tak městského prostředí.²¹ Asi nejrozšířenější domáckou výrobou zde bylo tkalcovství, konkrétně výroba lněných, pololněných, bavlněných a vlněných tkanin, které se v době největšího rozvoje v 60.–80. letech 19. století věnovalo (trvale či sezónně) přes 5 000 lidí. Z dalších textilních odvětví je nutno zmínit především krajkářství, doložené v 19. století prakticky ve všech obcích na Chebsku, které

19 Kafka a Mevaldová 2015, s. 95–96, Schreiner a kol. 1988, s. 194–211, Schmidt 1977.
20 Kafka 2005, Schuster a Fendl 1997.
21 Scheufler 1991, s. 43–44, 62–63, 74–75, 80–81, 84–85, 112–113.

navazovalo na bohaté tradice krušnohorského krajkářství, sahající před polovinu 16. století, dále výrobu tzv. stávkového zboží – zejména ponožek, punčoch, spodního prádla –, která se na Chebsku a v Krušnohoří objevuje kolem poloviny 19. století, a konečně též prýmkařství a vyšivačství. A byl to právě rozvoj zdejší textilní a oděvní domácí výroby (patrně volně přecházející i ve výrobu domácí), který přispěl k mimořádné zdobnosti místních tradičních oděvů, kdy zejména ženské sváteční a obřadní „kroje“ vynikaly jinak u německojazyčného obyvatelstva Čech neobvyklým bohatým barevným vyšíváním a užitím celé řady dalších výzdobných textilních, kovových a jiných elementů.

Kolem poloviny 19. století se v okrajové krušnohorské části Chebska setkáváme také s výrobou perleťových knoflíků jako doplňkovým sezónním zaměstnáním k málo rentabilnímu zemědělství. Sezónní i celoroční charakter měla i výroba strunných hudebních nástrojů, doložená v Lubech a okolí jako řemeslo již v 16. století, která se však v 19. století změnila v masovou výrobu domácí. Stejně masovosti dosáhla v některých obdobích i výroba dřevěných betlémů a dalších vyřezávaných předmětů, sloužících jako dekorace, hračky nebo nábožensko-zvykoslovné artefakty.

A jak to tedy je se vztahem domácí výroby na Chebsku a recentního kutilství? Podobnosti, ba dokonce jisté kontinuity najdeme například v tom, že domácí výrobci pracovali doma a zpracovávali levné a snadno dostupné materiály. Na druhou stranu tak činili sice převážně rukodělně, ale za využití poměrně sofistikovaného technologického vybavení (například tkalcovské stavy), které nemuselo být ani v jejich vlastnictví, ale bylo pouze zapůjčeno faktory. A tím se dostáváme k nejpodstatnějšímu rozdílu mezi kutilstvím a domácí výrobou, kterým je absolutně odlišný ekonomický režim, ve kterém se odehrávají: žádný kutil nevyrobí, aby veškeré své výrobky prodával, není ekonomicky závislý na faktorovi, od kterého dostává suroviny, pronajímá si nástroje a kterému odevzdává hotové výrobky. Kutilství ze své podstaty není a nemůže být hlavním, ba ani doplňkovým zdrojem obživy, jako tomu bylo u domácích výrob 18. a 19. století. V tomto směru je propast mezi dobou předmoderní a moderní skutečně zásadní, i když zejména některé typické textilní domácí výroby (vyšivačství, krajkářství) mají z hlediska užívaných technologií a podoby hotových výrobků v dnešní kutilské produkci jednoznačně paralely. Stejná je však pouze forma, nikoliv obsah.

Patrně nejsilnější kontinuity mezi rukodělnými výrobami na Chebsku v minulosti a současnosti tak můžeme shledávat ve sféře tzv. domácí výroby. Domácí výroba je vymezena jako výroba pro vlastní potřebu, respektive potřebu vlastní rodiny či domácnosti, a to nejčastěji z běžných a snadno dostupných materiálů (například dřevo). Její přebytky byly jen výjimečně směňovány netržním způsobem (výměna, reciprocity). Zpracování zemědělských produktů, stravování, hygiena, výstavba a drobné opravy nemovitostí, stejně jako zhotovování a opravy široké

škály drobného inventáře domácností (jednoduché zemědělské nářadí a náčiní, kuchyňské nádoby, nábytek, dekorativní předměty apod.), to vše tvořilo v minulosti součást domácí výroby. Jak vidíme, jsme hodně blízko kutilství, tak jak vypadá v současnosti. Ovšem pozor – domácí výroba měla téměř výhradně pragmatický charakter, a to i pokud šlo o zhotovování „neužitečných“ předmětů souvisejících s magickými, rituálními a náboženskými zvyklostmi a představami. Pokud víme, domácí výroba nikdy nebyla na Chebsku ani kdekoli jinde vykonávána „jen tak“, ve volném čase a pro zábavu, byla silně vázána na předmoderní typy ekonomických vztahů, tedy především extrémní míru samozásobitelství jednotlivých domácností, respektive zemědělských usedlostí. Ani zde, pokud bychom nechápali kutilství výhradně jako reakci na nedostatek některých výrobků v době socialistické diktatury, tedy nepochodíme. Ani domácí výroba kutilstvím v dnešním smyslu nebyla, i když přesahy jsou značné: vyrábělo se doma, zcela amatérsky (což nevyklučovalo značnou zručnost některých jednotlivců), ze snadno dostupných, převážně přírodních surovin, výrobky se prakticky využívaly v rámci vlastní domácnosti, domácí výroba byla silně genderovaná, tedy rozdělená na mužskou a ženskou sféru apod.

Hlavní rozdíl spočíval kromě uvedené pragmatičnosti všech činností též v jejich téměř absolutní vazbě na zemědělské hospodaření, neboť Chebsko bylo stejně jako jiné oblasti střední Evropy v 19. století stále ještě převážně agrární oblastí. Při poznávání konkrétního spektra činností v rámci domácí výroby jsme navíc konfrontováni s jejím nedostatečným poznáním obecně a na Chebsku zvlášť. Víme, že existovala, víme, že bez ní by nebyl každodenní provoz velkých i malých zemědělských usedlostí ani možný, víme, že podstatná část artefaktové kultury byla až do rychlého nástupu levných továrních výrobků právě výsledkem domácí výroby. Pro německé národopisce (u těch česky mluvících tomu ale nebylo jinak) konce 19. a první poloviny 20. století však byly všechny tyto běžné a všední činnosti a předměty nezajímavé. Estetický a nacionalistický redukcionismus vedl k tomu, že obyčejné artefakty nebyly systematicky sbírány a studovány, neboť nezapadaly do – na Chebsku obzvláště vyhoceného – kánonu působivé a honosné lidové kultury, kultury pestré, barevné, exotické a atraktivní pro lázeňské hosty.

Závěrem

Z výše nastíněných skutečností vyplývá, že při hledání souvislostí dnešního kutilství a tradiční rukodělné výroby na Chebsku narážíme na mnohem více propastných diskontinuit než zřejmých souvislostí. Pokud bychom nahlíželi na rukodělnou výrobu jako na transformující se formu nemateriálního kulturního dědictví, založenou na dlouhodobém mezigeneračním předávání znalostí a dovedností, pak je diskontinuita

přinejmenším na území Chebska ležícím v dnešní České republice skutečně absolutní. Odsun německojazyčného obyvatelstva po druhé světové válce zde znamenal okamžitý zánik všech lokálních a regionálních znalostí a dovedností, které zůstaly jen částečně fixovány v artefaktové kultuře. Kutilství rozvíjející se po druhé světové válce v tzv. novoosídleneckém prostředí samozřejmě mohlo a může teoreticky navazovat na určité starší tradice, avšak mnohem spíše na tradice pocházející z rozličných míst původu novoosídlenců.²² Případně, a mnohem pravděpodobněji, jde o jev veskrze moderní, který pro svůj úspěšný rozvoj žádnou starší rukodělnou výrobu, kterou by se mohl inspirovat, vůbec nepotřebuje.

Těž jakékoliv další podobnosti mezi rukodělnou výrobou raného novověku a 19. století a v současnosti se zdají být spíše formální a ukazují na velmi blízkou, až kulturně univerzální podstatu některých (zejména domácích a domáckých) výrob a kutilství, nikoliv na jejich přímou souvislost. Tato podstata má podobu efektivního využívání snadno dostupného materiálu a jednoduchých rukodělných technologií, které si zachovávají značnou míru efektivy i ve vysoce technologicky vyspělém prostředí.²³ Ovšem ekonomický rozměr tradičních výrob se od soudobého kutilství liší snad ve všech myslitelných parametrech. A ačkoliv bývá zdůrazňováno, že rozvoj kutilství souvisí mimo jiné s modernizací a industrializací, která v 19. a 20. století přinášela obyvatelstvu stále více volného času, jež mohl být vyplněn (ať už dobrovolně, nebo v důsledku určitého typu indoktrinace) právě „kutěním“, Chebsko rozhodně nebylo tak vyspělým regionem, aby zde k rozvoji volnočasových aktivit vůbec mohlo dojít. Vyrábělo se – jakkoliv nám ledasco může díky mlčení pramenů navždy zůstat skryto – z důvodů zajištění obživy, nikoliv pro zábavu. Dnešní chebští kutilové a kutilky tedy nemají se zdejšími truhláři, tkalci, krajkářkami, řezbáři a mnoha dalšími výrobci takřka nic společného. Neznamená to ovšem, že by se nemohli pozoruhodnými pozůstatky zdejší bohaté lidové kultury inspirovat.

22 Heroldová a Vančík 1955.

23 Michalička a Vidomusová 2018, s. 9–10.

**Žena to našla v časopisu.
Vypadalo to podobně, ale
já si ten její nápad vždycky
poupravím podle toho, co mám
za materiál a jak mi to jde od
ruky. (Kutil, 70 let)**

**Je to takový postup
„pokus–omyl“. (Kutil, 60 let)**

„Já jsem prostě jináčí...“

Receptář čtyřikrát ne úplně jinak

Receptář nejen na neděli se poprvé objevil v Československé televizi 11. ledna 1987 jako „pořad pro každého zahrádkáře, pro všechny kutily, pro chataře, chalupáře, pro chovatele, rybáře, myslivce, včelaře, pro všechny ochránce přírody“. Pořad byl výsledkem téměř dvacetileté snahy jeho duchovního otce a dlouholeté tváře Přemka Podlahy (1938–2014) o prosazení relace, která by sloužila jako inspirace pro tvůrčí trávení volného času. Pořad se podařilo prosadit až na sklonku 80. let 20. století. Od prvního dílu se Přemek Podlaha, tvář českého kutilství, zaměřil na projekty tak rozmanité, jako „jak postavit saunu v domě na sídlišti“ či „jak zachránit vánoční hvězdu“, na což je podle Čestmíra Boema, architekta-popularizátora pěstování květin, nejlepší rozředený kravinec. Již v prvním dílu populárního pořadu, který je ve vysílání v různých obměnách dodnes, navíc vidíme snahu nejen představit zajímavosti či vzdělat veřejnost například na poli chovu kanárů, ale také pomoci podnikatelským snahám, čerstvě umožněným změnami v plánované ekonomice. Diváci pořadu si tak kupříkladu mohli napsat do pražského železářství U Rotta o stříkáci pistoli na sifonovou bombičku, kterou začali nabízet pracovníci podniku Kovofiniš. Zároveň od začátku sledujeme důsledné budování značky Receptáře, kdy například na stránkách časopisu Modelář mohli diváci objevit značku „R“ u výkresu modelu pokojového letadla z balzy, představeného v pořadu. Receptář tedy podnikavost propagoval a sám se jako zvláštní podnikatelský projekt také profiloval.

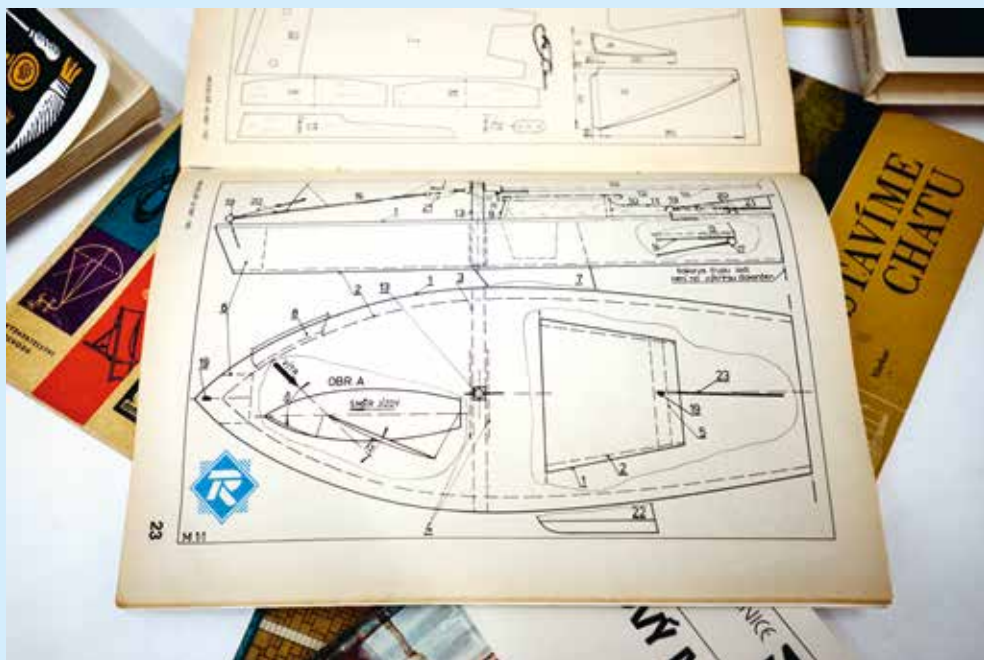
O čtyři roky a jednu změnu politického režimu později Přemek Podlaha uvedl první díl *Receptáře pro podnikavé*, bez přehánění opravdu „vlastního bratra“ Receptáře nejen na neděli a zároveň analogové ztělesnění atmosféry počátků transformace. A to včetně módy – prvním, stále stejně pečlivě scénářisticky připraveným dílem Přemek Podlaha provázel v tmavé košili, khaki obleku a bílých ponožkách v černých mokasínech. Receptář pro podnikavé je místy mrazivou pokladnicí obrátů a frází vyjadřujících zhusta naivní očekávání od znovunastoleného kapitalismu: „Náš host vás přesvědčí o tom, že místo bédování, že nejsou lidi, se může myslet i jinak.“ Ještě lépe to vyjadřují verše znělky od Ivana Mládka:

„Už je to tady, nejedno znám řemeslo, rozjedu to, divil bych se, kdyby mi to neneslo. A když budu hodně dělat, možná budu v ranci, život je hned nákej krásnej, když jsou pryč ti kanci. Už je to tady, možná, že mě čeká krach, nezblázním se, začnu znova, z toho nemám strach.“

Tento formát nicméně nepřežil období kupónové privatizace, takže ke konci srpna 1995 byly oba pořady nahrazeny pořadem novým: *Receptář pro dům a zahradu*. Ten se vysílal až do konce roku 1999, kdy Česká televize učinila kontroverzní rozhodnutí vysílání pořadu ukončit, díky němuž nakonec velmi populární pořad převzala komerční televize Prima, kde se pod titulem *Receptář prima nápadů* vysílá dodnes, byť ve značně pozměněné podobě.

Již v 90. letech, nejsilněji ale po přesunu na televizi Prima, docházelo v rámci pořadu k pronikání nejprve otevřené reklamy na výrobky a vynálezy konkrétních malých a středních podnikatelů a podnikatelek (první reportáž Receptáře pro podnikavé se věnovala majitelce obchodů se smíšeným zbožím Bohumile Bruyové), k používání reklamy do různé míry skryté, což dále polarizovalo napětí mezi Přemkem Podlahou a Českou televizí, až ke stávající podobě reklamních vložek a často tematických reklamních bloků. Přetrvávající popularita Receptáře, kterou potvrzuje i řada pořadů, jež jeho zaměření i schéma napodobují, jasně dokazuje, že nereagoval pouze na špatný stav normalizační spotřební výroby, kdy například na trhu chyběly sekačky na trávu. Naopak, zjevně se mu podařilo vystihnout široce sdílenou potřebu tvořivé práce v nejrůznějších podobách, od zcela začátečnické až po fakticky profesionální. Zda jde o fenomén výrazně, či dokonce výlučně český, jak opakovaně tvrdil Přemek Podlaha, ale zůstává otázkou.

Značka Receptáře v časopise Modelář z června 1987 u modelu plachetnice, který „byl navržen pro květnový televizní pořad Receptář nejen na neděli“ (foto: Tomáš Princ).

Jak se věci mají dělat

Knižní příručky pro kutily období státního socialismu

Kromě bohaté časopisecké produkce¹ formuje činnost kutilů i nabídka knižních titulů, které přináší podrobnější zpracování rad a návodů, případně umožňují zaměření na určitou oblast kutilské činnosti. Právě formát knihy s rozsáhlejším textem a jiným typem vizuálního materiálu poskytuje autorům možnost zahrnout více detailních, odborných informací, „jít více do hloubky“. U kutilských knih je tak snad ještě více než u časopisů zásadní, jaké zázemí, možnosti a pravidla mají vydavatelství, která se těmto publikacím věnují. Vydavatelská sféra prošla po roce 1989 velkou proměnou, a tak se výrazně změnila i podoba a obsah kutilských knih. Oproti dnešním příručkám nabízejí knihy z éry státního socialismu nejen vzhled do dílen a domácností tehdejších kutilů a kutilek, ale i představu o tehdejších odborných, profesionálních postupech a zásadách, protože autory nebo lektory knih byli téměř bezvýhradně profesionálové z daných oborů.

Převážnou část produkce, jež čítala za čtyři desítky let stovky titulů, vydávala centrální specializovaná nakladatelství, na prvním místě Státní nakladatelství technické literatury (SNTL) a Státní zemědělské nakladatelství (SZN). Tato nakladatelství měla své specializované redakce, které se věnovaly určitým oblastem (například stavebnictví, spotřební průmysl, elektrotechnika ad.) a které systematicky připravovaly knihy s tímto zaměřením. Zásadní postavení zde měla ediční řada Polytechnická knižnice, která kromě první řady, kde vycházely více či méně podrobné souhrny aktuálních znalostí z určitých technických oblastí, druhé řady, kde byly vydávány příručky a učebnice ve specializovaných předmětech, zahrnovala i třetí řadu s názvem *Udělejte si sami*. Řada byla zároveň zařazena Československou vědeckotechnickou společností a Socialistickou akademií. Od konce 50. do začátku 90. let v ní vyšlo více než sto titulů, mnohé ve více vydáních a v desetitisícových nákladech. Kromě ní mělo SNTL i jiné amatérské řady, jako bylo několik edicí *Populární...* (například elektronika, kybernetika, radiotechnika). SZN obdobně nabízelo kromě specializovaných knih určených odborníkům také amatérské řady jako *Zahrádka*, *Naše zahrádka* nebo *SZN radí*. Své kutilské řady měla i další státní nakladatelství, jako byla řada *Jak?* Mladé fronty (téměř 80 titulů), jednotlivě však kutilské publikace vydávala i nakladatelství *Práce*, *Albatros*, *Merkur* a další.

Některé knihy byly navíc vydávány v přímé návaznosti na kutilské časopisy, jako například populární příručky Václava Tajovského o stavbě a údržbě chat, jež vycházely ve spolupráci s časopisem *Chatař*, nebo knižní ročenky časopisu *Udělej/Urob si sám*, který vydávalo bratislavské vydavatelství technické a ekonomické literatury *Alfa*.

Obsah těchto knih tvořily převážně návody, rady, popisy a vysvětlení, jak provádět nejrůznější činnosti amatérským způsobem. Vzhledem

1 Srov. následující kapitolu.

k tomu, že byly většinou vydávány odbornými nakladatelstvími, byly mnohdy více či méně úspěšnou snahou o popularizaci některé expertní oblasti. Dostával se tak do nich velmi často odborný slovník, profesionální postupy, které byly pro amatéry méně či více zjednodušeny, a někdy i grafická vyobrazení vysoce technického rázu. Autoři a redaktori tak balancovali na tenké hraně mezi zjednodušením a srozumitelností jazyka i postupů a vysoce specializovanými expertními diskurzemi. V případě odborných vydavatelství (SNTL, SZN) mělo jednoznačně navrch to druhé, ostatní vydavatelství (Mladá fronta, Merkur) více prosazovala atraktivnost a jednoduché formáty „rádců“. Přesto se však například i v příručce určené výhradně dětem – příkladem budiž edice OKO Mladé fronty – objevují pasáže o bezpečnosti práce, v příručce pro stavbu vlastní lodi teoretický úvod o mechanice plovoucího tělesa nebo obšírný výklad legislativních dokumentů v knize, která podávala právní a finanční rady pro stavbu vlastního domku a chaty.

V úvodech k těmto knihám se zároveň často setkáváme se specifickou reflexí kutilských činností a kutilské identity. Najdeme prostá shrnutí cíle a účelu knihy, ale i hlubší úvahy nad motivací, prožíváním a povahou těchto prací. Z pozice odborníků autoři vysvětlují, jak postupovat při práci „správně“, aby vše mělo „řád“ a výsledek byl „úspěšný“. Reflexe tak nezřídka mívají normativní formu, aby nejen obhájily, proč jsou kutilské činnosti prospěšné, ale také poradily, jak je provádět, aby byly prospěšné pro jednotlivce i společnost. Estetický prožitek, radost z práce i výsledku, užitek a odpočinek jsou tak vřazovány do disciplinačního rámce pravidel, která má moderní člověk následovat, aby naplnil svůj život po materiální a duchovní stránce. Preskriptivní charakter těchto příruček, který obsahuje pokyny, „jak se věci mají dělat“, tak ukotvuje individuální svépomocné aktivity v moderní účelové racionalitě, která nejen předepíše „plánovitě“, efektivně, promyšleně a organizovaně jednání, ale také vřazuje kutilskou emocionalitu do funkčního celku identity moderního (socialistického) člověka.

Z knihovničky s kutilskými příručkami z doby před rokem 1989 (foto: Tomáš Princ).

Bud' něco zkopíruji, nebo
to vylepším. (Kutilka, 80 let)

„Dobré rady každému“

**Materiály, praktiky
a motivace v „kutilských
časopisech“**

Dělám to od oka. Podívám
se a vidím. (Kutil, 60 let)

„Kutilský časopis“ není žádný oficiální termín a časopisy, které přináší návody a tipy pro kutily a kutilky, tak samy sebe ani neoznačují. V jejich názvech a podtitulech nicméně najdeme výrazy jako „Udělej si sám“, „Do it yourself!“, časopis Kreativ odkazuje na tvoření nejen ve svém názvu, ale v podtitulu se motiv tvorby opakuje znovu ve formě „tvořte – užijte si“. Názvy časopisů mnohdy také odkazují na návody a rady. Časopis *Ateliér Květen* míval podtitul „Čtvrtletník se stříhovou přílohou a pracovními návody“. Název časopisu *Dorka*¹ skrýval akronym „dobré rady každému“ a název časopisu *Receptář* mluví sám za sebe. Kromě časopisů, v nichž mají návody hlavní místo, vycházely a vychází rady a tipy pro tvoření, kutění i vyrábění v mnoha v nejrůznějších časopisech i novinách včetně časopisů pro děti a mládež. V této kapitole nechceme podávat vyčerpávající přehled všech časopisů s kutilskou tematikou, ale jde nám o to ukázat, jak se o kutění píše, nahlédnout, jak časopisy vypadaly a jak se proměnily.²

Mezi nejstarší české kutilské časopisy patří například *Domácí dílna: příloha „Vynálezů a pokroků“*, „*Šťastného domova*“ a „*Melišova rozhledu zemědělského*“ věnovaná rukodělné práci dilettantské, později přejmenovaný na *Domácí dílnu: časopis pro domácí práci rukodílnou*, který vycházel mezi lety 1909 a 1939, nebo třeba *Módní svět: ilustrovaný časopis pro dámy*, který obsahoval návody na zhotovování oděvů i stříhovou přílohu a zájemci a zejména zájemkyně si jej mohli pořídit mezi lety 1879 a 1927.³

Z velkého počtu časopisů se soustředíme především na tři, které vycházely desetiletí, jejich vydávání započalo ve dvou případech v dobách socialismu (a jeden se zrodil v roce 1990) a všechny v různých přeměnách vychází doposud. Jedním z nejznámějších časopisů určených kutilům a kutilkám byl bezesporu *Udělej – Urob si sám*. Ten vycházel od roku 1972 v nakladatelství Alfa v Bratislavě, aby po roce 1990 vystřídal několik nakladatelských domů a prodělal několik

1 Časopis *Dorka* (1966–2009, od roku 2006 *Moderná Dorka*) se v roce 2009 přejmenoval na *Praktická Slovenka*. Ačkoli se vzdal svého jména – akronymu –, tak jeho cílem je stále „inspirovat a hlavně vést k tvořivosti“, kde tvořivost je chápána široce, nejen jako práce na výrobku, ale i tvořivý přístup k životu (Kočiček 2009).

2 Text vychází z rešerše časopisů *Praktická žena*, *Udělej – Urob si sám* a *Receptář*. Vybrané ročníky těchto časopisů byly sledovány od doby svého vzniku, respektive osamostatnění, přibližně do roku 2007, tj. *Receptář* mezi lety 1990 a 2008, *Praktická žena* 1968–2009 a *Udělej – Urob si sám* 1972–2006. Tento přehled byl doplněn výběrovými sondážemi do časopisu *Ateliér Květen*, respektive *Kolekce Ateliéru Květen* v 80. a 90. letech. Vzhledem k tomu, že kutilské časopisy ani fenomén kutilství u nás nejsou dostatečně prozkoumány, je cílem textu pouze orientační zmapování vybraných témat.

3 Údaje o době vycházení časopisů a o nakladatelích pochází z rejstříku Národní knihovny ČR v Praze a z údajů internetových stránek periodik.cz.

proměn názvů až k současnému *Udělej si sám DIY!*⁴ Jádrem původních čísel časopisu byly většinou velmi komplikované technické návody na výrobu různých strojů, nábytku nebo lamp a také drobnější návody. Později se témata rozšířila například o návody na pěstování rostlin a texty o různém nářadí a nástrojích.

Známým časopisem, určeným především tvořivým ženám, byla *Praktická žena*,⁵ která vznikla z přílohy časopisu *Žena a móda*.⁶ Pod tímto názvem vycházela od roku 1968 až do roku 2001, později se přejmenovala na *Moderní praktická žena* a takto vycházela v letech 2001–2015.⁷ O popularitě časopisu, trvajícím do současnosti, svědčí i řada speciálů, které k němu patřily, kupříkladu *Kreativ: Speciál časopisu Praktická žena* nebo *Šikovná máma: speciál časopisu Praktická moderní žena*. Od roku 2015 pak vychází *Kreativ*, původně jako *Kreativ Praktická žena*, s podnázvem *Zpomalte – myslete na krásu – tvořte – užijte si*, který o zaměření časopisu nenechá nikoho na pochybách. Časopis *Praktická žena* neobsahuje jen návody, ale od samého začátku přinášel i další témata nad rámec tvoření, jako například psychologické a kosmetické rady. A možná pro někoho překvapivě vyzní, že už od začátků časopisu se zde objevuje i rubrika *Naše dílna* a v ní též návody na výrobu hraček a nábytku.

K nejznámějším kutilským časopisům by se jistě řadil *Receptář*,⁸ jenž byl spojený se stejnojmenným televizním pořadem a jenž v různých

4 Časopis dále vycházel v Propagační tvorbě (1990–1992) a Tvořbě v Praze. V 90. letech se podnázvy čísel střídají dle ročního období: jarní, letní, podzimní, zimní sborník domácího kutila a po roce 1997 se proměňují: „hobby, bydlení, stavba, dílna, zahrada“ nebo „největší evropský Do-it-yourself magazín“. V letech 2002–2003 vychází jako *Kutil: udělej si sám: praktický pomocník a rádce pro dům, byt a zahradu* (Patrx, Praha, 2002–2003). Pod názvem *Udělej si sám DIY!* vychází časopis *do dnes* (v letech 2002–2015 v nakladatelství Motor-Press Bohemia, Praha, v letech 2015–2017 v nakladatelství Motormedia Bohemia, Praha, od roku 2017 dosud v *Mladé frontě a. s.*, Praha). Na Slovensku existuje magazín s podobným názvem *Urob si sám – Hobby magazín – Časopis pre domácich majstrov* (vydává Jaga Media, s. r. o.).

5 Časopis *Praktická žena* se stal předmětem odborných analýz z vizuálního a genderového hlediska. Vztah mezi obsahem časopisu a oficiální ideologií 80. let, která definuje roli ženy ve společnosti, jakož i celkový vývoj časopisu za 30 let trvání od 80. let 20. století do 10. let 21. století analyzovala Lucie Kořínková (2015), reklamní materiály publikované v časopise analyzovala Petra Kleinová (2015). Další analýzy je možné najít v diplomových pracích zaměřených na obsahovou analýzu časopisu z genderového pohledu (Spurná 2012), obraz seniora (Grabacká 2007) nebo obraz dítěte v reklamách (Julínková 2006).

6 Časopis *Žena a móda* vydávala Rada žen v letech 1949–1981, následně vycházel v nakladatelství *Mona* až do roku 1995. Pro další detaily k časopisu, zejména k vývoji jeho grafické podoby, viz Maňasová 2012.

7 Vývoj časopisu popisuje a rekapituluje i úvodník k padesátému výročí časopisu v roce 2000. Zárodkem samostatného časopisu byla *Příručka časopisu Žena a móda*, která vycházela od roku 1950 a která se v roce 1968 osamostatnila (PŽ 2000, č. 1, s. 3). Redakce časopisu započítává k existenci časopisu i období příručky *Ženy a módy*.

8 Z ostatních časopisů, kterým se zde věnujeme, byl v diplomových pracích analyzován časopis *Receptář* a jeho internetové stránky (Mieresová 2009, 2011), z dalších časopisů s kutilskou tematikou se například časopisem *Chatař: časopis pro chataře a chalupáře* zabývala Kristýna Červená (2016) a časopisem *Domov Magdaléna* Krajmerová (2006).

obměnách názvu vychází od roku 1990 do současnosti.⁹ Výběrově jsme do naší rešerše zařadili také některá čísla časopisu *Ateliér Květen* (respektive *Kolekce Ateliéru Květen*), který se především soustředil na rukodělnou práci¹⁰ a který vycházel až do roku 1997, naposledy jako *Ateliér Květen: Čtvrtletník se stříhovou přílohou a pracovními návody*. V něm se v průběhu doby také rozšířila nabídka témat – zatímco ještě v 80. letech jsou v kolekcích téměř jen návody a tipy na výrobky, v 90. letech je doplňují také informace o módních trendech, recepty, horoskopy aj.

Názory a představy o tom, co všechno může kutilství zahrnovat, se různí. Záběry výše zmíněných časopisů také pokrývají širší spektra činností, než je kutění. Rubriky časopisu nebo otázky, které má časopis za cíl zodpovídat, ale poskytují určitý obraz toho, co se mezi kutění řadí. Časopis *Udělej – Urob si sám* ve svých číslech od 70. do 90. let vymezuje kutilské sféry do kategorií jako Do bytu a domu, Do chaty a zahrady, Koničky, Auto-moto a Stroje a nástroje a soustřeďuje se především na návody a popisy postupů. Časopis *Receptář na každý den*, který poprvé vyšel v roce 1990, ačkoli by mohl být vnímán jako přední kutilský časopis, má ve skutečnosti od samého začátku mnohem širší záběr. Zaměřuje se spíše na koníčky – volnočasové aktivity – a kutění je jen jedním z nich. Na první straně prvního čísla najdeme kupříkladu celou řadu otázek, na které časopis láká:

„Chcete být jako Jiří Stivín? Máte zájem o levné vepřové maso? Zajímá vás, co se stalo s klobouky? Umíte péct chleba na kameni? Bolí vás duše? Zajímá vás, co vaří farská kuchařka? Už jste někdy ulovili úhoře? Znáte nový recept na bramborák? Muži, chcete být za týden fit? Ženy, sníte o moři? Toužíte po členství v exkluzivním klubu? Budete si pěstovat léčivky? Jsou vaše děti v autě opravdu bezpečné? Už jste okusili „zelenou kuchyni“? Bojíte se hadů? Troufli byste si spravit harmonium? Vzpomenete si ještě na zapomenutá řemesla? Necháte se pozvat na Veselý kopec? Chystáte se na výstavu?“

Kromě odpovědi čtenář ve stejném čísle narazí i na návod na měkký potah na tvrdé židle nebo na výrobu stojanu na nože. Později se objevují rubriky jako *Návštěva/Na návštěvě*, *Zahrada*, *Domov*, *Cestování*, *Pro šikovné ruce*, *Finance*, *Dobrou chuť*, *Zdraví*, *Hobby*, *Dílna*, *Radí čtenáři*, ale i *Křížovka* nebo *Pošta plná nápadů*.

9 V letech 1990–2002 vydávalo nakladatelství Rena v Brně *Receptář na každý den*, kromě toho v témže nakladatelství vycházel v letech 1993–1996 *Receptář* na celý rok. Od roku 1996 jej pod názvem *Receptář* vydává *Reader's Digest* Výběr v Praze, kteréžto nakladatelství v letech 1994–2002 vydávalo *Rady z receptáře*. V současnosti vydává *Receptář – Nejprodávanější hobby magazín* Vltava-Labe Media a ročně vychází 12 čísel a čtyři speciály.

10 Časopis vycházel v Nakladatelství Květen, Praha, v 90. letech v *Práci*: vydavatelství a nakladatelství ROH, nakonec v nakladatelství Práce.

V následujícím textu se zaměříme na některé z těchto časopisů a podíváme se, jak se v nich promlouvá o motivacích ke kutilské činnosti, jaké typy návodů v nich můžeme objevit a z jakých materiálů kutilové a kutilky tvoří.¹¹ Nastíníme také, jak se pojetí těchto témat i samotné časopisy v čase proměnily, zejména s ohledem na pád státního socialismu v roce 1989.

Staré pro nové, recyklování a kreativita aneb o materiálech

V době plánovaného hospodářství se kutilství muselo potýkat s nedostatkem materiálů¹² i nástrojů, zatímco dnes není problém na trhu najít cokoli a jedinou otázkou pro mnohé zůstává cena.¹³ Co je naopak typické pro kutilství po celou dobu, je kreativní využití toho, co je k mání, jak doma, venku či na trhu, a recyklování věci i materiálů. V následujících řádcích přinášíme ochutnávku některých nápadů.

V *Udělej – Urob si sám* tak v 70. letech najdeme návod na elektrickou lupénkovou pilku vyrobenou „z hlavy starého, vyřazeného šicího stroje“, kterou lze „lehko vyřezávat nejen ze dřeva a překližky, ale – když použijeme pilku na kov – i řezat plech“.¹⁴ V tomtéž čísle je také návod na jednoduchou kovadlinku, kterou lze „snadno zhotovit“ z kusu staré kolejnicové oceli.¹⁵ S odstupem let se už některé nápady zdají být až neuvěřitelné. V 70. letech se na stránkách téhož časopisu objevuje text o úpravách tlakové nádoby na stříkání barev, kde se píše, že už několikrát byly v časopise návody na využití prázdných obalů od laků na vlasy pro tlakovou nádobu na stříkání barev a že tento návod přináší jejich vylepšení.¹⁶ O kreativitě čtenářů svědčí také návody na to, jak vyrobit brusku z vysavače a robota Eta 22, vrtačku na plošné spoje

11 Na jednotlivé časopisy budeme odkazovat následovně: *Ateliér Květen* (AK), *Praktická žena* (PŽ), *Receptář* (R), *Udělej – Urob si sám* (UUS).

12 V *Praktické ženě* například najdeme text o tom, že *Stříhová služba* VKUS měla zajistit komplexní službu dodávek příze, patentek aj. z n. p. PERLA, Koh-i-nooru a dalších, protože „[m]oderní doba se vyznačuje zvýšeným tempem, nedostatkem času a slabými nervy. Je všeobecně známo, že v našem státě máme vysoké procento zaměstnaných žen. Těm je čas dražší než peníze“ (PŽ 1968, č. 1, s. 8).

Podobně vyznívá i pasáž z UUS z roku 1972, kde se píše o prodejně a vzorkovně (VD Technocentrum) pro kutily, které se otevřely v Praze. Redakce píše, že chce „postupně vytvořit situaci, kdy spolu s návodem na určité konstrukce oznámí i možnosti koupě potřebného materiálu“ (UUS 1972, č. 1, s. 61, překlad ze slovenštiny této i dalších citací autorka).

13 Redakce UUS k tomu v roce 2006 píše: „Je zřejmé, že vybavení dílny českého kutila zdaleka nebude odpovídat tomu, co bychom našli u německého ‚selbermachera‘... [Ale z]ačíná být jen otázkou peněz, jak vaše dílna bude vypadat, jaké stroje a vybavení si do ní pořídíte... Navíc jsme Češi, a jak známo, český kutil si vždycky věděl rady, dokázal improvizovat a mistrně nahradil nedostatek prostředků i vhodných materiálů“ (UUS 2006, č. 9, editorial).

14 UUS 1976, č. 18, s. 56.

15 UUS 1976, č. 18, s. 62.

16 UUS 1976, č. 18, s. 60.

Koláž titulních stránek časopisu Udělej – Urob si sám z konce 70. a z 80. let 20. století a speciálu Kutil na podzim z edice Udělej si sám z roku 1971 (foto: Tomáš Princ, zdroj: obálka speciálu Kutil na podzim 1971 a obálky časopisu Udělej – Urob si sám 21/1977, 50/1984, 56/1985, 57, 58, 59/1986, 62, 63/1987, 66, 67/1988 a 69/1989).

s využitím součástky ze starého magnetofonu,¹⁷ lampičky moderního tvaru z hliníkových hrnečků a naběraček¹⁸ či košík na jízdní kolo z odkapávače na příbory a z držáku pro reflektor jízdního kola.¹⁹

Výše uvedené příklady jsou všechny z doby před převrácením v roce 1989 nebo krátce po něm, ale v principu se kreativní využití toho, co je na trhu, co je k máni, opakuje stále. Například UUS v roce 1997²⁰ přináší návod na psací stůl, který „šetří místo“. „Stůl nestojí na vlastních nohách, ale drží na několika nosných lištách a regálu firmy IKEA.“ Předností tohoto návrhu jsou podle autora „nízké náklady, snadná výroba, potřeba je jenom pracovní deska o síle 19 mm, pár lišt a šroubů a regál firmy IKEA – LACK“.

Kromě využití toho, co je k máni v obchodech – jako nádobí pro výrobu lampiček nebo regálu firmy IKEA ke konstrukci stolu –, se objevuje i recyklování a kreativní využití toho, co je už doma. V roce 1980 vyšel

17 UUS 1981, č. 38, vnitřní strana přední obálky.

18 UUS 1989, č. 69, s. 2.

19 UUS 1992, č. 84, s. 38.

20 UUS 1997, č. 6, s. 8–9.

Ateliér Květen s podtitulem „Tatínkova zábava – radost dětí“, který přináší návody na výrobu hraček. O materiálech potřebných pro jejich výrobu se tu píše: „O materiál nebude nouze. Stačí malý výlet do lesa a porozhlédnutí se po domácích ‚pokladech‘ kdesi v zadní části komory a můžeme začít. Kartón, zbytky látek, překližka, pevné nitě, drát, lesní plody, šišky... a zručnost úplně postačí k zhotovení všech zvířátek a panáčků na našich 64 stránkách.“²¹ Zbylé parkety, zase v jiném návodu, lze využít na výrobu prkének jak do kuchyně, tak i pro servírování.²² Za kutilskou notoriету, známou v mnoha obměnách i na internetu, lze považovat různé návrhy na recyklování plastových lahví.²³ Tyto principy se objevují stále – z pozdějších lze uvést Praktickou ženu z roku 2009 a návod na využití obalů od vajec pro dekorování, například pro ozdobnou krabičku nebo na florální dekor na dvířka skříňky. V tomtéž ročníku Praktické ženy jsou k nalezení i návody na recyklaci starých svetrů. Pod názvem „Domácnost v teplém svetru“ se představují návody na originální bytové doplňky a autoři píší: „Naučíme vás kouzlit s odloženými vlněnými šálami, svetríky a látkami.“²⁴ Hlavní praktikou kutilů je samozřejmě kutění samo, různé techniky, technologie, ale patřila by sem i celá škála dalších činností, jako sdílení návrhů, komentování výsledků na různých fórech²⁵ a podobně. My se však dále zaměříme na proměny typů návodů publikovaných v časopisech.

Praktiky, postupy a návody čili jak na to

Časopisy se liší podle svého záběru i v typech návodů. Zatímco v UUS, před jeho proměnou v druhé polovině 90. let na časopis blížící se některými tématy a způsobem prezentace časopisům o životním stylu, najdeme především technické návody s technickými výkresy – například návod na výrobu elektrického mandlu²⁶ nebo konstrukci lampičky²⁷ či návod na lištovou sekačku na trávu s popisem potřebného materiálu na celou jednu stranu časopisu.²⁸ Mezi těmito návody s komplikovanými technickými výkresy se objevují ale také menší nákresy, jako například návod na výrobu bedničky na čisticí potřeby²⁹ anebo návod na ušití krosny včetně střihu a popisu.³⁰ Technické výkresy a schémata spolu se seznamy nutného materiálu a popisem postupu však v té době tvoří jádro časopisu. V 70. letech se v návodech objevují i doporučení, kde

21 AK, Tatínkova zábava – radost dětí 1980, s. 3.

22 Prkénka mají kruhový tvar, tvar listů a srdce, UUS 1989, č. 70, vnitřní strana přední obálky.

23 Např. Receptář 2000, č. 1, s. 32, přináší návod na krmítka a ochranný obal na mladé stromky.

24 PŽ 2009, č. 1, s. 8–10 a 82 v příloze návodů; PŽ 2009, č. 3, s. 18.

25 Viz kapitolu „Tak se také pochlubím výrobkem...“. Kutilství a nové sociální sítě.

26 UUS 1976, č. 18, s. 7.

27 UUS 1989, č. 69, s. 2–3.

28 UUS 1982, č. 41, s. 28–37.

29 UUS 1976, č. 18, s. 27.

30 UUS 1989, č. 69, s. 36–40.

Koláž návodů k ručním pracím z časopisů především pro ženy ze 70. a počátku 90. let minulého století a ze současnosti (foto: Tomáš Princ, zdroj: Praktická žena 4 a 5/1971, Praktická žena 12/1991 a Kreativ S dětmi, květen 2019).

Koláž návodů ze stránek kutilských časopisů pro porovnání různých typů návodů ze 70. a 80. let minulého století a ze současnosti (foto: Tomáš Princ, zdroj: Receptář Speciál Léto na zahradě 2/2018; Urob si sám: Časopis pre domácích majstrov Máj/2017, Udělej – Urob si sám 39/1981 a Domov: Bytová kultura a technika v domácnosti 2/1976).

si co nechat udělat. Pravděpodobně se jedná o návrh zařídit danou část práce v některé dílně podniku, kde daný kutil pracuje nebo kam má přístup. V návodu na kolíbku s lidovými motivy se například píše, že „jestliže nemáme doma vlastní hoblovačku a kotoučovou pilu (cirkulárku) na řezání desek, necháme si materiál nařezat ve stolařské dílně“.³¹

Nový styl časopisu v druhé polovině 90. let přinesl i nový typ zobrazení a prezentování návodu. V roce 1997 je již zmíněný návod na stůl z regálu IKEA představen jako barevný nákres, návod i využití nástrojů jsou demonstrovány pomocí fotografií a finální výrobek je naaranžovaný jako hotové, používané pracovní místo, s počítačem a šanony.³² Časopis nově přináší také speciál – „Extra 16 stran do sbírky“ – s návody například na broušení a lakování parket nebo pokrývání střechy, který se později ztenčuje na osm stran (2001). V novém UUS se objevují také návody na dekorace, včetně sezónních, jako například „Velikonoční aranžmá. Vejce, drátky, pírká a trocha šikovnosti. Přivítejte jaro skutečně netradiční dekorací“³³ nebo návod na stolní adventní kolotoč se svíčkami.³⁴

V Praktické ženě se od počátku objevovaly módní kresby a fotografie, které v průběhu let podléhaly proměnám.³⁵ Obdobné kresby a fotografie modelů se objevují i v Ateliéru Květen.³⁶ Co však zůstává svou podobou konstantní, jsou vzory na pletení, předlohy pro vyšívání a háčkování, stříhy na oblečení. Objevují se jako kombinace fotografie modelu, někdy detailu pleteného nebo háčkování vzoru a pak samotného nákresu – návodu na pletení, který má podobu kresby stříhu a čtverečné sítě se vzorem.³⁷ Návody na vyšívání mají také podle typu vyšívání podobu nákresu předlohy anebo čtverečné sítě s fotografiemi hotových výrobků.³⁸ Ale také se objevují, jak již bylo uvedeno, návody podobné jednodušším konstrukčním kresbám s návody z Udělej – Urob si sám, někdy přebírané od zahraničních vzorů, například návod na otáčecí police, jejichž vzor je převzat z amerického časopisu Popular Mechanics.³⁹ Stříhové přílohy se co do typu návodu prakticky nemění, ať se jedná o přílohy ze 70., 80. nebo pozdějších let.⁴⁰ Některé vzory se opakují – ať je to norský vzor, nebo třeba vyšívání Richelieu. Od 80. let se sporadicky a čím dál tím častěji objevovaly méně obvyklé techniky, jako tkaní nebo paličkování,⁴¹ později také malování na porcelán

31 UUS 1976, č. 18, s. 15, překlad ze slovenštiny autorka.

32 UUS 1996, č. 6, s. 8–9.

33 UUS 2006, č. 4, s. 22.

34 UUS 2006, č. 11, s. 6.

35 Např. PŽ 1968, č. 1, s. 4, PŽ 1973, č. 1, s. 3, PŽ 1983, č. 1, 10–14.

36 Např. AK 1996, č. 1, s. 4–5. Trendy na jaro.

37 Např. PŽ 1968, č. 1, s. 9 (pletené dámské šaty), PŽ 1983, č. 12, s. 2 stříhové přílohy (pánský pulover), AK 1996, č. 1, s. 39–40 (růzovobílý dívčí svetr s lurexem).

38 Např. PŽ 1968, č. 1, s. 24–25.

39 PŽ 1969, č. 1, s. 25.

40 Např. stříhové přílohy PŽ 1973, č. 1; PŽ 1983, č. 1; příloha pracovních postupů PŽ 1996, č. 1.

41 Kořínková 2015, s. 122.

speciálním fixem⁴² nebo smaltování.⁴³ Tyto návody bývají fotografické, ukazují postup a kromě jeho popisu také například informace o ceně pomůcek a o tom, kde je lze koupit. Nicméně po celou dobu trvání časopisu byly návody doplněny články o vaření, údržbě domácnosti, zahradě, vztazích a výchově dětí i o zdraví.⁴⁴

V roce 2000 se časopis charakterizuje slovy, že „své čtenářky a čtenáře provází řadou zajímavých oblastí, a kromě námětů na vlastnoruční tvorbu oděvů, doplňků a bytových dekorací, na úpravu bytu a zahrady jim nabízí i další nápady, užitečné rady, doporučení, informace o novinkách apod.“. Novinkou při zlomu milénia je kvalitnější papír použitý na obálku, větší počet barevných stránek, řada nových rubrik, jako Praktická žena před pultem, Dobré rady PŽ nebo Naše škola pečení. Dále jsou to přesuny ve skladbě časopisu – návody k vystřihování se přesunuly do středu časopisu, rubrika Domov – domácnost je na začátku a po ní následují servisní stránky. Módní kolekce se v roce 2000 přesunuly do druhé části časopisu spolu s představením světových trendů a je tu také povídání se známou osobností, horoskop nebo křížovka.⁴⁵ V soudobém pokračovateli původního časopisu – v Kreativitu – jsou to často skládačky a další snadnější projekty, které nezaberou příliš mnoho času.

V časopise Receptář je pro kutění, možná překvapivě, relativně méně místa, většina časopisu je věnována pěstování rostlin, stromů, pojednává o chovech, návštěvách zajímavých míst, vaření, zkrátka o širokém spektru koníčků a kutění je pouze jedním z nich. Toto nastavení měl časopis od samého počátku, jak ukazují výše uvedené otázky na obálce prvního čísla. Pro kutění je v počátcích Receptáře rubrika Šikovné ruce.⁴⁶ O pět let později jsou to rubriky Rady pro kutily a Pošta plná nápadů, v nichž najdeme směs jednoduchých tipů, zlepšováků i složitější projekty – například Vana neklouže – za pár korun (č. 1), Domácí sušáček na prádlo (č. 8), Držák na nože (č. 9), ale také Míchačka ze sudu (č. 3) nebo Zlepšovák na fritovací hrnec (č. 9).⁴⁷ Od roku 2001, kdy se časopis rozšiřuje na 52 stran, byla zavedena rubrika Udělej si sám,⁴⁸ později se kutilské nápady objevují v různých rubrikách, například v roce 2008 jsou to rubriky Pošta plná nápadů a Pro šikovné ruce. Nápady pro kutění v Receptáři se objevují spolu s dalšími tématy. Receptář není a nikdy nebyl časopisem plným nákrešů a návodů k výrobkům.

V následující části se zaměříme na motivace, které lidi vedly či vedou ke kutění. Tyto typy výpovědi se v časopisech objevovaly jak v dopisech čtenářů, které uvozovaly jednotlivé nápady, tak i v editorialech časopisů, kde redakce mluví ke čtenáři.

42 PŽ 2000, č. 1, s. 38.

43 PŽ 2009, č. 1, s. 54.

44 Kořínková 2015, s. 122.

45 PŽ 2000, č. 1, s. 3.

46 R 1990, č. 1, s. 31.

47 R 1995, č. 12, s. 43–45 – Rejstřík nápadů, rad a receptů 1995.

48 R 2000, č. 11, s. 1.

Proč se kutí? – o motivacích v časopisech

Jako motivace pro kutilství se v časopisech objevuje na jedné straně nutnost, protože daná věc není na trhu nebo je její výroba levnější, ale také touha po originálním. Nedostatek na trhu je typický pro období plánovaného hospodářství. Podnitit kutění může také nadcházející sezóna: časopis ukazuje návody a tipy pro zimu, na léto, na svátky apod. Píše se i o odpočinku, o tom, že vyrobená věc může udělat někomu radost, ale že samo tvoření přináší radost a pocit hrdosti. Tvoření pro radost, odpočinek a hrdost je zmiňováno v časopisech spíše od doby kolem roku 2000, ale neplatí to bezvýtku. Motivaci také mohou poskytovat různé soutěže a charita, jimž se budeme věnovat nejdříve.

Soutěž „Zlatý klinec“ byla zdrojem nápadů pro časopis UUS od jeho počátku v 70. letech a v časopise se pravidelně objevují její výsledky.⁴⁹ První ročník se uskutečnil v roce 1971 a soutěž trvala až do počátku 90. let. Tehdy ale zaznamenala úpadek – v roce 1992 při vyhlášení výsledků XXII. ročníku nebyla udělena první a druhá cena a redakce k tomu napsala, že „tak malou účast redakční kolektiv nepamatuje“. Redaktoři se domnívali, že důvodů bude více – jednak že čtenáři mají „méně volného času a víc starostí“ a jednak že k situaci přispěly i problémy s distribucí časopisu.⁵⁰

Časopis Receptář i televizní pořad jsou veřejnosti známy svými soutěžemi. Například soutěž Kutil roku se objevuje přímo na obálce s dotazem: „Kdo získá cenu kutila roku 2000?“⁵¹ Na obálce je Přemek Podlaha, který drží trofej – sošku kutila, muže v kalhotách s laclem, kostkované košili a kšiltovce se třemi páry rukou, které drží různé nářadí. Na podstavci sošky je nápis Kutil roku 2000.

Soutěže se však objevují i v Praktické ženě. O Soutěži Inspirace se píše v ročníku 1996:

„Ohlas, který vyvolalo vyhlášení soutěže v 10. čísle loňského ročníku, nám trochu vyrazil dech. Udělaly – udělali (do soutěže se zapojili i muži) jste nám obrovskou radost desítkami fotografií modelů, k jejichž vytvoření vás inspiroval náš časopis.“⁵²

49 Viz např. výsledky a udělené ceny VI. soutěže, UUS 1976, č. 18, s. 14 a 64.

50 UUS 1992, č. 82, vnitřní strana přední obálky. S přechodem od státního socialismu k současnému režimu došlo k rozvoji soukromého podnikání, lidé mohli začít více cestovat apod. To vše, spolu s problémy s distribucí, mohlo mít na časopis vliv. K představám o možném vývoji trávení volného času za socialismu a dopadu proměn pracovní a nepracovní doby na kutilství srov. úvodní kapitulu *Kutilství je, když... O svépomocných výrobních aktivitách v cizině i u nás, dříve a dnes (a v této knize)*.

Srov. též výše uvedenou poznámku o nedostatku času u žen z PŽ 1968, č. 1, s. 8.

51 Vyhlášení vítěze Kutila roku 2000, R 2000, č. 4, obálka.

52 PŽ 1996, č. 2, s. 50 – Soutěž Inspirace.

Kromě soutěže se v Praktické ženě objevuje také výzva ke spolupráci na charitativních společných akcích čtenářek a čtenářů a časopisu. V roce 2000 redakce píše: „Již podruhé v tomto roce jsme vás, milé čtenářky, požádali o pomoc.“ V únorovém čísle byla vyhlášena akce „Hračky pro dlouhodobě hospitalizované děti“ a v zářijovém „Soupravičky pro nedonošené děti“.⁵³ Inspiraci pro hračky pro nemocné děti mohly čtenářky najít na stranách časopisu. „Doma zhotovená hračka,“ píše redakce, „má pro dítě daleko větší kouzlo než mnohem dražší hračka kupovaná!“⁵⁴ Obě charitativní akce vyvolaly vlnu tvořivosti – do týdne od vyhlášení výzvy byly v redakci čtyři krabice plné čepiček, bačkůrek i kabátků pro miminka ze všech koutů republiky. Oblečky šly do Fakultní nemocnice Plzeň-Bory a na další novorozenecká oddělení.⁵⁵

Podle studie, která sleduje vývoj časopisu Praktická žena od 80. let až do doby po roce 2010, se motivy ke kutění či tvoření dají zjednodušeně shrnout takto: v 80. letech každá „praktická žena“ pletla, aby měla něco hezkého na sebe a pro svou rodinu, ale ruční práce nebyla vnímána jako koníček, spíše jako praktická nutnost, v 90. letech pletla, aby udržela domácí harmonii, a dnes může plést pro svoje potěšení.⁵⁶ Tvoření se stává radostí a odpočinkem: v roce 2015, když se naposledy proměňovala tvář časopisu Praktická žena – Kreativ, vysvětlovala šéfredaktorka tuto změnu tím, že dnes mají ženy mnoho práce i starostí a při tvoření hezkých věcí si odpočinou. Časopis nově prezentuje nápady na výrobky, „které můžou mít čtenářky hotové za pár minut nebo nanejvýš hodin“.⁵⁷

Chuť někomu pomoci nebo někomu udělat radost, třeba i sám sobě, to jsou také motivy pro kutění a neomezují se jen na současné časopisy, určené především ženám. V editorialech Udělej si sám v roce 2006 se v komentáři k návodu na výrobu sáněk pro děti píše, že jde o to, vytvořit „něco originálního, pěkného, užitečného a to darovat... Ne, nejde o peníze, ale o ten hřejivý pocit u srdce, že jste někomu udělali radost, a bude to o to hřejivější, že se týká vašich nejbližších.“ Vyroberte sánky, „které vašim potomkům udělají radost a s nimiž se rádi pochlubí kamarádům. Vždyť který z nich může s pýchou prohlásit: ‚to vyrobil můj táta, děda?‘“⁵⁸

Kutění je tvořivou prací, která působí radost, spokojenost z toho, že člověk něco dokázal sám a že se to povedlo. Takové aspekty kutění se objevují například v editorialech UUS, jako je i ten z roku 2006, citovaný v úvodu kapitoly *Kutilství je, když...*:

53 PŽ 2000, č. 11, s. 3.

54 PŽ 2000, č. 2, s. 3.

55 PŽ 2000, č. 11, s. 3.

56 Kořínková 2015, s. 123 a 136.

57 Aust 2015.

58 UUS 2006, 12, editorial.

„Udělej si sám je zde pro vás, šikovné lidi, kteří se neváhají pustit do jakéhokoliv projektu a pro něž je potěšením vlastními silami zkrášlovat své příbytky, chaty a chalupy... A když pak při jeho realizaci doplní řemeslnou zručnost fantazií, zákonitě se dostaví onen příjemný pocit spokojenosti z dobře vykonaného díla.“⁵⁹

V jiném editorialech zase redakce píše: „S naším speciálem zažijete onen slastný pocit z dobře vykonaného díla, o kterém můžeme pyšně prohlásit: ‚Dokázal jsem to sám!‘“⁶⁰

Dokázat něco, vytvořit si něco pro radost, to jsou cíle tvoření a kutění. V Praktické ženě se píše o vyšíváních obrazech na zámcích a o tom, jak časově náročné musely být, ale „pro začátek postačí,“ píše redakce, „když si občas jen tak pro radost vyšijete maličkost. Určitě si z našich předloh vyberete to právě!“⁶¹

Touha po tvoření, a možná i tvoření pro radost, se může velmi ojediněle objevit i dříve; například v Praktické ženě v 70. letech psala redakce čtenářkám, že denně přichází do redakce mnoho jejich nejrůznějších prací, že „proslulá pile, nápaditost a vytrvalost našich žen neztratila na síle a že *touha po vlastní tvořivé práci* stále přetrvává“. Redakce přeje v předvánočním čase „hodně poklidných chviliek, v nichž byste bez starostí a s *úsměvem* sáhly ke své ruční práci...“⁶²

Podobně jako u výše uvedené studie, která shrnuje vývoj v Praktické ženě, i v Udělej – Urob si sám vidíme, že dříve bylo typickým motivem pro kutění mimo jiné řešení nedostatku na trhu, touha po něčem originálním a také nižší cena. Všechno jsou to svého druhu řešení nedostatku a v časopisech se objevují v období po první polovinu 90. let. Najdeme je například v návodu na rozkládací pohovku ze 70. let. Čtenář píše, že v dnešních malých bytech se často nedá umístit válenda pro dvě osoby, proto vyrobil sám rozkládací pohovku „s poměrně malými náklady“ a přikládá návod k postupu.⁶³ Méně explicitně se nedostatku trhu týká i výzva redakce, která chtěla rozšířit svou vlastní konstruktérskou a prototypovou činnost, když v doslovu v roce 1972 píše o zajímavých podnětech:

„Různými cestami se k nám dostávají zajímavé náměty, zejména ze zahraničí, které by bylo vhodné dořešit pro naše podmínky a vnést tak do naší domácí tvůrčí aktivity nové prvky. Obracíme se proto na čtenáře s výzvou, aby se přihlásili kutilové-důchodci, hlavně zatím z oboru ‚dřevo‘,

59 UUS 2006, č. 6, editorial.

60 UUS 2006, č. 11, editorial.

61 PŽ 2000, č. 1, příloha vyšívání, editorial.

62 PŽ 1973, č. 12, s. 3, editorial, zdůraznění autorka.

63 UUS 1976, č. 18, s. 20.

Koláž titulních stránek časopisu Praktická žena z let 1971 a 1991 (foto: Tomáš Princ, zdroj: Praktická žena 1-3, 5/1971 a 1, 3-5, 8-11/1991).

*kteří by naše náměty v prototypech realizovali – samozřejmě za finanční úhradu. Pište na adresu Redakce...*⁶⁴

Jiný čtenář v 80. letech píše, že sestrojil výsuvnou toaletku pro svou dceru, protože „[n]a našem trhu jsou zastoupené jen úzkým sortimentem výrobků“ a navíc jako součást zařízení ložnice, on však vyrobil takovou, která by se hodila do menších pokojů a byla soliterní vůči ostatnímu nábytku.⁶⁵ Další čtenář píše, jak si poradil s výrobou žaluzií na dveře: „Zjistil jsem, že hliníkové žaluzie jsou jednak drahé, jednak v nevhodných barvách (bílé, zelené nebo modré) ke dveřím z přírodního dřeva a kromě toho, že se dodávají v delších délkách, než potřebuji. Všechny tyto důvody mne vedly k tomu, abych žaluzie vyrobil sám.“⁶⁶ Nedostatek v obchodě a vysoká cena zase přiměly dalšího kutila k tomu, že když modernizoval byt a potřeboval nástěnné reflektory, vyrobil si je sám.⁶⁷

64 UUS 1972, č. 1, s. 61, zdůraznění autorka.
65 UUS 1984, č. 49, s. 9, překlad ze slovenštiny autorka.
66 UUS 1984, č. 49, s. 13.
67 UUS 1989, č. 69, s. 2.

Méně často zůstává úspora peněz tématem i později. V roce 1992 se na stránkách Udělej – Urob si sám píše, že „stojanové lampy si sice můžeme koupit, avšak nejsou právě nejlevnější a navíc málokdy se sežene ten druh, který by se hodil k zařízení našeho bytu“.⁶⁸ A sporadicky se takové motivy objevují ještě později. V Praktické ženě v roce 2000 klade redakce čtenářům a čtenářkám otázky, jestli by chtěli pořídit svému před/školákovi „něco nového na sebe, drobnost do pokoje, do školní aktovky? Nemáte peněz nazbyt, ale rádi obětujete svůj volný čas? Pak je právě pro vás a vaše děti určen další speciál.“⁶⁹

Závěrem

Časopisy se různí podle toho, co je předmětem skladby návodů v nich obsažených. Činnosti jako konstrukce elektropřístrojů, stavba nábytku či úpravy na autě jsou spjaty s jiným typem návodů než pletení, vyšívání, háčkování, šití šatů aj. a k jejich popisu je použit tomu odpovídající jazyk. Časopisy se od doby svého vzniku proměňují spolu s převládající módou a požadavky například na vybavení domácnosti, chaty atd., ale také s proměnou možností trhu a pohledu na tvoření a jeho smysl.

Změny stylu časopisů nejspíše souvisí s hlubší proměnou společnosti a také mediálního trhu. V Praktické ženě v průběhu 90. let došlo k tomu, že výrobky začaly být představovány jinak – objevily se doprovodné vizuální i textové informace a forma prezentování se přiblížila časopisům o životním stylu, použité fotografie začaly vypadat jako scény z „opravdového života“.⁷⁰ K podobné změně došlo i v Udělej – Urob si sám, který ještě v roce 1992 vypadá podobně jako ve svých začátcích, ale ročníky z druhé poloviny 90. let už jsou na lesklém papíře, barevné a neobsahují již staré typy návodů. Nejmarkantnější změnou je zde vymizení složitých technických kreseb a návodů, namísto nichž se objevují například fotografické postupy a další formy prezentace.

Motivů, proč lidé kutí, je v časopisech celá škála, od radosti, pocitu hrdosti z tvoření a touhy po tvoření na jedné straně po nutnost a řešení nedostatku na straně druhé. Zahrnují finanční úsporu, ale také snahu mít něco originálního, módního či kvalitního. V různých dobách se tyto motivy v časopisech objevují v různé míře. Součástí kutění však nikdy nepřestalo být kreativní využívání toho, co je při ruce, a uzpůsobení věcí a materiálů pro jiné než původní účely.

68 UUS 1992, č. 84, s. 2–3, zde s. 2, překlad ze slovenštiny autorka.
69 PŽ 2000, č. 8, s. 3.
70 Kořínková 2015, s. 133.

Já si přišla levá, ale když se chce, časem se to zvládne.
(Kutilka, 80 let)

Mezi živobytím a kratochvílí

Kutilství v podmínkách extrémní chudoby a marginalizace

Svépomocně postavené a vyzdobené neformální obydlí
v meziměstské konstrukci (foto: Petr Vašát, červen 2017).

To byste nevěřili, co tam [na
skládce] člověk najde. To je vám
úplná galaxie věcí. (Kutil, 70 let)

Kutilství není pouze výsadou lidí z tzv. střední třídy, relativně zabezpečených, ať již finančně, či prostřednictvím stabilního a jistého bydlení, případně lidí s velkým množstvím volného času. Na kutilské aktivity můžeme narazit i u lidí v překerní situaci, chudých a na okraji většinové společnosti. V prostředí extrémní chudoby a marginalizace – v České republice zejména v prostředí bezdomovectví – je kutilství obvykle spojováno s nutností přizpůsobit se obtížným životním podmínkám. Různorodé produkty kutilství tak tvoří součást tzv. subsistenčních strategií, ekonomických praxí a různorodých způsobů, pomocí kterých lidé nebo celé skupiny zajišťují své živobytí. V prostředí extrémní chudoby je ale třeba tyto praxe pojímat široce jako činnosti produkující nejen materiální užitek (zejména peníze), ale i široce definované výhody (například nasbírané lesní plodiny či vyrobený náramek). Výhody lze totiž nakonec vždy převést na peníze – vyrobený náramek lze například odprodat. Vedle toho nelze tyto praxe jednoznačně rozdělit na legální a nelegální, protože v prostředí extrémní chudoby jednoduše jedna sféra volně prostupuje druhou. Různorodá kutilská činnost – výrobou malých předmětů počínaje a výstavbou provizorních přístřešků konče – je tedy vždy nedílnou součástí života na ulici.

Kutilství v prostředí chudoby a marginalizace nicméně velmi často také má – stejně jako v případě běžných občanů – svůj volnočasový rozměr, který by bylo chybné přehlížet. I lidé bez domova emocionálně zakouší své činnosti – mají radost, když je něco baví, jsou smutní, když se nedaří, nebo jsou znuženi, když není co dělat. Život v extrémní chudobě ze své podstaty osciluje mezi extrémní zaneprázdněností na jedné straně a právě extrémní nudou na straně druhé. Kutilství tak velmi často umožňuje tzv. „zabít prázdný čas“, tedy představuje kratochvíli, která dokáže potěšit v jinak bezútěšné sérii stále se opakujících událostí a situací, kterým lidé na ulici každodenně čelí. Můžeme se tak setkat s amatérskými „rybáři“, kteří si vytváří své náčiní, „staviteli“, kteří postaví svůj přístřešek ve skulině mostní konstrukce, či „designéry“, kteří si navrhnu a vyrobí provizorní postel a nábytek do svého příbytku.

Významná část kutilství lidí bez domova se váže na veřejný prostor a zejména jeho zbytkové, tzv. reziduální části. Ať již jde o stanová městečka podél vlakových tratí, improvizovaná lehátka v městských houštinách či zmíněné přístřešky v mostních konstrukcích, vždy se jedná o veřejný prostor. Takové kutilství je třeba chápat v kontextu politické ekonomie současných měst, protože na něj mají nezanedbatelný vliv mimo jiné právě politika a ekonomika. Proto je třeba mít vždy na paměti, že v případě jakéhokoli přístřešku člověka bez domova ve veřejném prostoru – stejně jako dalších výrobků a výsledků kutilské činnosti – nejde pouze o projev individuální kreativity v těžkých životních podmínkách. Onen přístřešek je vždy utvořen na průsečíku mechanismů a vztahů zahrnujících městskou politiku, represí, představy běžných lidí o městě nebo historickou a materiální povahu samotného místa.

Od kutilství k „tvořilkům“

Svépomocná autorská tvorba „ručně a srdcem“

Pod vlivem proměn společnosti – ať už jde o proměnu tržní ekonomiky, nebo třeba médií – se mění a vyvíjí i kutilství. V současnosti můžeme proto mimo jiné pozorovat rozšiřování záběru kutilství ze sféry domácnosti i do prostředí designu a návrhářství módy, hraček nebo třeba papírnických potřeb. Se vzrůstajícím důrazem na životní styl¹ se v posledních letech i u nás rozvíjí sféra výroby na pomezí kutilství a autorské tvorby a zájem o takto doma, „ručně a srdcem“ vyráběné produkty prodávané v elektronických obchodech typu Fler nebo na nejrůznějších „dyzajn marketech“, ale i v kamenných obchodech, jako je například (nyní již síť prodejen) CVRK. Tyto prodejní galerie, ať již virtuální, či kamenné, nabízejí prostor nejrůznějším „tvořílkům“, jak je pojmenovává například zakladatelka sítě CVRK, lidem často, nikoli však bezvýhradně bez předchozího uměleckého či řemeslného studia, kteří na své domácí výtvořiny získávali zpětnou vazbu pouze od nejbližšího okolí.

V prodejnách CVRK jsou velkou skupinou autorů a autorek právě tvůrci bez uměleckého vzdělání, kteří si chtějí vytvořit a rozšířit zákaznickou základnu. Mnohdy chodí do práce a tvorba je pro ně seberealizací, sebevyjádřením, radostí a občas i únikem z nudné práce, která je pro ně obživou. Dále zde můžeme potkat krejčovce, které se rozhodly pracovat samy na sebe, ženy odcházející z firem na mateřskou dovolenou, jež cítily, že by chtěly něco hmatatelného tvořit, a když se jejich „kousky“ zalíbily kamarádkám, malá polička v prodejně CVRK nebo třeba stránka na prodejním webu Fler pro ně představují možnost si přivydělat a svým nápadům a výtvorům najít zákazníky a sobě uznání. V průběhu času se buď v galerii, jako je CVRK, zabydlí, nebo zkusí vlastní obchod, kde se snaží dál rozvíjet vlastní značku, anebo jejich tvorba nezaujme, odejdou a prodej zkouší odjinud.

A jaký je vztah kutění a „tvořílků“, na jejichž výrobky můžeme narazit na nejrůznějších akcích, v malých tvůrčích galeriích a na webu? Jedním ze styčných bodů je jistě rukodělnost výroby. Materiály a technologie k výrobě oblečení, šperků, doplňků, tašek, papírenských produktů nebo třeba hraček se mění ve vlnách vzhledem k okamžité popularitě. Hodně populární je modelovací hmota fimo, umělé pryskyřice, navlékání korálků, jednou je v kurzu beton, jindy zase plstěné věci, někteří se pouští i do práce s dražšími kameny. Objevuje se i ekologický ohled, a tak se k tvorbě využívá celulóza, kukuřičný škrob, recyklované obaly a podobně. Dalším z průsečíků s kutilstvím je také rovina tvorby, důraz na nápaditost a tvůrčí využití materiálů, se kterými to „tvořílci“ a „tvořílky“ zrovna umí nebo které mají po ruce. A v neposlední řadě je to samotná touha vlastnoručně vyrábět a tvořit. Rozdílem je samozřejmě ekonomická rovina tvorby a výroby ve formě prodeje, která v klasickém kutilství, jak jej představuje zbylá část knihy, chybí. Svěpomocná

1 Viz např. proměnu popsanou v kapitole „Dobré rady každému“. Materiály, praktiky a motivace v „kutilských časopisech“.

výroba, jejíž je kutilství součástí, se však vyvíjí a popularita vlastního – či autorského – tvoření roste s rostoucím důrazem (a společenským či kulturním požadavkem) na jedinečnost osobního životního stylu. Ačkoli to na první pohled nemusí být zjevné, od kutilů a kutilek možná není tak daleko k „tvořílkům“, autorské tvorbě a designu, jak by se mohlo zdát.

Pohled do interiéru jednoho z obchodů CVRK (foto: autorský tým).

Nevyhazovat a přebírat
vyhozené! (Kutil, 80 let)

„Všechno vlastníma rukama“

**Z terénních poznámek
z výzkumu v jednom
autokempu na severu
Čech**

V úplné nouzi koupím nové –
ale nerad. (Kutil 70 let)

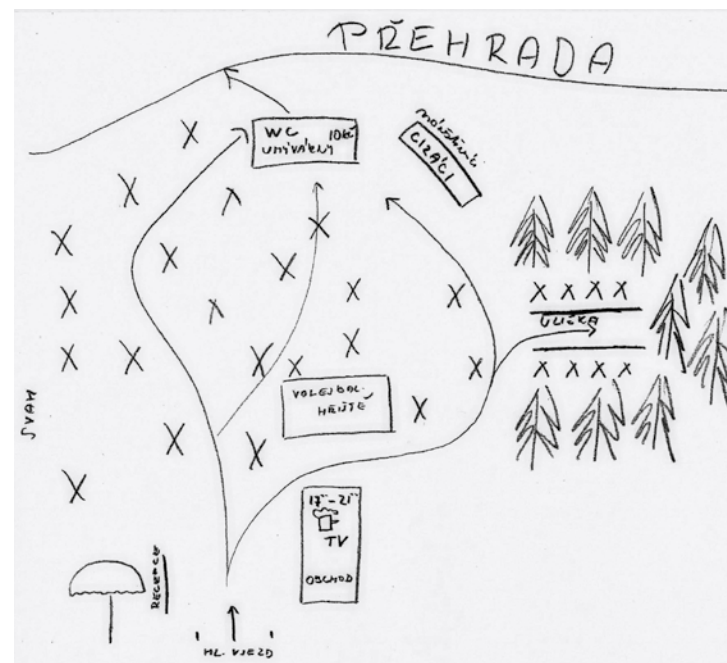
Je léto 2018 a přijíždíme do autokempu na severu Čech.¹ Už jsme o něm něco slyšely a doufáme, že tu najdeme kutily a snad i kutilky. Hned za vstupní branou se nám ale zdá, že přijíždíme spíše do zahrádkářské osady. Je trochu jiná, neřízená a o to sympatičtější. Nevíme, jak to místo vlastně charakterizovat. Později, při rozhovoru s majitelkou kempu, zjišťujeme, že náš zmatený dojem z místa je oprávněný. Stala se tu zvláštní věc. Běžný autokemp s karavany se díky postupnému zvelebování karavanů na boudy, později na boudy se záhonem, poté na boudy se zahradou proměnil v seskupení mnoha malých rozmanitých chatek s velkou zahradou. Vypadá to jako malebná vesnice, která místním po většinu roku poskytuje střechu nad hlavou. Už se sem nejezdí kempovat, jezdí se sem „na chatu“.

Paní majitelka, v tuto chvíli i recepční, se nás ptá na záměr naší návštěvy. Když se dozvídá o tématu našeho výzkumu – kutilství –, celá se rozzáří a jedním dechem odpoví: „Tady jste správně. Kutily, ty tady najdete.“ V tu chvíli její výraz nadšení vystřídá výraz vážný. „Ono je to sice krásný, ale nechcete tady těm kutilům šéfovat. Z kempu se stává spíše vesnice. Jenom čekám, až tady začnou mečet kozy a u karavanu budou běhat slepice.“ Stavby nových objektů jsou zakázány přes léto, opravy přes víkend. Čas od času sem přece jen přijede i turista, který při své dovolené nechce slyšet jen zvuk sekačky a kladiva.

Je vidět, že se tu všichni znají. Je všední den a kemp je celkem prázdný. Panuje tu takový zvláštní klid a jedinečná atmosféra. Tady prý platí „můj dům, můj hrad“. Ubytujeme se v klasických chatkách, které jsou určeny „pro cizáky“, a zjišťujeme, že nejsme na život v kempu dostatečně připraveny. Chybí nám houbičky a jar do umyváren, desetikoruny na sprchu a opalovací krém. Kupuji vodu a kuchař se mě ptá, do kdy zůstáváme. Prý škoda, že ne do neděle. V sobotu večer hraje místní kapela a bude hodně veselo. V kempu jsme asi nejmladší a naše přítomnost narušila zajetý rytmus (nebo spíše stereotyp) místních. Jdeme si projít kemp a udělat prvních pár fotek. Focení okolí a příbytků místních vyvolá pár zvědavých pohledů. I přes různorodé chatky, karavany, plůtky a záhonky působí kemp velmi homogenně. Je slyšet zvuk sekačky (to je v pořádku, protože je všední den) a odkudsi z tranzistoráku zpívá Hana Zagorová.

Kemp má kruhový půdorys s jednou slepou ulicí, odbočkou vedoucí do lesa, která je z obou stran lemovaná asi šesti boudami. Ulička, tak jí místní říkají, má úplně jiný charakter – je klidná a má jistý řád. Domky stojí v řadě za sebou a každý zabírá víceméně stejný prostor. V porovnání s chatkami v kempu to na první pohled vypadá, že obyvatelé

1 Tato kapitola vychází z terénních poznámek, jaké si pořizují výzkumníci a výzkumnice (v tomto případě Tereza Hodúlová spolu s Hanou Daňkovou), když v terénu zkoumají společenské fenomény, jako třeba kutilství. Ukazuje, jak vypadá takový výzkum, co se při něm odehrává, o čem se mluví a s kým. Z podobných záznamů, nahrávek rozhovorů, fotografií a dalších informací pořízených na různých místech v průběhu času se skládá mozaika toho, co je kutilství. Tu představí následující, poslední kapitola této knihy.

Mapka autokempu na severu Čech (zdroj: terénní poznámky, Tereza Hodúlová).

uličky mají i více soukromí, které vytvářejí okolní stromy na kraji lesa. Procházíme se uličkou, u jedné z chatek obdivujeme udržovaný záhonek a zastavujeme se u ní. Na verandě sedí starší manželé. Pán luští křížovku, paní sedí na lehátku a kouří cigaretu. Ptáme se jich, jestli si domek postavili sami. „To manžel. Všechno vlastníma rukama,“ říká paní a manžel přikyvuje. Jelikož se řemeslu nikdy neučil, na vše si postupně musel přijít sám. Materiál nakoupil v obchodě a domek z něj pak postavil svépomocí, vlastníma rukama. V kempu ale každý něco umí, proto když bylo potřeba, pomoc druhých se tu našla. Komunitní charakter kempu jim i z toho důvodu vyhovuje. Domek už v uličce stojí 15 let a manželé tu tráví každý den od jara do podzimu. Zaujal nás zdobný stojan na dřevo, který měli před chatkou. Dostali ho od známého, který ho sám vyrobil. Byl to vyučený kovář a kovařina mu byla profesí. My ale za kutilství nepovažujeme profesionální výrobu, i když je rukodělná.² Takový výrobek jsme proto do našeho výzkumu nezahrnuly.

Pokračujeme uličkou dál, směrem k lesu. Zastavíme se u velmi upraveného a čistého domku se clonou ze starého sprchového koutu. Oslovujeme paní ve středním věku, která vykoukne z okna a ochotně nám o svém sídle vypráví. Bydlí v Žatci v paneláku a tady tráví celou sezónu. Domek mají s manželem sedm let. Koupili jen karavan a začali

2 Srov. definice a diskusi v úvodní kapitole *Kutilství je, když... O svépomocných výrobních aktivitách v cizině i u nás, dříve a dnes (a v této knize)*.

Svépomocně postavená chatka Saloon Cariboo (foto: Tomáš Princ).

ho spolu postupně rozšiřovat. Vzhledem k tomu, že mají dceru na invalidním vozíku, potřebovali mít bezbariérové vstupy. Vše sice dělali svépomocí, ale když bylo potřeba, pomáhali jim sousedé. Jak paní z Žatce zmínila, všichni se v kempu znají a každý je dobrý na něco:

„Když chceme vodováhu, víme, kam jít. Víme, kdo má jaké hřebíky. A my taky půjčíme, co máme. Nebo koupím flašku, maso na gril, jako dík. Není třeba žádné odborníky, řemeslníky. Vystačíme si.“

V uličce si všimáme zdobných kovaných branek vedoucích do lesa. Jsou zde také udrny, lavičky a drobné vychytávky. Nikoho dalšího bohužel nepotkáváme. Opouštíme uličku a jdeme do centra kempu, procházíme hlavní, asfaltovanou cestou. Zaujme nás chatka s verandou a lítačkovými, westernovými dveřmi, nad kterými se tyčí dřevěná cedule s nápisem Saloon Cariboo. Starý pán v trenkách se ztrácí za vlajícím závěsem ze záclony (takový má většina chatiček). „*Luftuje to a nepouští mouchy,*“ dodal později při našem rozhovoru. Po pár komplimentech směřujících k jeho příbytku nás pan domácí pozve dál. Jak se dozvídáme, je vyučený kovář a kovařinu, tu pravou, kdy se železo zpracovává za tepla, dělal celý život. Dnes jsou kováři podle něj už jen zámečníci a takové by jeho mistr tenkrát hnal. Ze svých výrobků má doma ale

jen kovový držák na pokličky. Od mládí mimo jiné ostatním vypomáhal na stavbě a práce se dřevem mu je, podle jeho slov, také vlastní. Svůj příbytek si proto postavil sám, vlastníma rukama. „*O čem se mi zdálo, to jsem si pak udělal. Zvládnou všechno.*“ Ke karavanu nejprve před deseti lety postavil obývací místnost. Později rozšířil karavan ještě o verandu (z paletových prken) a přístřešek.

Uvnitř chatky je jen jedna skromná místnost s nalakovaným dřevem. Nechybí velká televize a rozkládací gauč, na pravé straně je kuchyňka. Nad ní je zbudován jakýsi „závěsný systém“, který si vyrobil z větví – na vařečky, na utěrky, na co je potřeba. Pod oknem si suší spoustu bylinek. Na stěně naproti oknu je zavěšené rybářské náčiní, které vytváří hezkou dekoraci. Za dveřmi nechybí opřená vzduchovka. Plůtek verandy a vrata vypadají opravdu zajímavě. Přístřešek na verandě je zespoda podbitý větvemi, což dle jeho slov působí jemně. Nechtěl prý ostré hrany. Zašel do lesa, sebral pár větví, očistil je a podbil s nimi střechu. Zajímala nás cedule nad lítačkami s nápisem. Jeho vnuci prý chtěli udělat branku a sami vymysleli, že se budka – jak svou chatku pan domácí nazval – bude jmenovat „Saloon Cariboo“. Kování, které je na lítací brance, je starší než branka sama. Má ho ještě z mládí. Schoval si ho a na branku teď využil. Dělá to tak s mnoha věcmi, protože, jak říká, „*nikdy nevíte, co se vám bude hodit,*“ navíc ty starší věci jsou prý lepší.

Zaujalo nás, že místo klasických oken má v příbytku okna autobusová. Je to prý ze starých autobusů Škoda RTO LUX. „*Kolem má tyhle okna minimálně pět chat – všichni je mají ode mě. Všem jsem je sehnal,*“ chlubí se. Dle jeho slov to dříve byla ta nejlevnější a nejjednodušší varianta, jak rychle sehnat nějaká okna. Nám to navíc přijde velmi pěkné. Budka byla zvelebená i zvenčí. Na zahrádce před ní je starý zrezlý buben od pračky, na kterém leží deska z kovu. To slouží jako gril. U budky stojí

Gril ze starého bubnu od pračky (foto: Tomáš Princ).

také udírna, za kterou je garáž. Když se nakonec zeptáme, kdo je podle pana domácího kutil, překvapivě se rozesměje a řekne, že je to taková prskavka. Říká to výsměšným tónem, je vidět, že s prskavkou se určitě neztotožňuje. Prosíme ho, aby to rozvedl. „*Kutil je prskavka. Nedouk. Špatnej řemeslník,*“ řekl kovář. Ač sám vnímá kutily ve spíše negativním slova smyslu a sám sebe za kutila nepovažuje, v našich očích měl spoustu věcí neprofesionálně, ale krásně „zbastlených“. Jeho výsměšný a dehonestující pohled na kutilství nás proto překvapil. Pravděpodobně je to pohled řemeslníka, jemuž bylo „kutění“ vlastně profesí.

Přicházíme k dalšímu domku u svahu. Je tu příjemný stín, zevnitř slyšíme hrát rádio. Před karavanem sedí starý muž, luští křížovku. Na stole je klec s andulkou. Když muže oslovíme, chvíli nás pozoruje a pak zavolá směrem do chaty naproti: „*Fando! – Dělali jsme to spolu, ale ten vám poví víc.*“ Než Fanda, starší opálený pán v trenkách, došel, z boudy vyšla manželka pána s andulkou a zapojila se do debaty. „*Ti dva, to jsou kutilové. Takovej Mat a Pat-LAL,*“ dodává s úsměvem. Manželé pochází z Roudnice a v kempu jsou už 11 let. Náš zájem o kutilství je velmi zaujal. Na otázku, zda by se označili za kutily, bez váhání a s jistou hrdostí odpověděli, že určitě. Oba jsou vyučení strojvedoucí. Boudu nejprve postavil ke karavanu Fanda. Manželé s andulkou ho jezdili do kempu navštěvovat a do roka se rozhodli, že chtějí mít v kempu své místo také – hned naproti kamarádovi Fandovi. Vše zvládli sami, někdy pomohli sousedé a hlavně Fanda, který už měl se stavbou zkušenost:

„Když vím, jak na to, tak co bych si za to platil. Když nevím, tak udělám vše pro to, abych věděl. A co bych za to pak platil, když si to udělám sám a líp. Důležité taky je, že je za mnou vidět práce. Když jsem dělal na dráze, to člověk nic nevidí, ale tadyto, to jsem si vlastníma rukama postavil. Stojí to a já se s tím můžu chlubit.“

Když něco tvoří nebo opravují, inspirují se většinou sami mezi sebou, někdy ale sáhnou po „chytré knížce“ nebo internetu. V kempu dle nich funguje inspirace, „co si kdo odkouká“. Například autobusová okna, která jsme viděli v Saloonu Cariboo a která jsou i jistým specifickým mnohých stavení v kempu, jsou toho důkazem. „*Jeden si je do chaty zasadil, protože to byla nejlevnější a dostupná možnost, odkoukal to soused a už to má skoro celý kemp.*“ Oba kutilové materiál shánějí po různu. Spoustu věcí se sežene bokem, něco se dokoupí. Často je to ale „kdo jak k čemu přijde“. Kutil je dle jejich slov člověk, který si se vším sám poradí. Když něco chce, udělá to vlastníma rukama, než aby to koupil. Kutil vymýšlí vychytávky, které mu usnadní život. Nechce platit zbytečně za to, co zvládne sám a nejlíp, a když

je potřeba, udělá i to, co se mu zrovna nelíbí. „*Ferda mravenec všeho druhu,*“ dodává manželka.

Pan Fanda nás zve k sobě do žluté chatky naproti přátelům s andulkou. Vítá nás jeho paní, která nám ukáže vnitřek chatky. Chlubí se závažnou kuchyňskou linkou nad dřezem (když se neužívá dřez, dřevo se sklopí a prodlouží se tak pracovní plocha), upozorní na vestavěnou televizi ve stěně. Zadní strana chatky slouží jako sklad materiálu. Mimo funkční věci vyrábí pan Fanda i dekorace – mlýn před domem a letadlo na střeše jsou toho důkazem.

Večer jsme se opět vydaly sbírat lokální vědění do místa nejpovolanějšího, místní hospody. Pan Kučera, který je jedním z nejstarších členů kempu a který naše pochůzky po kempu celý den pozoroval, nám doporučil navštívit pana Uzenáře, dle jeho slov největšího místního kutila. O panu Uzenáři jsme už mnohé slyšely. Několik našich respondentů ho označilo za kutila kempu, který prý rád pomáhá ostatním a který co může, to spraví nebo postaví. Když už si kutilové v kempu nevědí rady, jdou za mistrem kutilem, panem Uzenářem. Hned druhý den jsme ho proto šly navštívit. Ráno nebyl doma, chytil ryby. V odpoledních hodinách jsme ho také nezastihly. Jak řekl později, dával si prý jako každý den šlofíka. Na večer už na nás čekal. Jeho sousedka, která si nemohla nevšimnout našeho marného klepání, ho na naši návštěvu už připravila.

Pan Uzenář se představil pod nám neznámým jménem. Kolegyně se zarazila. My jsme přišly za panem Uzenářem, že by to byl omyl? „*No, to jsem já. Pro místní Uzenář. Udím jim maso, tak mi tak říkají.*“ Pan Uzenář, urostlý starší pán, nás velmi vřele přivítal ve svém žlutém domečku, který má podle nás tu nejstrategičtější polohu v kempu, tedy v případě, že preferujete soukromí. Jeho chatka stojí před uličkou nalevo. Vstup má ale z druhé strany, tedy z lesa, kam, jak si hned všimáme, pan Uzenář své panství rozšířil. Nabídl nám, ať se posadíme, a začal vyprávět o svém kutění. Žije v paneláku, do kempu už jezdí deset let. Nejprve tu navštěvoval kolegu, se kterým chodil k přehradě na ryby. Místo ho uchvátilo a chtěl tu mít vlastní stanoviště. Pořídil si malý karavan a postupně ho zveleboval. Ptaly jsme se, jestli kutil i v paneláku. Dělal si prý obložení na balkoně. Vždy, když to jde, což je poslední dobou často, jsou s manželkou v kempu, kutí tedy převážně tady. Zmínily jsme, že je v kempu znám jako největší kutil. Pan Uzenář potvrdil to, co jsme slyšely i v předchozích rozhovorech: „*V kempu funguje: ty mně, já tobě.*“ On sám, když je něco potřeba, sousedům vypomůže. Zadarmo. Postavil prý minimálně pět chat, verandy, udírny. To, že sousedům často pomáhá, se o něm, jak přiznává, v kempu už rozkřiklo.

Ukázal nám svou chatku, která působila opravdu úhledně a vyšperkovaně. Bylo v ní čisto. Vše bylo pečlivě schováno. V zadní straně si zbudoval i dílnu, ve které měl také nevšední pořádek a systém. Zajímalo nás, jak ke kutění přišel, co ho k tomu inspiruje, že si věci raději vyrábí sám, než aby si je koupil.

„Kutil je ten, kdo si vezme něco do hlavy a jde po tom. Nikdo ho k tomu nemusí vést, ale rodinné prostředí člověka dost formuje. Já si dodnes pamatuji, co mě naučil v dětství táta. Člověk, když může koukat, podat, přidržet, potom si vytvoří vlastní techniku, ale ta inspirace je důležitá. Máma mi řekla: ‚sprav to‘ – tak jsem šel a poradil jsem si. Když to umím, proč to kupovat?“

Ptaly jsme se, kde se všechny postupy a praktiky naučil: „Když jsem nevěděl, prostě jsem zjistil, jak na to. Třikrát to zkazíte, ale po čtvrté už víte, jak na to, a radíte ostatním.“ Člověk se dle pana Uzenáře může naučit úplně všechno: „Je to zkušenost – ale hlavně – musí se chtít. Když se nechce, tak to nejde.“ Snaží se nic nevyhazovat. Celý jeho dům je vlastně z recyklovaného materiálu. Všechno si schovává, protože se mu to vždy na něco hodí. A většinou se to vyplácí. Někdo potřebuje toto, další tamto a on všechno má. A nic nekupuje. Když už je potřeba, zajede do sběrného dvora a materiál sežene tam. V úplné nouzi koupí nový, ale nerad, jak dodává. Inspiruje se spíše v okolí, tím, co kde vidí. To si zapamatuje a potom udělá dle svého. Nejčastěji ale tvoří dle své fantazie. Žádné časopisy ani televizní pořady nesleduje, dodává však, že manželka mu občas přinese nějaký obrázek, podle kterého tvoří. Stačí mu vidět nebo si představit finální produkt, automaticky pak začne uvažovat o tom, jaké techniky použít a jak produkt vyrobit. Pan Uzenář ukončil náš rozhovor slovy:

„Důležité je, aby se kutil nevzdával. Aby přemýšlel, jak na to. A to půjde jen tehdy, když sám bude chtít.“

Autokemp u přehrady na severu Čech, ve kterém jsme s kolegyní Hankou strávily několik dní, byl pro nás velmi bohatým výzkumným terénem. I když jsme do něj vstoupily jako outsideři – bez houbičky a jaru na umývání nádobí, bez desetikoruny na sprchu a bez opalovacího krému –, místní kutilky a kutilové nás velmi rychle přijali, sdíleli s námi své příběhy a motivace a obohatili tak naše další uvažování o kutilství. Následující kapitola reflektuje a analyzuje podobné zkušenosti, které jsme získaly v průběhu několika obdobných terénních výzkumů v letech 2018 a 2019 v Chebu a jeho okolí. Představuje však strukturovanější a detailnější porozumění tomu, co dnes znamená kutilství, než tato krátká odbočka do autokempu na severu Čech, která měla mimo jiné ukázat, jak se také dělá výzkum (třeba právě kutilství).

Příklad karavanu, který byl postupem času zveleben na chatku se zahradou (foto: autorský tým).

„Nikdy jsem nevěděl, jak na to, prostě jsem zkoušel“

Kutilství jako tvorba

„Musíte se prostě zamilovat do kusu kamene,“ vykládal vážně Sven. „Vidíte třeba deset kamenů a žádný vám nic neříká. Není totiž pro vás, ale najednou najdete takový jemný elegantní kousek, že se do něho úplně zblázníte. (...) Perete se s tím a zjistíte, že kámen je strašně tvrdý. Úplně si už zoufáte, ale najednou vám začne tát pod rukama jak vosk a vytvoříte tvar.“

(Gerald Durrel, Ptáci, zvířata a moji příbuzní, 1974)

I když úvodní citát tohoto textu hovoří o procesu umělecké tvorby, jeho poselství popisuje proces tvorby obecně. Proces, který může začínat mnoha různými způsoby, například nalezením toho pravého „kousku“ (kamene, do něž se sochař na první pohled zamiluje) nebo představou o výsledku, kterou její autor nosí léta v hlavě, a pak náhle nazraje čas se do procesu tvoření pustit. Na kutilství lze stejně jako na všechny tvořivé lidské činnosti také nahlížet jako na proces tvorby, který má i svá lokální a historická specifika. V českých podmínkách doznívá ještě dědictví doby před rokem 1989, kdy nedostupnost některého spotřebního zboží či služeb nebo nespokojenost s jejich kvalitou či cenou vedly celé generace mužů a žen k tomu, že si výrobky každodenní spotřeby opatřovali svépomocí, tedy vlastní (rukodělnou) prací.¹ To se pomalu proměňuje. I když kutilové z doby před rokem 1989 jsou stále mezi námi, část z nich vyměnila své pole působnosti. Tam, kde bylo dříve nutné si postavit svépomocí vlastní dům, vyrobit zahradní nábytek, nástroje jako sekačku nebo cirkulárku, šít, plést či háčkovat oblečení pro celou rodinu kvůli omezené nabídce na trhu, je dnes na výběr. Někteří z těch, kteří zažili dobu nedostupnosti spotřebního zboží, si tak dnes užívají to, že se už „nemusí“ honit za nepostradatelnými statky, mohou si je pořídit bez nároků na vlastní čas a věnují svoji tvořivou energii věcem, které jim dělají, jak sami říkají, pouze radost. Realizují se proto na zahrádce při pěstování květin nebo zeleniny, při výrobě dekorací nebo ozdob do domácnosti a na zahradu anebo své kutilské nápady přenášejí do prostor tzv. druhého bydlení – na chatky, chalupy a do zahrádkářských kolonií.

Část mužů a žen, kteří zažili dobu před rokem 1989, ale na svých postupech nic nezměnila a dál se věnuje výrobě věcí, které jsou dnes běžně k dostání. Stejně jako dříve svou motivaci k vlastní tvorbě vysvětlují tím, že jim prefabrikáty nebo konfekce připadají málo kvalitní nebo málo hezké, nestojí za tu cenu, za kterou se na trhu nabízejí, nebo jsou pro ně finančně nedostupné. Tento svůj postoj přenesli i na své děti, a možná i proto

1 Pácl 1975, Filipcová, Linhart a Vítečková 1983.

mezi dnešními třicátníky najdeme stavitele domů, chatků a vybavení na zahradu, rukodělné nadšence a nadšenkyň, kteří vyrábějí nábytek, oblečení, domácí textil nebo boty pro sebe a své blízké. Pro mladé rodiny finance samozřejmě hrají podstatnou roli i v současnosti a každý peníz, který je možné díky svépomoci ušetřit, se v domácnosti hodí. Často také svépomoc představuje jedinou možnost, jak si danou věc pořídit.

Na následujících řádcích bychom rády představily proces kutilské tvorby tak, jak jsme jej během let 2018–2019 zaznamenávaly na našich terénních výjezdech do Ústeckého a Karlovarského kraje. Během těchto výjezdů jsme vedly desítky rozhovorů s kutily a kutilkami, navštívily jejich zahrádky, domy a byty a hovořily s nimi o tom, jak a proč vytváří věci, kterými se obklopují. Proces kutilské tvorby, který jsme díky těmto rozhovorům měly možnost blíže poznat, je možné v rámci analýzy rozdělit na dvě svébytné a zároveň propojené oblasti. První z nich zahrnuje rovinu „vztahování se“ ke světu okolo, ke společnosti, k blízkým lidem a k sobě samému. Druhá představuje rovinu „dělání“ a všeho, co s kutilstvím jako činností souvisí, tedy otázky týkající se zejména materiálů a praktických postupů. Ač jsou tyto oblasti pevně spjaté, v této kapitole se jim věnujeme odděleně, abychom je mohly představit do větší hloubky. Nejprve se podíváme na to, jak se kutilové a kutilky vztahují ke světu, k lidem kolem sebe a k sobě samým a co je na tomto „vztahování se“ pro kutilství typické a charakteristické. Následně se přesuneme k oblasti „dělání“. Nejprve ukážeme, kde a jak kutilové a kutilky získávají materiály pro své tvoření, abychom se nakonec přesunuly k samotným praktikám kutění a představily zdroje kutilské inspirace.

Vztahování se: „Nedovedu si představit nic nedělat.“

V rozhovorech s kutily a kutilkami zaznívaly pro nás ze začátku možná až překvapivě často výpovědi, které ukazovaly, že prostřednictvím kutilské činnosti člověk ustavuje a demonstrovuje svůj vztah k okolnímu světu, a to na třech úrovních. Předně jde o rovinu osobní, kdy je akcentován vztah k sobě samému a tvorba je způsobem realizace sebe sama, nasměrování vlastní tvořivé energie určitým směrem. „Člověk má radost, když si něco udělá sám,“ zaznělo v jednom rozhovoru, „chci si splnit svoje představy“ zase v jiném. V takovém případě nevádí ani nedokonalosti. „Je to hrboleť, ale víc se mi to líbí, protože jsem si to udělal sám,“ říká například ke svým kovovým výrobkům kutil kovář samouk.

V této rovině je tedy tvorba a vztah sebe sama k ní aktem, který směřuje pouze k samotnému tvůrci. Některé výpovědi zároveň zdůrazňovaly důležitost tvorby pro vlastní duševní nebo fyzickou pohodu a zdraví. „Veškerá rukodělná práce je osvobozující v tom, že udrží člověka déle fit,“ zmínila jedna kutilka seniorského věku. „Psychika kutilů je úplně jinde. Místo do hospody jde kutil na zahrádku, tam si odpočine. Je to

aktivní odpočinek,“ prohlásil pro změnu dlouholetý zahrádkář. Obdobně se k tvorbě vztahovala i kutilka, která bere rukodělnou práci jako terapii a odpočinek od rodinných záležitostí:

„Já to mám jako terapii.“

Kutilská tvorba se tak pro řadu lidí stává útočištěm, kde se člověk může oprostit od okolního světa, stáhnout se do sebe, načerpat energii ze sebe sama a kde zároveň může mít, na rozdíl od ostatních světských daností, které ho obklopují, svůj záměr zcela ve svých rukou.

Druhou úrovní „vztahování se“, která se v procesu tvorby objevuje, je vztahování se vůči něčemu, co bychom mohly nazvat morálním řádem. V tomto případě tvůrci zdůrazňují, že svůj postoj k tvorbě (a životu obecně) čerpají z vyšších morálních definic, které si sami zvnitřnili, nejčastěji v původní rodině. Proces tvoření a realizace záměrů je v souladu s těmito morálními definicemi a v podstatě to, že tvoří, tvůrce samotný v tomto nazírání světa definuje jako „dobré“. „Nedovedu si představit nic nedělat,“ poznamenal jeden z kutilů při našem rozhovoru, aby později ještě dodal: „Práce šlechtí.“ Jiný, mladší kutil zase jako zdroj své kutilské vášně označil původní rodinu. Rodiče mu prý říkali:

„Člověk je na světě od toho, aby pracoval.“

Jiná kutilka se pokusila vyjádřit něco podobného, když vzpomínala: „Naši vždy chtěli, abych byla [něčím] zaměstnaná, abych byla všestranná.“ Tvorba je tedy pro kutily a kutilky mimo jiné často i způsobem, jak se realizovat i morálně a dostát zvnitřněným hodnotám užitečnosti a smyslu, které mají často původ v rodinném prostředí.

Kovář samouk při práci (foto: Tomáš Princ).

Třetí rovina „vztahování se“ směřuje k ostatním lidem. Pro nás jako výzkumný tým bylo skoro až překvapivé, jakým způsobem se kutilská tvorba používá jako komunikační prostředek vůči okolí, ať už směřovala na osoby tvůrci známé (nejčastěji blízcí, sousedé), nebo neznámé (náhodní kolemjdoucí). Dřevěné dekorace na zahradě, pergola, plot, gril, houpačka, skleník, ozdoby v oknech, větrník nebo korouhvička, koneckonců i vypletý a udržovaný záhonek, to všechno představuje způsoby komunikace, kterou kutilové a kutilky provozují zcela vědomě. Jedna z kutilek, která svou zahradu ráda zdobí vlastnoručně vyrobenými dekoracemi, často tematicky k ročnímu období, k tomu poznamenává: „Líbí se mi, když se lidi dívají, jaký to tady mám, když to ode mě třeba i okopírují, tu výzdobu.“ Další kutil zmínil, že je rád, když se mu u zahrádky někdo zastaví a pochválí mu ji. Mimo jiné také proto zahrádku se spoustou doma vyrobených dekorací tak pečlivě udržuje. Směrem k okolí se ale prostřednictvím vlastní tvorby komunikuje i originalita. Jak vysvětlil jeden z mladších kutilů, který si svépomocí přistavěl dům:

**„Co si koupíte, to může mít i soused,
to my nechceme.“**

Podobně jiná z kutilek zmínila, že ji těší, když jí lidé ve městě zastavují a ptají se jí, kde se dá sehnat vlastnoručně ušité oblečení, které nosí; kovář samouk si zase plánuje ukovat bránu, protože nechce mít nic katalogového – má rád originalitu. Touha být originální, odlišit se od ostatních, mít to „po svém“ vrací vztahování se k tvorbě opět k sobě samému.

Specifický způsob komunikace představuje i sdílení samotných výrobků. Pro některé námi oslovené ženy je vlastnoručně vyrobená věc možností, jak někoho obdarovat a jak prostřednictvím daru sdílet s druhými svou radost z tvorby. Zajímavé je, že muži o daru a darování nehovořili vůbec – přitom je nepochybné, že i oni své blízké obdarovávají, ale z různých důvodů o tom nehovoří. Hovořili však o tom, že své výrobky nebo dovednosti používají jako prostředek směnného obchodu, kdy vyměňují věci nebo služby, které by si jinak museli pořizovat za peníze:²

„Kamarád [...] mi naprojektoval [...] vjezdovou bránu na ten pozemek, takže já jsem zase jenom nakoupil materiál, dodal jsem to jim, oni to vyrobili, přišli mi to namontovat, nainstalovali. Kamarádovi jsem za to ušil bundu, takovou plátěnou.“

2 Tuto strategii nicméně zmínilo i několik žen.

Jak je vidět z uvedených příkladů, vztahování se jako součást procesu tvorby nestojí nikdy osamoceně a jeho jednotlivé podoby, které jsme zde uvedli, se navzájem prolínají. Nelze oddělit touhu po originalitě komunikovanou směrem ven od touhy „mít to podle svých představ“, stejně jako nelze oddělit výrobu věcí, kterými obdarováváme, od touhy být s druhými v kontaktu nebo získat prestiž a postavení. Jak jsme si poznamenaly do svých terénních poznámek, kutila lidé znají, chodí za ním. Kutilství lidi sblížuje. Můžeme ho tedy chápat jako svébytný způsob vztahování se k vnějšmu světu a lidem i ke světu uvnitř nás.

Materiály: „Jsem takovej sběratel.“

Představa toho, jak má výsledný kutilský výrobek vypadat, tvoří jakousi nehmotnou kostru, kterou je nutno obalit materií, aby věc mohla vzniknout a existovat. A zde přicházejí ke slovu materiály, které umožňují fyzickou realizaci dané věci. Materiály a nakládání s nimi jsou alfou a omegou kutilské práce. Ať už kutil tvoří podle předlohy, nebo volně podle své představy, zápas s materiálem nutný k tomu, aby vznikla nová věc, se odehrává vždy. Hmota dostane nový tvar a nový účel.

Většina námi oslovených mužů a žen, kteří se kutilství věnují, používá materiály „z druhé ruky“, tedy recyklují to, co už jednou bylo použito, a až na výjimky nenakupují „nové“. To, že recyklují už jednou použité materiály, v jejich očích kvalitu výsledného výrobku většinou nijak nesnižuje, právě naopak. Použití recyklovaných materiálů přináší radost, k nákupům nového se mnozí staví přímo s nechutí. Jak poznamenala

Zásoby darovaného textilu pro budoucí tvorbu (foto: autorský tým)

jedna starší kutilka, vyhazování věcí vůbec nechápe, a proto nepoužívá nic nového – z odložených svetrů vypará vlnu, tu pak použije na pletený přehoz, z darované látky ušije za 10 minut halenku. Podobně jiná, mladá kutilka má radost, když se jí podaří sehnat z druhé ruky staré lustry nebo nábytek, které pak repasuje a používá v domácnosti. Jiní kutilové nákupy nového materiálu omezují na věci, u kterých nelze z hlediska funkčnosti jinak, například na nové dřevěné krovky v chatce nebo domě, nebo pokud mají požadavky na speciální materiály kupříkladu při rukodělné výrobě z kůže. Výjimku z tohoto pozitivního přístupu k recyklaci tvoří případy, kdy jsou z finančních důvodů kutilské a svépomocné postupy pro mladé rodiny jedinou šancí, jak si pořídit nebo zrekonstruovat dům nebo byt. Zde jsou recyklace materiálů a svépomocné práce někdy nahlíženy jako nutnost, která nemusí být nutně v souladu se skutečnými přáními majitelů.

Specifickou podobu recyklace přineslo období socialismu, které mnozí z námi oslovených kutilů zažili. Tehdy mnozí recyklovali například i stavební materiál, většinou na stavbu vlastních domů. Tak se stalo, že se na výstavbu znovu používaly cihly z tzv. bouraček, jezdilo se po demolicích, kde se opatřovaly dveře, okna nebo trubky. Jak říká jeden z pamětníků,

„[tam] byly postavené přízemní dělnické baráčky, které se bouraly. Známy na odboru výstavby [...] mi řekl, že když to zbouráme na vlastní náklady, můžeme využít ten materiál – tašky, latě, trámky, cihly, dřevo... Byla to hrozná dřina.“

Auto-moto kutilové zase běžně sháněli třeba i několik různých vraků jednoho typu motorky, aby z takto sesbíraných dílů postupně skládali motorku novou.

Dnes si kutilové a kutilky recyklované materiály pořizují různými způsoby. Existuje široká škála obchodů, kde se dají materiály z druhé ruky levně pořídit: bleší trhy, bazary, antikvariáty, výprodeje, internetové bazary i inzerce. Kromě toho se materiály dají získat i zcela zadarmo – od známých či příbuzných, nebo je prostě kutilové někde najdou a seberou:

„Jo, tenhle lustr, ten má zajímavější příběh, ten [...] je z Kladna od popelnic. [... Manžel] ho přinesl ještě s vodou napršenou dole v tom skle.“

Příroda také nabízí nepřeborné množství možností. Dlouhé tenké větve zbavené kůry mohou sloužit jako stylové podbití malého přístřešku.

A na podzim se nabízí nespočet různých suchých plodů a travin, které se využívají při výrobě dekorací. Spousta použitelného materiálu se dá získat také na skládkách a ve sběrných dvorech – zejména kov, dřevo, sklo, ale i součástky různých elektrických zařízení. Stranou nezůstávají ani firmy, které darují materiál pro dobrou věc, třeba pro kutilské aktivity v chráněných dílnách, domovech pro seniory nebo kroužcích pro děti. Škála takto získaných materiálů je velmi široká: zbytkový textil nebo potahové materiály, džínovina, papírnické zboží nebo formy na keramiku. Anebo se firmy zbavují materiálu, který by už nevyužily:

„[Tady je] firma na výměnu oken. A dneska každá chce plast, tak oni ty dobrý dřevěný [okna] normálně rozbíjejí. Tak nás napadlo tam jet a jen se zeptat. A dali nám ty starý okna, co by jinak stejně rozbili. Zadarmo to není, je to za flašku.“

V této souvislosti stojí za to zmínit skleníky z lahví od okurek, kterými je vybavena nejedna kutilská zahrádka. Ač je máme spojené zejména s obdobím socialismu, velké pětilitrové sklenice na výstavbu skleníku se i po roce 1989 opatřovaly z hospod nebo podnikových jídelen, a to nejčastěji zadarmo. Jeden z námi oslovených kutilů pracoval v restauraci, kde mu místní personál nastrádal postupně skoro pět set lahví na lahvový skleník.

A jak se dnes s recyklovanými materiály zachází? Buď se opatřují průběžně, spontánně, podle toho, co za materiál se zrovna naskytne nebo co se zrovna v domácnosti hodí: „Manžel měl spoustu košil z bývalého zaměstnání, tak jsem z nich vystříhala velký kusy, posešivala a máme polvaky na polštářky nebo dcery zástěru“, nebo je třeba využít příležitosti, když například v sousedství popadají stromy, jako v případě dřevěných dekorací na zahradu:

„Břízu já mám tuze rád. Tu mi přinesly větry. [...] všechno popadalo a polámaly se i břízky, co rostly dole v obci. [...] Jsem takovej sběratel. Co najdu, vezmu domů. Ale neukládám to na hromadu. Dám tomu novou podobu. Někdy čekám, co vymyslím, ale tady jsem už věděl. Když je bříza, bude kozel. [...] To byla rychlovka. Jen nařezat, zašroubovat končetiny, nasadit rohy a je to.“

Kromě spontánního využívání toho, co se zrovna naskytne, je možné si materiály opatřovat průběžně a schraňovat je na pozdější dobu. Koneckonců jeden nikdy neví, kdy se budou hodit! Jeden z kutilů nám tento přístup vysvětlil tak, že shromažďovat materiál se vyplatí, zejména když za ním chodí jeho známí, aby jim tu a tam vyrobil nějakou kutilskou vychytávku. On většinou hned ví, kam ve své sbírce materiálů sáhnout. A co mu zrovna chybí, si opatří ve sběrném dvoře. Jiný kutil zase v mládí za svých učňovských let vyrobil kování na branku. O desítky let později jej použil na své chatce u přehrady. Jak říká, starší věci jsou podle něj lepší. V jiné zahrádkářské osadě si starší pár schraňuje různě nařezané dřevo, které se hodí na menší opravy, podpěry a vyztužení. Paní učitelka ze školy, která má silnou tradici rukodělné výroby jako součást vyučování, zase skladuje ve skříních ohromné zásoby nejrůznějších látek, které se jí během let podařilo získat darem od známých nebo od místních firem. A tak bychom mohly pokračovat.

Byť jsou postupy získávání materiálu různé, spojuje je snaha o znovuvyužití starého a nalezení nové funkce pro to, co už dříve sloužilo jiným způsobem. Takovéto zacházení s materiálem vidí většina námi oslovených kutilů a kutilek jako naprosto přirozené. Svůj postoj k recyklaci materiálů nerámují ani dobrovolnou skromností, tedy vědomým přihlášením se k životnímu stylu, který omezuje osobní spotřebu nebo potřebu vlastnit, ani environmentálním smýšlením.³ Ti starší se v rozhovorech spíše nepřímo odkazují na situaci před rokem 1989 – a ti nejstarší dokonce na válku nebo poválečná léta – a na strategie shánění materiálu, které si tehdy osvojili a které uplatňují dodnes. Ti mladší pak na to, že tyto strategie nakládání s materiálem buď získali v původní rodině, nebo jsou vedeni touhou po originalitě v kombinaci s menšími finančními zdroji, které mají k dispozici. Až na výjimky však menší finanční zdroje nejsou touto mladší generací vnímány jako velká překážka, ale spíše jako výzva k tvořivému zacházení s tím, co je k dispozici.

Praktiky: „Bud' něco zkopírovat, nebo to vylepšit.“

Postupy a praktiky, které lidé při kutění uplatňují, jsou specifické tím, že na rozdíl od profesionála, který přesně ví, jak dosáhnout kýženého výsledku, vstupuje kutil či kutilka často na dosud neprobádané území. Pokud nejde o kutila celoživotního, který už staví třetí chatku svým známým nebo druhý dům svépomocí, pak je cesta k výslednému výrobku poměrně klikatá. S nejistotou „jak na to“ zachází kutilové různými způsoby. Zřejmě nejvýraznější dělicí linie v přístupu k této nejistotě vede mezi používáním již existujících návodů a úplnou improvizací.

3 K dobrovolné skromnosti blíže např. Librová 1994.

Vyšito na recyklované (znovupoužitě) textilie (foto: autorský tým).

Pro část kutilů a kutilek jejich vlastní tvorba vychází zejména z předem daných návodů, které dodržují, aby dosáhli takové úrovně, jakou má předloha. V takovém případě jde většinou o rukodělné práce jako šití, pletení, háčkování nebo paličkování. Případně se jedná o výrobu složitějších strojů a zařízení, se kterou jejich tvůrci nemají předchozí zkušenosti, jako například motokára, sekačka nebo cirkulárka. Návodů pro jedno i druhé a celá řada dalších nápadů – například vzory ozdobných plotů v tzv. „bruselském“ stylu, kterými jsou starší vesnické i městské domky obehnané dodnes – se zejména v dobách před rokem 1989 daly najít v tematických příručkách nebo časopisech,⁴ ke kterým dnes přibyl i internet a nejrůznější stránky, fóra a skupiny. Kromě Facebooku⁵ je populární i zahraniční Pinterest, inspiraci lze najít na Instagramu a v podobě videonávodů také na YouTube. Internetové zdroje inspirace jsou dnes velice často a s oblibou využívány, a to u různých věkových skupin. Stále populární zůstává ale i televize a pořady jako Receptář prima nápadů nebo třeba Vychytávky Ládi Hrušky.⁶ Časopisy a sdílení jejich obsahu ve formě vystříhaných návodů jsou běžnější spíše u kutilek, které také častěji navštěvují různé tvůrčí dílny, odkud si nosí domů

4 Stručně k příručkám z období socialismu viz kapitulu *Jak se věci mají dělat. Knižní příručky pro kutily období státního socialismu*, k časopisům za socialismu a jejich proměně po jeho pádu viz kapitulu „Dobré rady každému“. *Materiály, praktiky a motivace v „kutilských časopisech“*.

5 Stručně ke kutilství v prostředí Facebooku viz kapitulu „Tak se také pochlubím výrobkem...“. *Kutilství a nové sociální sítě*.

6 Stručně k Receptáři viz kapitulu „Já jsem prostě jiná...“. *Receptář čtyřikrát ne úplně jinak*.

Větrník vyrobený z kolečka od kočárku (foto: Tomáš Princ).

postupy, jak na rukodělné práce nebo dekorace. Mnohý kutil i kutilka sáhnou také po odborné literatuře nebo školních metodikách, jako jsou výuková skripta.

Přístupem, který také pracuje s jistými vodítky, je snaha vzor odvodit z hotového výrobku, tedy zkusit přijít na to, jaký by mohl být postup výroby, a touto cestou se pak vydat. To je i případ rodiny, kde si paní domu vyhlédla v nedaleké vesnici motiv plotu, který se jí líbil. Při projíždce autem vesnicí se její manžel pokusil vzhled plotu zapamatovat a doma pak zhotovit jeho nápodobu. Podobně paní učitelka, která vede rukodělné dílny na základní škole, postupuje tak, že když vidí nějaký výrobek, zkusí odhadnout, jak je ušitý. Pak si podle odhadu nakreslí střih, sešije a podle výsledku pak střih dále upravuje a zdokonaluje, až dosáhne optimálního tvaru. Kutil, který se věnuje šití bot z období 2. světové války, postupuje obdobně. Nejprve se snaží vytvořit co nejpřesnější repliku původní historické obuvi podle originální předlohy. Pokud se přesná replika ukáže jako nefunkční nebo nepohodlná, snaží

se jí přizpůsobit současné fyziognozii nohy. Přitom ale stále klade důraz na zachování původního vzhledu a snaží se dosáhnout kompromisu mezi originálem a užitností/ergonomií. Jeho činnost proto zahrnuje opakované zkoušení funkčnosti boty a přešívání dalších a dalších verzí.

Třetí přístup „jak na to“ se od návodů a vzorů odklání zcela. Ti, kdo ho používají, jej nejčastěji nazývají metodou „kouknu se a vidím“, případně „dám to do kupy od oka“. Při tomto přístupu stojí na začátku představa, jak by měla daná věc vypadat, a následný postup je velice intuitivní. Jak říká kutil kovář:

„Nikdy jsem nevěděl, jak na to, prostě jsem zkoušel, a měl jsem radost, když to vyšlo.“

Podobně jeden motokutil svůj přístup zhodnotil: „*Dělám věci intuitivně. Asi je to i praxe, ale hlavně pocitově. Nikdy jsem nepoužíval k postupu žádný materiály jako časopisy nebo internet. Nic. Nemám s tím problém, jde mi to.*“ Další kutil, který si vyrobil vlastní malý traktor, se dokonce s návodem zklamal – pokus vyrobít si ruční pluh podle příručky dopadl fiaskem kvůli špatné předloze, a tak si na vlastní pěst bez předlohy postavil malý traktůrek, který šířkou přesně odpovídá šířce řádku brambor, tedy asi 80 centimetrům. Podobně i jeden z kutilů chatařů nám řekl, že si postup vždy vymyslí sám. Stačí mu vidět nebo si jen představit finální produkt, aby automaticky začal uvažovat o tom, jaké techniky použít a jak danou věc vyrobit. Jeden z kutilů, věnující se robotice, takovýto přístup, a vlastně kutilství jako přístup k tvorbě, pro nás shrnul takto:

„Kutil má v hlavě šrotiště nápadů, do kterého stačí vždy sáhnout, když chce vyřešit problém, který má před sebou.“

Je zřejmé, že kromě návodů a příruček se dá inspirace, zejména pro improvizované kutilství, načerpat všude možně. Zajímavou předlohu můžeme vidět při průjezdu sousední vsí za plotem nebo ve vietnamském příhraničním obchodě. Část kutilů mužů výslovně zmiňuje jako inspiraci své partnerky, které jim ukáží v televizi nebo na obrázku nějaký nápad, jak vylepšit domácnost, a oni se pak do této činnosti vrhnou. Zajímavé je, že podobně jako v otázce darů a obdarování, která byla silně genderově vychýlená, kutilky, které pro společnou domácnost nebo přímo pro partnery vyrábějí nejrůznější výrobky, v provedených rozhovorech své partnery jako inspiraci nikdy nezmínily. Inspiraci pro kutění představuje tedy – v širokém slova smyslu – celý svět kolem nás.

Vrozené kontra naučené

I když se míra využívání předloh a návodů liší, společným jmenovatelem tvůrčího kutilského procesu je zvažování a zkoušení, zda je daný postup proveditelný, respektive zda ho kutil či kutilka zvládne provést. Jak nám řekl jeden kutil:

„Kutilství spočívá v myšlení. Člověk přemýšlí, jak by to měl udělat sám.“

Vyvstává tu otázka, co je pro prvotní popud ke kutění, k tomu zkoušet takovým nebo onakým způsobem různé postupy, vlastně podstatné. Proč někteří lidé kutí a jiné by to v životě ani nenapadlo? Námi oslovení kutilové nejčastěji naprosto spontánně mluvili o naučené nebo vrozené schopnosti „něco dělat“. U těch, kteří zastávali stanovisko, že tato schopnost je naučená, hrála vždy roli původní rodina (otec, matka, prarodiče, strýcové, tety nebo další příbuzní), která byla vzorem pro nějakou činnost a ve které jako děti byli nuceni něco dělat – třeba se starat o zvířata, pomáhat na zahradě, s domácností, chodit na brigády a přivydělávat si buď na sebe, nebo třeba na příspěví do rodinného rozpočtu. „*Myslím, že se to přenáší po těch generacích,*“ shrnula pro nás tento postoj jedna z kutilek. I když se třeba předkové dnešních kutilů nevěnovali činnostem, které dnešní kutilky a kutilové provozují, příkladem byl zejména jejich přístup k životu a k práci nebo inspirace ve věcech, které vyráběli. Nejčastěji hovoří dnešní kutilové o tom, že u nich v rodině bylo zvykem „stále něco dělat“. Zejména lidé, kteří žili na vesnici, si museli vystačit s málem a šikovnými rukama.

Část kutilů, s kterými jsme mluvily, naopak zastávala názor, že puzení ke kutění je vrozené, že to člověk „musí mít v sobě“. „*Dá se to sice vypilovat, ale člověk se s tím musí narodit,*“ řekl nám jeden z kutilů a kutil kovář samouk podobným způsobem shrnul: „*Já jsem se s kladivem v ruce už narodil.*“ Podle tohoto pohledu se dá sice jedinec do jisté míry pozitivně ovlivnit například výchovou nebo vhodným příkladem, ale touhu tvořit musí mít v sobě. Bez této základní touhy po seberealizaci prostřednictvím procesu tvoření prý není možné být opravdovým kutilem nebo kutilkou. A tak například jeden z mužů, s kterým jsme vedly rozhovor a který si rekonstruoval dům, vytvořil pro děti houpačku nebo rehabilitační pomůcku, odmítl sám sebe označovat za kutila, protože mu podle jeho slov kutění nepůsobí radost a protože věci kolem domu vyrábí z nutnosti. Puzení k tvorbě tak podle svých slov nepociťuje.

Dichotomie vrozené kontra naučené se prolínala téměř všemi rozhovory a obloukem nás vrací na začátek tohoto textu, kde jsme hovořily o „vztahování se“ jako o důležité dimenzi kutilství jako procesu tvorby. V této dichotomii bychom o „vrozeném“ puzení k tvorbě mohly hovořit jako o akcentovaném vztahu k sobě samému a o nasměrování vlastní tvůrčí energie určitým směrem. „Naučené“ puzení k tvorbě by zase

odpovídalo vztahování se k určitému morálnímu řádu, tedy k tomu dostat zvnitřněným hodnotám užitečnosti a smyslu, které mají původ zejména v rodinném prostředí.

Závěrem

Kutilové a kutilky, které jsme měly tu čest v Karlovarském a Ústeckém kraji poznat, nás pozvali do fascinujícího světa tvorby – a také do svých domovů. Díky nim jsme měly možnost nahlédnout, co se skrývá nejen za fasádami domů a zahradních chat, ale také blíže poznat, jaké jsou příběhy jednotlivých kutilských předmětů a jejich tvůrců. Mužům a ženám, kteří s námi sdíleli své příběhy, patří za tuto otevřenost veliký dík. Jen díky nim jsme mohly alespoň v obrysech nahlédnout, jaké jsou inspirace, motivy či praktiky stojící v pozadí jednotlivých kutilských výrobků. Poznaly jsme, jak důležitou součástí procesu tvorby je prvotní „vztahování se“, kdy prostřednictvím tvořivé činnosti člověk ustavuje a demonstrovuje svůj vztah k okolnímu světu, a to ve třech rovinách: v rovině vztahování se k sobě samému, ke zvnitřněnému morálnímu řádu a v neposlední řadě k ostatním lidem, kdy tvorba a její výsledky slouží jako prostředky komunikace směrem k lidem známým či neznámým nebo jako prostředek směny či obdarování. K rozměru „vztahování se“ patří také uvažování nad tím, zda je puzení k tvorbě a ke kutění spíše vrozené, nebo naučené.

Zjistily jsme také více o zacházení s materiály, které jsou alfou a omegou kutilského procesu, protože umožňují fyzickou realizaci daných záměrů. I přesto, že jsme u kutilů druhotně využívání materiálů očekávaly, překvapila nás míra, v jaké je v procesu kutilské tvorby recyklace využívána. Kutilové i kutilky až na výjimky nakupovali nové pouze to, co bylo pro výrobu naprosto nezbytné, a většinu materiálů si pořizovali nalezením, darováním, výměnou, výhodným nákupem v obchodech z druhé ruky nebo si materiál prostě skladovali dlouhé roky a sáhli k němu, když bylo třeba. Toto zacházení s materiálem pokládá většina námi oslovených kutilů a kutilek za naprosto normální a nikdy neuvažovali, že by tomu mohlo být jinak.

Vedle materiálů jsme sledovaly i postupy a praktiky, které mohou lidé v procesu kutění využívat, a všímaly si jejich různorodosti. Jak vidno, postup si volí každý kutil sám podle svých osobních preferencí nebo třeba oboru činnosti, kterému se věnuje. Jiný postup zvolí kutil, který se věnuje výrobě funkčních replik historické obuvi, která má co nejvíce odpovídat originálu, ale zároveň být nositelná i dnes. Co nejjednodušší postup bude hledat kutilka, která vede tvůrčí kurzy pro děti, kterým chce umožnit naučit se základní postupy práce se stříhem, složitý postup naopak zkušená paličkářka, která chce vytvořit své životní dílo. V základu mají však všechny postupy společného jmenovatele, a to dobrat se pomocí jednotlivých kroků, ať už je pro ně inspirace jakákoliv, k vytouženému kutilskému cíli.

Fascinující svět kutilství, který jsme se snažily v tomto textu a v této publikaci laskavým čtenářům a čtenářkám předestřít, zde končí. Nezbyvá než popřát kutilům a kutilkám mnoho zdaru do dalších zápasů s materiály, které je ještě čekají.

Drobné příběhy kutilství

Vždycky jsem chtěla, aby moji studenti uměli něco užitečného, ne jenom lepení z papíru, to umí každý. Chci vyrábět věci, které mají smysl a nejsou jenom někde zastrčený. Svoje nápady chci předat. Proto tu mám stěnu nápadů, ve které eviduji všechny střihy, které jsme tu dělali. Není to jen pro mě a pro studenty, kterým se pak dle návodu lépe pracuje, je to i pro mé nástupkyně. (Kutilka, 60 let)

Stěna nápadů (foto: autorský tým)

Kutilství se přenáší do celého života – i domů. Je to životní styl. Kdo má barák, tak ušetří, ale kromě těch ušetřených peněz je to hlavně radost. Psychika kutilů je úplně jinde. Místo hospody jde kutil na zahrádku, tam si odpočine. Když jdu ze zahrady domů, žena se mnou může zase mluvit. Vzpomínám, že když jsem ještě pracoval, nejlepší relax pro mě bylo sednout si na zahrádku pod rozkvetlou třešeň a dát si kávu, a potom se šlo zase něco dělat. Aktivně odpočívat. Je to sice dřina, ale člověk je psychicky vyrovnaný. (Kutil, 80 let)

Zahrádka jako prostor aktivního odpočinku (foto: autorský tým)

Paní Eva miluje ruční práce. Poslední léta se plně věnuje krajkářství. Těší ji, když si dokáže něco sama vyrobit, když něco vzniká díky její pílí a trpělivosti. Netvoří z potřeby, ale z potěšení, že sama něco dokáže. Přináší to radost, uspokojení, odpočinek, relaxaci. Svými výtvoři ráda obdarovává své blízké. Nikdy ji nenapadlo krajky vytvářet za účelem podnikání. Dělá to s láskou a potěšením z tvorby nechce degradovat penězi.

Ukázka výroby paličkované krajky (foto: autorský tým)

Já jsem se musel už narodit s kladivem v ruce. Je to pro mě přirozené, je to životní styl, součást mého života. Kdybyste mi svázali ruce, zavřeli mě do kanceláře, zemřel bych. Je to taková vnitřní potřeba a nedokážu říct proč. V sedmi letech jsem rozebral svou tříkolku, ze které jsem si postavil motokáru. Tam to všechno začalo. (Kutil, 40 let)

Narodit se s kladivem v ruce (foto: Tomáš Princ)

Je to skvost, že? Moje vzpomínky na tu motokáru jsou už hodně mlhavý. Táta to postavil nějak v roce 1977. Jezdění si ale pamatuji dobře, protože mi bylo osm, a bylo to pro mě takový napínavý. Já jsem schopnej to ocenit až teď jako dospělej, jako děcko jsem to vůbec nechápal. Kolik to asi muselo dát práce. Táta byl prostě šikovnej, ale hlavně precizní, v tom se od ostatních kutilů docela odlišoval. Minulý rok zemřel, a tak bych mu chtěl tímto udělat radost. Jistě by ho to, kdyby ještě žil, potěšilo. (autor motokáry: kutil Miroslav Horčíčka)

Motokára, na které jezdí už druhá generace (foto: autorský tým)

Když manželé Doubkovi rekonstruovali dům, který koupili, neměli s podobně náročnou prací žádné zkušenosti. Přestavba jim trvala dva a půl roku a za tu dobu se snažili šetřit, kde se dalo. Postupy hledali na internetu, pomáhali jim příbuzní. Pan Doubek přiznal, že kdyby tenkrát mohl, zaplatil by raději řemeslníky. Stavba domu mu žádnou radost nepřinášela, byla spíše nutností. Naopak jeho manželku i dnes těší, když se může v domácnosti obklopotvat vlastnoručně vyrobenými věcmi. Má k nim proto silnější vztah.

Z rekonstrukce rodinného domu svépomocí (foto: rodinný archiv)

Když vím, jak na to, tak co bych si za to platil. Když nevím, tak udělám vše pro to, abych věděl. A proč bych najímal řemeslníky, když si to udělám sám a líp. A když se to nepovede, člověk může být naštvaný vlastně jen sám na sebe. Nejhorší je někomu zaplatit za špatně odvedenou práci a nakonec to stejně předělávat znovu, po profíkovi, a jako amatér zjistit, že to prostě zvládnete lépe. Důležité taky je, že je za mnou vidět práce. Když jsem dělal na dráze, to člověk nic nevidí, ale tadyto, tuhle chatku, to jsem si vlastníma rukama postavil. Stojí to a já se s tím můžu chlubit. (Kutil, 50 let)

Chata v kempu vznikla rozšířením přívěsu (foto: Tomáš Princ)

To mi bylo asi třicet. Tenkrát bylo moc práce, málo času a na nějaké traktůrek nebylo ani moc peněz. Tak jsem si udělal svůj. Sehnal jsem věci z kovošrotu, z burzy jsem koupil starýho skútra, ze kterého jsem vyndal motor, starou zadní nápravu a plechy jsem posvařil, nářadí jsem měl svoje. A když už to potom jezdilo, což nebylo hned, to byl rok nebo dva, začal jsem vyrábět pluh, radlici, vlečku, které jsem zavěsil za traktor. Aby to motor utáhl, traktůrek má dvě převodovky. A kdyby se přeci něco porouchalo, mám k němu dva náhradní motory. Ten traktůrek jede tak rychle, že kdybyste mu chtěli stačit, musíte pěkně rychle utíkat. (Kutil, 80 let)

Kutilský traktůrek (foto: Tomáš Princ)

Už jako dítě mě fascinovaly staré autobusy a škodovky. Rodiče se mnou jezdili na výstavy a podporovali tak mé vášně, které vlastně vždycky nějak souvisely s kutilstvím. Věděl jsem, že autobus ani motorku si kvůli nedostatku peněz pořídit nemůžu, začal jsem si proto lepit alespoň jejich papírové modely. To mě ale neuspokojilo. Proto jsem si postavil jízdní kolo, které bylo mým oblíbeným bílo-modrým dlouhým autobusem inspirováno. Oranžové nákladní kolo, které mi dodnes dobře slouží, jsem zase postavil po vzoru tatry. (Kutil, 35 let)

Fotografie podomácky vyrobeného dvojkola, které bylo inspirováno modro-bílým autobusem (foto: autorský tým)

V autokempu na severu Čech se kutilové inspiřují sami mezi sebou. Důkazem toho jsou například okna ze starých autobusů vsazená do chatek, která jsou jistým specifickým kempu. „Jeden si je do chaty zasadil, protože to byla nejlevnější a nejrychlejší varianta, odkoukal to soused a už to má skoro celý kemp,“ řekl jeden z kutilů.

Druhotně použité okno z autobusu (foto: Tomáš Princ)

Břízu já mám tuze rád. Tu mi přinesly větry. To tady ve vsi všechno popadalo a polámaly se i břízky, co rostly dole. To byl můj čas, všechno jsem vzal. Mohl bych to tam nechat. Ale já rád věci zužitkuju. Někdy čekám, co vymyslím, ale tady jsem už věděl. Když je bříza, bude kozel. Ty kozly jsem už viděl v Německu na nějaké zahradě a hrozně se mi to líbilo. Tak jsem si je vyfotil a čekal jsem už jen, kde vezmu tu břízku. Toho velkého jsem okopíroval podle toho německého a tu menší kozu jsem si už udělal podle sebe. Na hřbet jsem hodil řetěz, aby mi neutekly, když mají ohebný nohy. Oči mají ze zátek od piva. (Kutil, 70 let)

Kozel vyrobený z březového dřeva (foto: Tomáš Princ)

Vlastně jsem si šila i podle zpěvaček. Tenkrát, jak byla třeba Nena, tak měla v hudebním klipu, co dávali na Formal1, takový pěkný šaty. Rychle jsem to překreslila a podle toho jsem si ušila svoje. Z prostěradla. (Kutilka, 45 let)

Šaty ušité v 80. letech podle hudebního klipu zpěvačky Neny (foto: rodinný archiv)

Kutil kovář samouk má rád motiv lebek. Plánuje si ukovat nový plot s lebkou uprostřed. Podobný plot, který si vymyslel, spatřil někde náhodou v katalogu. Ihned začal měnit své návrhy. „Rozhodně nechci mít plot, kterej se podobá nějakému katalogovému. Chci mít vše originální. Nikdy bych si nic takového nekoupil,“ říká a kroutí hlavou.

Kovaný svícen se svící ve tvaru lebky (foto: autorský tým)

Základy jsou na stavbě nejtěžší. Musí se stavět nejprve dvě řádky, kvůli stabilitě, ale pak už to jde po jedné. Nejtěžší bylo spárování mezi sklenicemi. Sklenice jsem vymýval vodou s modrou skalicí, aby se mi nezelenaly, a to byl fakt oříšek. Mám velké ruce a zasekávaly se mi tam. Ke spárování jsem používal odlehčený beton, maltu, vapex a štukový písek, to mi pomohlo proti vlhkosti. Dveře jsem vyrobil z plechu, elka. Jediné, co jsem koupil, byly železný těčka na střeše. Celá stavba mi trvala asi měsíc. Žádnou sklenici nemám zatím rozbitou. (Kutil, 40 let)

Skleník z lahví od okurek (foto: autorský tým)

Kutil je ten, kdo si vezme něco do hlavy a jde po tom. Nikdo ho k tomu nemusí vést, ale rodinné prostředí člověka dost formuje. Já si dodnes pamatuji, co mě naučil v dětství táta. Člověk, když může koukat, podat, přidršet, potom si vytvoří vlastní techniku, ale ta inspirace je důležitá. Máma mi řekla: „Sprav to,“ tak jsem šel a poradil jsem si. Když jsem nevěděl, zjistil jsem, jak na to. Třikrát to zkazíte, ale po čtvrté už víte a radíte ostatním. Je to zkušenost, ale hlavně, musí se chtít. Když se nechce, tak to nejde. (Kutil, 70 let)

Kutilská dílna v autokempu (foto: autorský tým)

Nemám vlastní nápady na tvorbu. Podívám se na něco, co se mi líbí, a zjistím, jak to tak mohlo být vyrobené. Ty postupy pak odhaduju už z hotové věci. A různě si to tak zkouším, dokud to nefunguje. Tak jsem si třeba chtěla vyrobit zahradní sedačku, pořád to nebylo stabilní, tak jsem to zkoušela a zkoušela, až nakonec měla sedačka sedm nohou. Ale držela. (Kutilka, 80 let)

Přehoz a polštáře vznikly kombinací známých technik a materiálu, který byl po ruce (foto: autorský tým)

Na stavbu vzpomínáme dost často, stálo to dost dřiny a shánění materiálu bylo dost problematické. Přivezli jsme ten valník sem, vyložili a zase jsme ho znovu nakládali. Na nic jsme si nenajímali profesionály, vše jsme dělali sami, pomáhali nám ale známí. První noc tady byla v provizoriu. Spali jsme na matracích na zemi, ještě jsme tu nic neměli, paní se i bála, protože během stavby nám došly cihly na podepření části střechy, která směřovala k vodě, a ta část střešního základu tak byla ve vzduchu. Než jsem to podepřel tím trámem, paní to držela smetákem. (Kutil a kutilka, 70 let)

Svépomocně postavená chata u přehrady (foto: autorský tým)

U všeho, co stavíme a vyrábíme, nám záleží na tom, jak to bude vypadat. Chceme, aby to sloužilo, ale aby to bylo i pěkné. Proto jsme nechtěli plastový skleník. Nedaleko sídlila firma na výměnu oken, tak nás napadlo tam zajet, zeptali jsme se a dali nám pár takových starých oken, co by stejně rozbili. Kdo není línej, tak si vždycky nějak sežene, co potřebuje, a nemusí chodit nic kupovat. Aby to vypadalo pěkně i uvnitř, vydláždili jsme podlahu. Dlažky našel manžel někde za vsí, některé mu taky donesl sám soused. (Kutilka, 50 let)

Skleník z recyklovaných oken a dlaždic (foto: autorský tým)

Sekačku má pan Václav od roku 1975. „Když jsme rušili pračku, motor jsem nechal a pak se hodil. Jako všechno vždycky. Sekačku jsem dělal podle návodu z časopisu Urob si sám. Kolečka jsem na to nejdřív měl z kočárku. Byly takový vyšší, ale taky to bylo těžký tahat a moc se to bořilo. Ta konstrukce je z klasickéjch trubek, ty jsem svařil k sobě. Ale když na to teď koukám, říkám si, jak jsme s tím mohli sekat. Myslím jako z bezpečnosti práce. Už se to ale bojím používat. To jsme nejdřív měli tyhle podomácku udělaný sekačky bez pojezdu, potom s pojezdem a teď koukejte támhle (ukáže do rohu garáže), máme traktor. To je evoluce.“ (Kutil, 70 let)

Sekačka s motorem z pračky vyrobená podle návodu z časopisu Udělej – Urob si sám (foto: autorský tým)

„Místo sklenic raději polykarbonát. Ty sklenice praskaj. A hlavně to podložte!“ křičel na nás starší pán přes plot s domněním, že okukujeme jeho skleník ze zavařovaček, protože si ho chceme samy postavit. „Dřív to byla móda, každý chtěl mít skleník od okurek, v jídelnách ty sklenice proto schovávali pro lidi. Dali nám je za košík třešní. A v hospodách to dávali zadarmo, protože byli rádi, že se toho zbavěj.“ Dneska by ho prý stavěli jinak, anebo vůbec. Skleník jim zdobí zahradu alespoň 30 let a je ze 450 lahví. Lahve si na zahradě schovávali několik let, dokud jich neměli potřebný počet ke stavbě. (Kutil a kutilka, 70 let)

Lahve od okurek bývaly žádaným materiálem na výstavbu skleníků (foto: autorský tým)

Summary

Even though the DIY movement is starting to garner more attention from scholars abroad, it has yet to receive much attention from Czech scholars. This book represents an effort to bridge that gap at least in part, and to offer the first comprehensive view of DIY (*kutílství* in Czech) as an intriguing phenomenon that is practiced extensively and which has a distinct history and vibrant presence. Thus, this book is the first complex attempt at defining what DIY is in the Czech context, and it aims to provide a peek into the multi-faceted and diverse activities which today's DIYers devote themselves to.

In the book, DIY is understood as encompassing complex self-led manual projects as well as minor work and repairs which are (primarily) carried out in one's free time. DIY's predominantly free-time activities differ from traditional domestic (homestead) activities, such as trades or domestic industries, homemade crafts, or folk art products, for several reasons and namely, due to the issue of profit. In this book, the DIY phenomenon is understood by the authors and DIYers alike who engage in DIY projects or have so in the past, as excluding professional and semi-professional handcrafted projects as well as projects that concern profit, sustenance, or those that are sold on the market.

DIYers are involved with DIY projects for various reasons, although their activities always include the creating, alteration, or repairing of decorative or functional objects of everyday necessity and use, as well various alterations to private, semi-public, and sometimes even public spaces. Even though a DIY activity is self-led, not only do individuals contribute to the work but also extended groups – for example, family members and acquaintances, neighbors and even hobby groups such as gardeners, model makers, scouts, and others.

Due to the extensive and vibrant nature of the DIY phenomenon, it is both difficult to pin down and to present in a broad manner, and thus, the book has been compiled using an array of texts. Primarily the book is comprised of four in-depth chapters which are thematically focused on various past and present aspects of the Czech DIY scene. Additionally, readers will come across seven short chapters that seek to draw attention to interesting, neglected, or surprising connections to the DIY world.

The first chapter – *DIY is when... On self-led projects abroad and at home, past and present* – places the Czech DIY environment within the historic context found at home and abroad, while demonstrating in what way self-led activities are a topic worthy of study for the scholarly community.

Next, two short chapters follow which focus on the relationship between DIY work and prestige; this is examined via a discussion on the image of DIY projects found in personal ads in 'Rudé právo,' the official newspaper of the Communist Party during state-era

socialism – “A household DIYer is welcome” *DIYers and personal ads in ‘Rudé právo’ (1975–1983)* – as well as in Facebook’s DIY-focused groups – “Look at what I made...” *DIY and new social networks*.

The fourth chapter – *From folk culture to do-it-yourself: Continuity and discontinuity of “folk” crafts in Egerland (Chebsko)* – examines the relationship between DIY and historic forms of self-led production, such as trades, domestic industries and homemade crafts, as well as folk art crafts, and demonstrates how do-it-yourself is a specifically modern phenomenon.

The next two short chapters discuss the popular televised hobby show, “Receptář,” (*Recipe Book* in English) which has been broadcasted continuously since 1987. It examines the show’s transformation after the fall of state socialism – “I’m simply different...” *Receptář four times over and not all that different* – and cover instructional booklets published for DIYers during socialism and also looks at the form of DIY espoused by the booklets’ authors and technical experts – *How things are done: Instructional booklets for DIYers from the period of state-era socialism*.

The seventh chapter – “Good advice for everyone” *Materials, practices, and motivation in “DIY magazines”* – analyzes DIY magazines and primarily the ways in which they discuss materials, motivation, and DIY practices. This chapter points to the transformation which these magazines underwent following the fall of socialism by going the way of lifestyle magazines.

The next two short chapters look into the opposing sides of DIY. The first one discusses a form of DIY practiced by homeless people experiencing exclusion and living in extreme poverty– *Between subsistence and entertainment: DIY in conditions of extreme poverty and marginalization*. The other short chapter looks at the relationship between DIY and increasingly popular artistic production and design – *From DIY towards “creators.” Self-led artistic creation “with hand and heart.”*

Next follows a brief introduction on how the book’s fieldwork – the main source of material for the book – of the DIY scene was carried out. Research notes from the fieldwork describe the situation of a camp full of DIY creations – “Everything made by one’s own hands” *Fieldwork notes from research of an RV camp in Northern Czech Republic*.

The last chapter – “I didn’t know how to do it, so I simply gave it a shot” *DIY as creation* – aims to elaborate on the lived experience of DIY projects. This chapter describes the integral connections and motivations of the world of DIY and demonstrates that DIY artefacts are not merely objects or tools which simplify and make everyday life more comfortable – rather they embody a concrete aim, manifest

experience, and form the identity of their creators and users. Through inventiveness and production, DIYers not only reflect their dexterity and aesthetic awareness, but also at times indirectly express their social standing and lifestyle while simultaneously being aware of the purpose behind their manual activities, one that goes beyond the producing, modifying, and repairing of objects.

The book also contains several statements – quotes from current DIYers or from various DIY magazines and manuals – and short stories about DIYers or their projects, all with the aim of filling in the gaps of what DIY is and was. The quotes and stories found in the last two chapters come not only from the research forming the foundation of the book, but also are from an exhibit that took place at the Cheb Retro Museum in the fall of 2019; the specific material presented and discussed in the individual chapters comes primarily, although not exclusively, from this exhibit. Nevertheless, this does not mean that the lessons from the book about the Czech DIY world cannot be applied generally. In combination with the short chapters that look at various aspects of the DIY environment, each quote, story, photograph, and sample of DIY work provides a multi-layered picture of the contemporary DIY scene and allows us to begin to map the current understandings of this variable, albeit ubiquitous phenomenon. By uncovering the meaning of things and their stories, the book attempts to better understand not only the people who do DIY work, but also seeks to examine the situational context and society which they live in. Furthermore, it presents the DIY movement as the distinctive and rich expression of everyday human creativity that it embodies.

Résumé

Bien qu'il connaisse un intérêt professionnel croissant à l'étranger, jusqu'à présent, le bricolage n'a pas reçu beaucoup d'attention dans l'environnement universitaire tchèque. Ce livre est le résultat d'un effort visant à combler au moins partiellement cette lacune et à offrir une première vue intégrée du bricolage en tant que phénomène intéressant ainsi que la pratique répandue avec une histoire distincte et une présence riche. Donc, dans l'environnement tchèque, il s'agit de la première tentative plus complexe de définir ce qu'est le bricolage et d'offrir un aperçu des activités multiples et variées qui font le bricolage d'aujourd'hui.

Dans le livre, le bricolage est compris comme un ensemble d'activités de production manuelle, de petits travaux et de réparations réalisées (la plupart du temps) pendant le temps libre. Un tel ensemble d'activités, principalement de loisirs, diffère également de manière significative des formes antérieures de « fabrication » domestique, à savoir l'artisanat, l'art domestique ou l'art populaire, et ça pour plusieurs raisons, dont l'une des plus importantes est la question du profit. Le bricolage, tel qu'il est présenté dans ce livre et vu par les bricoleurs d'aujourd'hui ainsi que par les auteurs du livre, qui se sont engagés ou ont pratiqué le bricolage dans le passé, n'inclut pas l'artisanat professionnel et semi-professionnel ni la production à but lucratif ou pour acquérir des moyens de subsistance.

Les bricoleurs et les bricoleuses bricolent pour diverses raisons, mais ce que leurs activités impliquent en tous cas c'est la création, la modification et la réparation d'objets décoratifs et d'usage quotidien, ainsi que diverses modifications d'espaces privés, semi-publics et parfois même publics. Bien que le bricolage soit une activité faite par ses propres moyens, il ne s'agit pas d'une activité uniquement individuelle. Ce sont également des équipes plus nombreuses, qui peuvent y participer: familles et connaissances, voisins, mais aussi des groupes d'intérêts tels que jardiniers, modélistes, scouts et autres.

En raison de l'ampleur et de la richesse du phénomène du bricolage, il est difficile de le capturer et présenter de manière exhaustive. Par conséquent, le livre est composé de divers textes. Il y a quatre chapitres de base, plus longs et plus approfondis, qui traitent des différents aspects du bricolage tchèque par rapport à son passé et son présent. Le lecteur trouvera ensuite plusieurs analyses plus courtes qui attirent l'attention sur des contextes intéressants, négligés ou surprenants de bricolage. Le premier chapitre – *Le bricolage, c'est quand... À propos des activités de production faites par ses propres moyens, à l'étranger et en République tchèque, autrefois et aujourd'hui (et dans ce livre)* – situe le bricolage tchèque contemporain dans un contexte historique chez nous et à l'étranger et montre à quel point ces activités intéressent la communauté professionnelle. Suivent deux courts analyses où en utilisant l'image du bricolage dans les annonces de rencontres dans Rudé právo, le journal officiel du parti communiste

pendant la période du socialisme d'État – « *Bricoleur bienvenu* » *Bricoleurs et annonces de rencontres dans Rudé právo (1975-1983)* – et sur Facebook – « *Je l'ai fait par mes propres mains...* » *Le bricolage et les nouveaux réseaux sociaux* on examine les relations entre le bricolage et le prestige. Chapitre quatre – *De la culture populaire au bricolage: la continuité et la discontinuité de la production « populaire » dans la région de Cheb* – est consacré aux relations entre le bricolage et ces formes historiques, telles que l'artisanat, l'art domestique et à domicile et l'art populaire, et montre que le bricolage est un phénomène spécifiquement moderne. Deux autres parties traitent de l'émission de télévision populaire Receptář [Le livre de recette] diffusée sans arrêt depuis 1987 et de sa transformation après la chute du socialisme d'État – « *Je suis tout simplement différent...* » *Le livre de recettes quatre fois pas complètement différent* – et des manuels de bricolage publiés pendant l'ère socialiste ainsi que de la forme de bricolage que leurs auteurs et experts techniques ont essayé de cultiver – *Comment faire les choses: Manuels pour bricoleurs de la période du socialisme d'État*. Le septième chapitre « *Bon conseil à tous* » *Matériels, pratiques et motivation dans les « magazines de bricolage »* analyse les magazines de bricolage et, en particulier, la manière dont ils traitent les matériaux, les motivations et les pratiques de bricolage et montre la transformation des magazines après la chute du socialisme vers des lifestyle magazines/ magazines 'style de vie'. Les deux dernières analyses abordent les aspects opposés du bricolage et débattent les formes du bricolage des sans-abris dans des conditions d'extrême pauvreté et d'exclusion – *Entre la vie et les amusettes: le bricolage dans des conditions d'extrême pauvreté et marginalisation* – ainsi que la relation entre le bricolage et, de nos jours de plus en plus populaires, création authentique et design – *Du bricolage aux « créateurs »* *Création authentique fait maison « à la main et avec le coeur »*.

Suit est une brève introduction à la recherche de terrain, le ressource principal de ce livre, sous la forme d'une description de la situation de la recherche dans un camping de bricolage – « *Tout de ses propres mains* » *Notes de recherche de terrain effectuée dans un camp en Bohême du Nord*. Le dernier chapitre – « *Je n'ai jamais su comment faire, j'ai juste essayé* » *Bricolage comme un oeuvre* – veut transmettre une expérience de bricolage vécue. Il présente l'importance associée au bricolage, la motivation et montre que les objets de bricolage ne sont pas simplement des objets ou des outils qui rendent la vie quotidienne plus facile et plus confortable, mais qu'ils représentent un objectif, qu'ils manifestent une expérience et façonnent l'identité de leurs créateurs et de leurs utilisateurs. A travers l'invention et la production, les bricoleurs et les bricoleuses ne reflètent pas seulement leur dextérité manuelle ou leur sens esthétique, mais parfois aussi indirectement expriment leur attitude sociale et leur mode de vie, et en même temps, dans l'activité manuelle elle-même, ils perçoivent et font l'expérience d'un sens qui dépasse les différents objets fabriqués, modifiés et réparés.

En même temps, le livre contient un certain nombre de citations – soit des bricoleurs contemporains ou bien de divers magazines et manuels de bricolage – ainsi que des histoires des bricoleuses et bricoleurs ou leurs créations plus courtes, qui visent à illustrer la nature de ce qui était et ce qui est bricolage. Les citations, les récits, ainsi que les deux derniers chapitres, proviennent directement de la recherche, qui constitue non seulement la base de ce livre, mais aussi des expositions organisées au Retromuzeum Cheb en automne 2019. Le matériel particulier présenté et discuté dans les différents chapitres provient donc principalement, mais pas exclusivement, de là. Cependant, cela ne veut pas dire que ce que le livre dit à propos du bricolage n'a pas de validité générale. Les différentes citations, histoires, photographies et exemples de bricolage, ainsi que les aperçus d'autres sphères du bricolage, offrent une image complexe du bricolage contemporain et présentent le commencement de la formation d'une compréhension actuelle de ce phénomène toujours en évolution mais vivement présent. En découvrant la signification des choses et de leurs histoires, le livre tente à mieux comprendre non seulement les bricoleurs, mais également les situations et l'environnement dans lequel ils vivent, et de présenter le bricolage comme une expression particulière et riche de la créativité humaine quotidienne.

Použitá literatura

Almer, Jiří. 2016. DIY or Die! Proměny českých a slovenských hardcore-punkových scén a fanzinů od 90. let 20. století do současnosti. *Historická sociologie* (2), s. 113–137, <https://doi.org/10.14712/23363525.2016.12>.

Aust, Ondřej. 2015. Z Praktické ženy je dvouměsíčník Kreativ. *Médiář* (online, publikováno 13. 2. 2015, naposledy navštíveno 10. 6. 2019). Dostupné z: <https://www.mediar.cz/z-prakticke-zeny-je-dvoumesicnik-kreativ/>.

Beran, Jiří a kol. 2004. *Dějiny Karlovarského kraje*. Karlovy Vary: Karlovarský kraj.

Boháč, Jaromír – Salamanczuk, Roman 2007. *Zmizelé Chebsko*. Cheb: Krajské muzeum Karlovarského kraje.

Cox, Rosie. 2016. Materials, skills and gender identities: men, women and home improvement practices in New Zealand. *Gender, Place and Culture* 23 (4), s. 572–588, <https://doi.org/10.1080/0966369X.2015.1034248>.

Červená, Kristýna. 2016. *Obraz životního stylu v období normalizace na stránkách magazínu Chatař: časopis pro chataře a chalupáře*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd.

Filipcová, Blanka – Linhart, Jiří – Vítečková, Jana. 1983. Sociologie volného času v Československu. *Sociologický časopis* 19 (2), s. 238–252.

Gelber, Steven M. 1997. Do-It-Yourself: Constructing, Repairing and Maintaining Domestic Masculinity. *American Quarterly* 49 (1), s. 66–112.

Grabacká, Pavla. 2007. *Mediální analýza obrazu seniora ve vybraných českých médiích*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií.

Gregson, Nisky – Metcalfe, Alan – Crewe, Louise. 2009. Practices of object maintenance and repair: How consumers attend to consumer objects within the home. *Journal of Consumer Culture* 9 (2), s. 248–272.

Grüner, Joseph Sebastian. 1901. *Über die ältesten Sitten und Gebräuche der Egerländer*. Prag: Josef Koch.

Heinrich, Alfred. 1928. *Unser Egerland im Bilde*. Eger: Unser Egerland.

Herbert, Ulrich. 2010. Evropa v době vrcholné modernity. Úvahy k teorii 20. století. *Střed – Centre* 2 (1), s. 101–116

Heroldová, Iva – Vančík, František 1955. Vytváření domova v novoosídlené pohraniční vesnici. *Český lid* 42, s. 193–200.

Hroch, Miloš. 2019. Zprávy z první linie: Proměny hardcore-punkových fanzinů v postdigitální době. *Český lid* 106 (1), s. 29–47, <https://doi.org/10.21104/CL.2019.1.02>.

Chmelíková, Jitka. 2005. *Osvobození – Liberation*. Cheb 1945. Cheb: Krajské muzeum Cheb.

Jackson, Andrew. 2010. Constructing at Home: Understanding the Experience of the Amateur Maker. *Design and Culture* 2 (1), s. 5–26, <https://doi.org/10.2752/175470710X12593419555081>.

Jerábek, Richard – Maur, Eduard – Štika, Jaroslav – Vařeka, Josef. 2004. *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska 4. Etnografický a etnický obraz Čech Moravy a Slezska (1500–1900). Národopisné oblasti, kulturní areály, etnické a etnografické skupiny*. Praha: EÚ AV ČR.

John, Alois. 1903. *Oberlohma. Geschichte und Volkskunde eines Egerländer Dorfes*. Prag: Josef Koch.

John, Alois 1907. *Egerländer Heimatsbuch*. Eger: Im Selbstverlag.

Julínková, Alena. 2006. *Dítě v reklamě časopisů pro ženy. Reprezentace ideálu výchovy dětí v české a zahraniční časopisecké reklamě*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií.

Kafka, Luboš. 2005. *Malované na skle: Lidové podmalby*. Praha: Lika klub.

Kafka, Luboš – Mevaldová, Helena. 2015. *Na dřevě malované: Náboženská výzdoba lidového nábytku*. Praha: Lika klub.

Kleinová, Petra. 2015. Komparace československých a německých reklamních komunikátů šedesátých až osmdesátých let 20. století. In: Alena Jaklová a Anja Edith Ference (eds.). *Deutsch ohne Grenzen Gesellschaftswissenschaften*. Brno: Tribun EU, s. 369–383.

Kočišek, Lukáš. 2009. Po dlhých desaťročiach zanikol časopis Dorka. Nahradila ho Praktická Slovenka. *mediálne.trend.sk* (online, publikováno 2. 4. 2009, naposledy navštíveno 10. 6. 2019). Dostupné z: <https://medialne.trend.sk/tlac/po-dlhych-desatrociach-zanikol-casopis-dorka-nahradila-ho-prakticka-slovenka.html>.

Kolářová, Marta. 2019. Subkultura kulturních kreativců a alternativní životní styl v Pravém domácím časopisu. *Český lid* 106 (1), s. 85–105, <https://doi.org/10.21104/CL.2019.1.05>.

Kořínková, Lucie. 2015. The Changes of (Not Merely) Practical Woman and Emancipation of a Hobby Magazine. *Mediální Studia* 2, s. 120–138.

Nosnik, Elisabeth. 2018. Production for consumption: Prosumer, citizen-consumer, and ethical consumption in a postgrowth context. *Economic Anthropology* 5 (1), s. 123–134, <https://doi.org/10.1002/sea.212107>.

Krajmerová, Magdaléna. 2006. *Časopis Domov – fenomén druhé poloviny 20. století*. Diplomová práce. Praha: Karlova Univerzita, Fakulta sociálních věd.

Kreis, Reinhild. 2017. Anleitung zum Selbermachen. Praktiken des Selbermachens zwischen Disziplinierung und Emanzipation. In: N. Langreiter – K. Löffler (eds.). *Selber machen. Diskurse und Praktiken des „Do it yourself“*. Bielefeld: transkript Verlag, s. 17–33.

Kubů, František. 2006. *Chebský městský stát. Počátky a vrcholné období do počátku 16. století*. České Budějovice.

Librová, Hana. 1994. *Pestří a zelení. Kapitoly o dobrovolné skromnosti*. Brno: Veronika, Hnutí Duha.

Makovicky, Nicolette. 2018. Kombinowanie: agency, informality, and the poetics of self in Highland Poland. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 24 (3), s. 493–511, <https://doi.org/10.1111/1467-9655.12857>.

Maňasová, Martina. 2012. *Grafická podoba měsíčníku Žena a móda (1949–1995)*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd.

Mieresová, Lenka. 2009. *Komplexní strategie PR komunikace projektu Receptář v letech 2008–2009*. Diplomová práce. Praha: Vysoká škola finanční a správní.

Mieresová, Lenka. 2011. *Marketingová komunikace časopisu Receptář na internetu*. Diplomová práce. Praha: Vysoká škola finanční a správní.

Michalička, Václav – Vidomusová, Petra. 2018. *Vyrobeno v Tatře, ale tatrovka to není! Neoficiální výroba v průmyslovém podniku v druhé polovině 20. století*. Nový Jičín: Muzeum Novojičínska.

Morris, Jeremy. 2013. Beyond coping? Alternatives to consumption within a social network of Russian workers. *Ethnography* 14 (1), s. 85–103, <https://doi.org/10.1177/1466138112448021>.

Morrison, Carey-Ann. 2012. Home and heterosexuality in Aotearoa New Zealand: The spaces and practices of DIY and home renovation. *New Zealand Geographer* 68 (2), s. 121–129, <https://doi.org/10.1111/j.1745-7939.2012.01226.x>.

Nosková, Helena. 1979. Výzkum osídleneckých skupin na Chebsku se zaměřením na integrační procesy probíhající v rámci rodiny. *Český lid* 66, s. 21–29.

Otáhal, Milan. 2009. Dělníci a volný čas v období tzv. normalizace. In: M. Vaněk (ed.). *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny: Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Praha: Academia, s. 251–284.

Pácl, Pavel. 1975. Manuální aktivity ve volném čase. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity G* 19, s. 105–115.

Platt, Louise C. 2019. Crafting place: Women's everyday creativity in placemaking processes. *European Journal of Cultural Studies* 22 (3), s. 362–377, <https://doi.org/10.1177/1367549417722090>.

Pröckl, Vinzenz. 1845. *Eger und Das Egerland. Historisch, statistisch und topographisch dargestellt*. Prag – Eger: V. Pröckl.

Scheufler, Vladimír. 1981. *Chebská keramika*. Cheb: Chebské muzeum.

Scheufler, Vladimír. 1991. *Etnografický atlas 2. Domácká výroba v českých zemích*. Praha: ČSAV.

Schindler-Wisten, Petra. 2017. *O chalupách a lidech: Chalupářství v českých zemích v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum.

Schmidt, Leopold. 1977. *Alte Volkskunst aus dem Egerland*. Katalog. Wien: Selbstverlag des Österreichischen Museums für Volkskunde.

Schreiner, Lorenz a kol. 1988. *Eger und das Egerland. Volkskunst und Brauchtum*. München – Wien: Langen Müller.

Schuster, Raimund – Fendl, Elisabeth. 1997. *Egerländer Hinterglasmalerei aus dem 19. Jahrhundert*. Grafenau: Morsak.

Souralová, Adéla a kolektiv. 2017. *Péče na prodej: Jak se práce z lásky stává placenou službou*. Brno: Masarykova univerzita.

Spurná, Radka. 2012. *Obsahová analýza časopisu Praktická žena: genderový pohled*. Diplomová práce. Olomouc: Univerzita Palackého.

Staněk, Tomáš. 1991. *Odsun Němců z Československa*. Praha: Academia.

Toms, Jaroslav. 1985. K problematice odsunu Němců a osídlování Karlovarska (1945–1953). *Minulosti Západočeského kraje* 21, s. 27–54.

Tyllner Lubomír a kol. 2015. *Velké dějiny zemí Koruny české. Lidová kultura*. Praha – Litomyšl: Paseka.

Vařeka, Josef. 1974. Chebský hrázdný statek. *Minulosti Západočeského kraje* 10, s. 135–145.

Vařeka, Josef – Pražák, Vilém. 1971. Chebský statek a jeho vztahy k středoevropskému lidovému domu hrázdnému. *Český lid* 58, s. 90–112.

Voges, Jonathan. 2017. *»Selbst ist der Mann«. Do-it-yourself und Heimwerken in der Bundesrepublik Deutschland*. Göttingen: Wallstein Verlag.

Votroubková, Iva. 1999. Slovenští reemigranti na Chebsku a Ašsku v letech 1945–1958. *Sborník chebského muzea* 1999, s. 56–62.

Votroubková, Iva. 2000. Chebsko a reemigranti v roce 1945–1947. *Sborník chebského muzea* 2000, s. 71–76.

Woitsch, Jiří. 2004. Málo známé kořeny klasifikace rukodělné výroby. *Národopisný věstník* 21, s. 13–21.

Wolf, Marco – McQuitty, Shaun. 2011. Understanding the do-it-yourself consumer: DIY motivations and outcomes. *AMS Review* 1 (3–4), s. 154–170.

Kutilství: drobná mozaika svépomocné tvorby

Petr Gibas

Hana Daňková, Tereza Hodúlová, Karolína Pauknerová, Karel Šíma, Jiří Woitsch
Veronika Aresta, Blanka Nyklová, Tomáš Hoření Samec, Petr Vašát

Vydal:

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1

Vydání první

Praha 2019

Distribuce:

Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i.

Jilská 1, 110 00 Praha 1, telefon: 210 310 217, e-mail: tiskove@soc.cas.cz

ISBN 978-80-7330-357-0 (print)

ISBN 978-80-7330-358-7 (online)

Recenzoval: Michal Tošner, Ph.D.

Grafika: Tereza Hejmová

Jazyková korektura: Kristýna Příbylová

Překlady: Amanda Bell, Alžběta Mudrová

Tisk: MARTEN, spol. s r. o., Českobrodská 876/48, 190 00 Praha 9

Tato publikace vznikla v rámci projektu NAKI II *Kutilství a jeho význam pro českou národní a kulturní identitu: současný stav, socio-kulturní a historicko-politické souvislosti, typologie a využití potenciálu pro místní rozvoj*, financovaného Ministerstvem kultury ČR (č. projektu DG18P02OVV022) jako kritický katalog k výstavě Kutilství dnes: Současná podoba svépomocné tvorby, uspořádané v Retromuzeu Cheb ve dnech 26. 10. 2019 – 19. 4. 2020.

Toto dílo je licencováno pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0.

Licenční podmínky navštivte na adrese creativecommons.org.

**kutit [ned., expr.] dělat
drobné práce, zabývat
se podomácku výrobou
něčeho, opravami ap.:
kutit celý den (na autě)**

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (1978 / 2003)

ISBN 978-80-7330-357-0

Sociologický ústav
Akademie věd ČR